

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİNDE
SADAKAT VE LİYAKAT KAVRAMLARININ TOPLUMSAL TEZAHÜRÜ
(1839-1876)

Meliha Nur ÇERÇİNLİ

Temmuz, 2022

Meliha Nur ÇERÇİNLİ

DOKTORA TEZİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

T.C. YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

Temmuz, 2022

İNTİHAL SAYFASI

Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukukisoneuçlara katlanacağımı bildiririm.

Tarih: 20/07/2022

Ad-Soyad: Meliha Nur ÇERÇİNLİ

ÖZET

Sadakat ve liyakat kavramları tarih boyunca her kültürde önem arz etmiştir. Bu kavramlar toplumsal hafızada yer edinecek güçte işlevleri hem teolojik hem de seküler alana sirayet eden yapılandırıcı misyonları ile felsefi, siyasi ve akademik çalışmaların konusunu teşkil etmiştir.

Bu çalışmada sadakat ve liyakat kavramlarının Tanzimat dönemindeki toplumsal tezahürü irdelenmeye çalışılmıştır. Bu kavramların günümüz anlamları ile Tanzimat dönemindeki anlamları karşılaştırılmış hangi kelimelerle zikredildikleri ve hangi alanlarda varlık gösterdikleri incelenmiştir.

Devlet merkezli bakış açısının zamana ve şartlara göre sadakati oluşturma ve liyakati sağlama hususundaki politikaları ve bu politikaların asker-sivil bürokrasi ve halk üzerinde yansımaları incelenmiştir. Sadakat ve liyakat kavramlarının bulunduğu karşılık özellikle devlet memurluğu üzerinden ele alınmıştır. Devlet görevlilerinin şahsî menfaat elde etme çabaları sadakat ve dolayısıyla liyakat ilkelerine ters düşmesi bakımından adam kayırma, rüşvet-zimmet gibi yolsuzluklar üzerinden örneklendirilmiştir.

Ayrıca halkın dönem itibarıyla devlet tarafından vatan borcu olarak tanımlanan askerlik hizmetine tepkisi de bu çerçevede ele alınmıştır. Tanzimat'ın kurumsallaşma idealinin yeni prensipleri beraber getirmesi, eski gelenek ve düşünce biçimleri ekseninde yeni bir devlet memuru modeli yaratma sorunsalı bahsi geçen kavramlar perspektifinden incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Sadakat; liyakat; rüşvet; yolsuzluk; adam kayırma

ABSTRACT

The concepts of loyalty and merit have been important in every culture throughout history. These concepts have been the subject of philosophical, political, and academic studies with their various functions that will take a place in the social memory and their constructive missions that spread to both the theological and secular fields. In this study, the social manifestation of the concepts of Loyalty and Merit in the Tanzimat Period has been tried to be investigated. The meanings of these concepts today and their meanings in the Tanzimat period were compared and the words in which they were mentioned and in which areas they existed were evaluated in this study. The policies implemented by the state-centered perspective on the establishment of loyalty and merit according to time and conditions and the reflections of these policies on the military-civil bureaucracy and the public were examined. The response of the concepts of loyalty and merit has been discussed especially in terms of civil service. The efforts of state officials to obtain personal benefits are exemplified through corruption such as nepotism, and bribery-embezzlement in terms of conflicting with the principles of loyalty and therefore merit. In addition, the reaction of the people to military service, which is defined as a national debt by the state, is also discussed within this framework. The institutionalization ideal of the Tanzimat brought new principles, and the problem of creating a new civil servant model on the axis of old traditions and ways of thinking was assessed with the perspective of the aforementioned concepts.

Keywords: Loyalty; merit; bribery; corruption; nepotism

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
KAVRAM OLARAK SADAKAT	8
1.1. Sadakatin Kadim Sorunsalı “Nesnesi”: Neye, Kime Sadık?	12
1.1.2 Siyasal Sadakat İnşâsı	14
1.1.3 Örgütsel Sadakat “Bu Bir Safi-Derun Ehl-i Sadakat”	16
1.1.4 Padişah ve Tebaa “Yöneten ve Yönetilenler”	19
1.1.5 Sosyal Bağlılık ve Karşılıklı Sadakat	26
1.1.5.1 Adaletname Geleneği	26
1.1.5.2 Bir Kontrol Mekanizması Olarak Kefalet Sistemi	29
1.1.6 Kuvvet ve Sadakat İlişkisi	32
1.1.6.1 Siyâseten Katl.....	33
1.1.6.2 Müsâdere	34
1.1.7 Tanzimat ve Sadakat İfadeleri “En Necatüs Fis Sıdk”	35

1.2. Kavram Olarak Ehliyet ve Liyakat	40
1.2.1 Ehliyet	40
1.2.2 . Liyakat.....	41
1.2.3 Meritokrasi.....	42
1.2.4 Liyakat ve Ehliyet Karşıtı Uygulamalar	44
1.2.5 Osmanlı Devleti’nde Liyakat Kavramı “Şerefül Mekân Bil Mekin”	47
1.2.5.1 Enderun Mektebi “Liyakat ve Sadakat Üretme Merkezi”	51
1.3 Sadakat ve Liyakat İlişkisi Üzerine “Liyakat Mi Sadakat Mi”	55
İKİNCİ BÖLÜM	59
TANZİMAT DÖNEMİ’NDE DEVLETİN / PADİŞAHIN SADAKATİ OLUŞTURMA VE LİYÂKATİ SAĞLAMA YOLLARI	59
Kavramsal Çerçeve	59
2.1. Devletin Sadakati Oluşturma Yolları	59
2.1.1 Merkezileşme Politikası Çerçevesinde Sadakat Sorunsalı	59
2.1.2 Osmanlıcılık İdeolojisi Bağlamında Yeni Toplum İnşâsı	67
2.1.2.1 Himaye Sorunu ve Vatandaşlık Kanunu	74
2.1.3 Verâset	78
2.1.3.1 Mısır Meselesi ve Sadakat.....	78
2.1.3.2 Karadağ Meselesi ve Sadakat.....	81
2.1.4 İmtiyazlar	82
2.1.5. Taltif “Edeple Gelen Lütüfla Gider”	85
2.1.5.1 Nişan “Gayret, Hamiyet ve Sadakat”	85

2.1.5.2	Rütbe-Unvan ve Maaş	88
2.1.6.	Sadakat Sözleşmesi Olarak Yemin “Kemal-i Sadakat ve Sonsuz İtâat”	92
2.1.7.	Caydırıcı Uygulamalar	94
2.1.7.1	Men-i İrtikâb Kararnâmesi ve Ceza Kanunları	95
2.2	Devletin Liyakati Sağlamaya Yönelik Uygulamaları.....	101
2.2.1	Tanzimat döneminde Devlet Memurluğu.....	102
2.2.2	Devletin Liyakati Sağlama ve Sadakati Oluşturma Yolu Olarak Eğitim	115
2.2.2.1	Tanzimat Dönemi ve Eğitim	116
2.2.2.2	Yurtdışı Eğitim.....	120
2.3	Sadakat ve Liyakat Tesisi Açısından Padişahlık Makamı.....	123
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		132
SADAKAT VE LİYAKAT KAVRAMLARI AÇISINDAN DEVLET UYGULAMALARININ YANSIMALARI		132
(ASKER-SİVİL BÜROKRAT VE HALK)		132
3.1	Siyasal Sadakat Algısında Değişim Sorunsalı.....	132
3.1.1	Kuleli Vakası.....	132
3.1.2	Sultan Abdülaziz’in Halli.....	134
3.2	Liyakat Kavramı Açısından.....	138
3.2.1	Bâb-ı Ali Bürokratları	138
3.2.2	Liyakat İhlali Olarak Adam Kayırma.....	147
3.3	Liyakat ve Sadakat Kavramları Açısından Kamu Zararına Yönelik Faaliyetler	156
3.3.1	Kavram Olarak Yolsuzluk:.....	156

3.4	Bazı Yolsuzluk Vakaları Üzerine	162
3.4.1	Savaş Yolsuzluğu	162
3.4.2	Merkez ve Yolsuzluk	167
3.4.3	Taşra ve Yolsuzluk	172
3.5	Askerlik	178
3.5.1	Askerlik Hizmeti: “izhar-ı sıdk-ı ubûdiyet”	178
3.5.2.	Askere Alım ve Yeni Nizamnâmeler	179
3.5.3	Askerlik Hizmeti ve İhlaller	181
SONUÇ		185
KAYNAKÇA		190

KISALTMALAR LİSTESİ

A.{DVNSMHM.d	:	Bâb-1 Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri
A.{DVNSNHM.d	:	Bâb-1 Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Nâme-i Hümâyûn Defterleri
A.} MKT.MVL	:	Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Kalemi
A.} MKT.NZD	:	Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir
A.} MKT.UM	:	Sadâret Mektûbî Umum Vilâyât
A.}MKT.	:	Sadâret Mektûbî Kalemi
A.}. AMD	:	Sadâret Âmedî Kalemi
A.}. DVN	:	Sadâret Dîvân Kalemi
A.}. DVN. MHM	:	Sadâret Mühimme Evrâkı
A. MKT. DV	:	Sadâret Mektûbî Kalemi Deâvî Evrakı
BOA	:	Başkanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
C.AS	:	Cevdet Askeriye
C.DH	:	Cevdet Dâhiliye
C.ML	:	Cevdet Mâliye
Çev.	:	Çeviren
Ed.	:	Editör
F.	:	Fon
HAT	:	Hatt-ı Hümâyûn
Haz.	:	Hazırlayan
HR.MKT	:	Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi

HR.SYS	:	Hâriciye Nezâreti Siyasi Kalemi
İ. MTZ.(05)	:	İrâde Eyâlet-i Mümtâze (Mısır)
İ.DH	:	İrâde Dâhiliye
İ.HR.	:	İrâde Hâriciye
İ.MMS	:	İrâde Meclis-i Mahsus
İ.MVL	:	İrâde Meclis-i Vâlâ
MB.İ	:	Mâbeyn-i Hümâyun İrâdeleri
MF.İBT	:	Maârif Nezâreti Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kalemi
MF.MKT	:	Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi
MFB	:	Müzehheb Ferman ve Berat
MVL	:	Meclis-i Vâlâ Evrâkı
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfa Sayıları
S.	:	Sayı
ŞD.	:	Şûrâ-yı Devlet
TS.MA..e,	:	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrâkı
TV	:	Takvim-i Vekâyi
T.y.	:	Tarih Yok
Yay.	:	Yayınevi
YB 021	:	Yabancı Arşivler Makedonya
ZB	:	Zabtiye Nezâreti Belgeleri

ÖNSÖZ

İnsanların toplum olarak yaşamaya başlaması, bu yaşamın muhafazasına yönelik ortak değerler oluşturmalarını sağlamıştır. Nitekim antik zamanlardan beri ünlü felsefeciler ve siyasi düşünürler ortak değerlere özel önem atfeden eserler üretmiş, bir nasihat olarak da daha sonraki çağlara ulaşabilecek mahiyette prensipler ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda *sadakat* ve *liyakat* kavramları da zamansız kavramlar olarak bahsi geçen çalışmaların çoğunda yer almıştır.

Çalışmamızın ana ekseninde bulunan bu kavramlar Türk İslam Devletlerinin yönetim anlayışlarında köklü ve değişmez bir biçimde vurgulanmış, kimi tarihçilere göre başarının da nüvesini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde de devletin içinden geçmekte olduğu tüm süreçlerde özellikle dini referanslar kullanılarak tesis edilmeye çalışılmıştır. Tanzimat döneminde sadakat ve liyakat kavramlarının tezahürünü incelediğimiz çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, sadakat ve liyakat kavramlarının günümüzde ihtiva ettiği anlamlara değinilmiştir. Ancak bu aşamada retrospektif bakış açısı oluşturmak amaçlanmamış, çalışmanın bütününde ele alınan dönemi, o dönemin kendi terminolojisi ile ele almak konusunda hassasiyet gösterilmiştir. Bu kavramların Osmanlı Devleti'nin idari yapılanmasını nasıl şekillendirdiği, padişah ve tebaa ilişkileri açısından irdelenmiştir. Dönemin sadakat anlayışının bürokrat ve aydınların kelimeleri ile ne şekilde ifade edildiğine değinilmiştir. Aynı şekilde liyakat kavramına verilen önem dini ve felsefi açıdan ele alınmıştır. Kavramın tam anlamıyla ne demek olduğu, ehliyet ve liyakat ihlallerini de içine alacak biçimde temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu kavramların birbirleri ile ilişkilerine değinilmiş ve alternatif olmak yerine kavramlara otonomluk ve parça bütün etkileşimi gibi farklı perspektiften bakılmasına zemin hazırlanma amaçlanmıştır.

İkinci bölümde Tanzimat döneminde devletin- padişahın sadakati ve liyakati oluşturmak için hangi uygulamalar içinde bulunduğu irdelenmiştir. Dönem itibarıyla başlı başına taşranın sadakatini sağlanmasını amaçlayan merkezileşme projesi ve düşünsel platformda yeni bir Osmanlı vatandaşı kimliğinin yaratılmasını amaçlayan Osmanlıcılık ideolojisinin önemine dikkat çekilmiştir. Devletin, tebaanın sadakatini sağlamak için uyguladığı taltif politikası ve aynı zamanda caydırıcı minvalde tasarlanan ceza kanunları incelenmiştir.

Bu dönemde yeni kurumların oluşturulması Tanzimat'ın yeniden yapılandıran ruhunu ortaya koymaktadır. Ancak bu kurumlar zamanın gerektirdiği bilgi ve beceriye sahip insan kaynağı ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle liyakatli personel yetiştirmek amacıyla ne gibi reformlar yapıldığı incelenmiştir. Devlet memurluğu görevinde yeni düzenlemeler de ele alınmış, görevlendirmelerde hangi kriterlerin göz önünde tutulduğu irdelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise sadakati oluşturma ve liyakati sağlama konusunda devlet uygulamalarının asker-sivil, bürokrat ve halk üzerindeki yansımaları incelenmiştir. Bu noktada siyasal sadakat anlayışında herhangi bir değişimin olup olmadığı Kuleli, Meslek hareketleri ile Sultan Abdülaziz'in halli üzerinden ele alınmıştır. Liyakatin sağlanmasına çalışan Tanzimat bürokratlarından öne çıkan siyasi figürlerin ne şekilde görevlendirildikleri ve azledildiklerine değinilmiştir. Devletin ceza kanunları ile özellikle altını çizdiği rüşvet, zimmet ve bazı yolsuzluk türleri devlet görevine sadakat açısından ele alınmış ve yine devletin vatan borcu olarak gördüğü askerlik hizmetinden muâfiyet için halkın başvurduğu hileli yollar incelenmiştir. Sonuçta sadakat ve liyakat gibi soyut kavramların nasıl tezâhür ettikleri herhangi bir vasıta ile ölçülebilir nitelikte olmadığından devletin o zamanın gereklerine göre koymuş olduğu kurallara uyum açısından ele alınmıştır. Ancak ortaya konulan kuralların genel geçer doğrular olmadığı ve zaman içinde değişebilir mâhiyetleri de

göz önüne alınmalıdır.

Çalışmamız esnasında beni cesaretlendirdiği, nezâketi, sabrı ve her daim ulaşılabilirliği ile öncelikle danışmanım Dr. Öğr. Üye. Ayşen Müderrisoğlu'na gönülden teşekkür etmek isterim. Sorular sorarak analitik düşünmeye teşvik eden yaklaşımı ve konumuz olan kavramlara odaklanmamı sağlayan disiplini için hocama çok şey borçluyum. Kendisinin başlayıp biten akademik çalışmalardan ziyade sürekli üretime teşvik eden bir yapısının olması ve yaşamdan koparak değil bilakis yaşamın içinde olarak çalışmamı tavsiye etmesi benim için oldukça önemli bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, tez çalışmamın yanı sıra dönem araştırmaları için çok kıymetli olacağına inandığım Osmanlıca bir eseri yayına hazırlama motivasyonum olmuştur.

Ayrıca Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı, kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'a tüm destekleri için teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamla ilgilenen hocam Prof. Dr. Selim Deringil'e müteşekkirim. Tez izleme jürimde bulunarak değerli yorumları ve katkılarından dolayı Prof. Dr. Aydın Usta'ya, Dr. Öğr.Üye. Ahmet Büyükaksoy ve Dr. Öğr. Üye. Bahar Gökpınar'a çok teşekkür ederim.

Ufuk açıcı sohbetleri için Doç. Dr. Nalan Turna, Dr. Nuray Ocaklı, Dr. Demet Cansız, Dr. Bahar İzmir, Yener Bayar, Bekir Yılmaz, Sema Nur Çelik ve Emine Duman'a özellikle teşekkür etmek istiyorum. Her daim bilgisini paylaşan ve desteğini esirgemeyen dostum Şengül Karaloğlu'na minnettarım. Devlet Arşivlerinde Araştırma bölümünde beraber görev yaptığım arkadaşlarım ve amirlerim . Fuat Recep ve Salih Kahrıman'a teşekkür ederim.

Ayrıca bu tez çalışmasının birçok kurumun desteği ile yapıldığını ifade etmek isterim. Bu noktada Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Kütüphanesi, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi ve Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına müteşekkirim. Küresel salgından dolayı kütüphanelere gidemediğimiz zamanlarda çalışmalara posta yoluyla ulaşmamı sağlamaları, randevu alarak gittiğimde de ellerinden gelen bütün

abayı göstererek özenle yardımcı olmaya çalışmaları zikredilmeye değer.

Eğitim hayatımdaki destekleri için Ergin Derebaşı, Ayşegül Koç ve Demet erinli'ye her zaman arkamda olan annem, babam ve kardeşlerim İlknur Bayrak, Büşra ve Umut Yaşar Sarıkaya'ya tüm kalbimle teşekkür ederim. Eşim Tefvik ve kızım Naz şebnem'e tüm desteklerinden dolayı canı gönülden teşekkür ederim.

GİRİŞ

Toplumsal anlamda önemli etkilere sahip olayların birdenbire ve kendiliğinden gerçekleşmedikleri düşüncesi, sosyal bilimlerin ana prensiplerindendir. Bu ön kabul, öznesi doğrudan insan olan yani etki mekanizmaları geniş ve sonuçları da kitlesel bazda önemi haiz olayların meydana gelmeleri için bazı dinamiklerin varlığına işaret etmektedir. Bu dinamiklere “çevresel faktörler”, “bölgesel şartlar” veya “zamanın ruhu” da denilmektedir. Bu bilgiden hareketle tarihsel olayları incelerken zaman-mekân ve muhteviyat anlamında sınırları kendi gerçeklikleri ile beraber ele alan bir tarihsel çerçeve çizmek ve bakış açısına ya da zamana göre görülmesi muhtemel değişkenliğin alt düzeylerde tutulabileceği bir değerlendirme yapabilmek ancak bu bahsi geçen etmenleri devreye sokmakla mümkündür. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti’nde toplumsal dengeleri değiştiren ve hukuki anlamda önemli başlangıçların ilk durağı sayılan Tanzimat dönemini, ortaya koyduğu ürünlerle incelemek gerekir. Nitekim bu amaçla çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda bir ıslahat hareketi olarak Tanzimat’ın merkez- taşra boyutunda kurumsal, ekonomik ve sosyal yapıyı nasıl etkilediği incelenmiştir.

Öte yandan dönemi kavramsal perspektiften ele alan çalışmaların yok denecek kadar az olması dikkat çekicidir. Çalışmamızın odak noktasını oluşturan Sadakat ve Liyakat kavramları ele alındığında başlı başına bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Bu kavramlar genellikle bazen bir din bazen de farklı bir doktrin etrafında şekillenmiş ve onun enstrümanları ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Başlangıçta somut varlıkları olmamalarına rağmen zamanla hukuki platforma taşınarak kurallar bütünü haline getirilmelerinden dolayı hukuki çalışmalarda da kısmen yer almışlardır.

Bu çalışmada Sadakat ve Liyakat kavramlarına tarihsel bir perspektiften bakmak amaçlanmıştır. Tanzimat dönemi, çalışmanın zamanı dilimini oluşturmuştur. Bu dönemin seçilme nedeni ise gelenek ve yenilik arasında geçişin gözlemlenebileceği ara bir dönem

olmasıdır. Böylesine önemli bir dönemi sadece fermanın ilan tarihi ile sınırlamak mümkün olmayacağından biraz daha geriye gidilerek Sultan II. Mahmud ve III. Selim dönemine de kavramlara temas eden yönleri ile değinilmiştir.

Çalışmada yer alan kavramlardan biri olan sadakat, liyakat kavramına göre daha girift bir yapıya sahiptir. Psikoloji bilimi açısından kişinin kendisi ve içinde bulunduğu toplumla kurduğu ilişkiyi sağlam bir zemine oturtan önemli bir ögedir. Siyasal platformda ele alındığında ise diğer ahlaki değerlerle her zaman bir uzlaşma içinde yer almadığı görülebilir. Ayrıca sadakatin nesnesinin onu değerli yaptığını dolayısıyla iyi sadakat ve kötü sadakat adlandırmalarının olduğu felsefi çalışmaları düşünürsek sadakat kavramının; sosyal bilimlerin birçok alt dalı ile ilintili ve geniş perspektifle ele alınması gereken derin bir konu olduğu bir kez daha gün yüzüne çıkmaktadır.

Dolayısıyla sadakatin sadece bir alanın kaynakları üzerinden tanımlanması etki alanında varlık gösterdiği diğer temel dinamikleri görmezden gelmek demektir. Kavramın çok yönlü bileşenlerinin altını çizmek, bu gerekliliği göstermek adına oldukça önemlidir. Bu bağlamda sadakat kavramının izah edilmesine yönelik farklı disiplinlerin alanına giren çok sayıda soru belirmektedir. Sadakat insanın doğasında var olan bir duygu mu yoksa öğrenilebilir bir davranış biçimi mi, zaman- kültür ve din gibi birey üzerinde büyük ölçekli değişkenlerle belli bir kalıba girerek onların dışındaki mecralarda ortadan kalkabilir mi? Hangi temel bilim çatısı altında değerlendirilmeli?

Öte yandan genel bir perspektifle ele alınmaya devam edildiğinde kavramın geleneklere nüfuz etmiş kuvvetli bir yönü ve bireylerin kendilerine özgü değerler silsilesi içinde yer alan mahrem bir alanının olduğu da görülmektedir. Bu nedenle değişik açılardan ele alsalar da sadakat kavramı ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Son dönem çalışmalarda genellikle müşteri ve marka ilişkilerini temel alanlar öncelikli olmak üzere

kavramın iş hukuku açısından çalışma hayatına yansımaları ve farklı kültürlere sahip bireyler açısından çoklu sadakat olgusunu analiz eden dikkate değer çalışmalar mevcuttur.

Aynı şekilde Liyakat kavramı da sistem olarak ele alınmış ve çalışmalarda genellikle uygulamalarına değinilmiştir.

Bilindiği üzere Tanzimat yeni bir dönemi başlatma ideali üzerine şekillense de bahsi geçen yeni dönemin gerektirdiği anlayış ve ruhu, eski bir zihniyet üzerine inşâ etme sorunsalı ile baş başa kalındığı bir zamandır. Daha önceki dönemlerde farkına varılan lâkin uygun ortam bulunamadığından planlandığı gibi gerçekleştirilmeyen reformlar, zamanın şartları ve denge unsuru göz önünde bulundurularak şekillendirilmeye çalışılmıştır. Ancak devletin yaptığı reformlarla çıkarları zedelenen ya da bildiği düzeni bilmediği bir yeniliğe tercih eden insanlar modernleşmenin karşısında yer almış ve devleti epey uğraştırmışlardır. Devletin koyduğu yeni kurallara uymayı reddeden kişiler eski uygulamalara devam etmek istemişlerdir. Lakin yeni tanımlamalara göre suç sayılan faaliyetler içinde bulunmuşlardır. Öte yandan tanımlamalardan azade her dönemde suç sayılabilecek çok sayıda yolsuzluk olayının yaşandığı da gözlemlenmiştir. Bürokratların sadakat ve liyakati görevlerine bağlılık, halkın ise vatan hizmeti olarak görülen askerlik vazifesi üzerinden ele alınmıştır.

Bu bir kavramlar tarihi çalışması olmadığı gibi anti corruption çalışması da değildir. Sadakat kavramı genellikle teolojik açıdan ele alınmış bu nedenle kutsal kitaplar ve dini referanslar üzerinden ifade edilmiştir. Liyakat kavramı ise kısmen aynı referanslarla irdelenmiş olsa da çoğunlukla öğüt niteliğinde siyasetnâmelerde yer almıştır.

Çalışmamız Sadakat ve Liyakat kavramlarının Osmanlı Devleti'nde birey-toplum ve devlet arası ilişkilerde ihtivâ ettiği anlam ve söylevde veya pratikte bu anlamda görülen değişimin varlığını sorgulamak bakımından mikro bir alanın sınırları dâhilinde tutulmuştur. Bunun için öncelikle terim anlamına değinilmiş ve terimi kavramsal bir çerçeve içinde detaylandırarak değişik bakış açılarına yer verilmiştir. Ancak öncelikle bu kavramların

kelime olarak devletin resmî belgelerine ne şekilde yansındıkları özellikle hangi kelimelerle beraber zikredildikleri ve seçilen kelimelerin zaman içinde herhangi bir değişime uğrayıp uğramadıkları gibi çeşitli hususlarda araştırma yapılmasını gerekli kılmıştır. Bahsi geçen gereklilikten dolayı T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında bulunan fonlarda genel bir tarama yapılmıştır.

Bu noktada tarih sınırlandırılması yapılarak çalışmada ele alınan döneme ait belgelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak arşivde belgeler çok sayıda ve değişik isimler altında tasnif edilerek gruplandırıldığından her fonda çalışmanın konusuna temas edebilecek ifadelerin yer alması ihtimali mevcuttur. Maliye ile ilgili belgede de sadakat ve liyakat kavramlarına atfedilen anlamı gösteren bilgilere ulaşılabileceği gibi hariciye fonunda da olabilir. Bu nedenle ulaşılan bilgiler aşağıda da isimleri zikredilen fonların hepsinin tek tek incelenmesi ile değil tarama yöntemi ile elde edilmiştir. Zîra ne zaman ne de imkân böyle bir çalışmaya olanak tanımamaktadır.

Padişah onayları ve emirlerini gösteren belgelerde sadakat ve liyakat kelimelerinin yer alma ihtimalinin kuvvetli olması nedeniyle padişahların el yazıları olan Hatt-ı Hümayunlar kullanılmış ve mâbeyn başkatibinin padişah adına kaleme aldığı yazılar yani irâdeler taranmıştır.

Sadâret'in İstanbul'da bulunan nezâret ve dâirelerle yaptığı yazışmalar Sadâret Mektûbî Kalemî Nezâret ve Devâir ile Sadâret ve vilâyetler arasında yazışmaların yapıldığı birim olan Sadâret Mektûbî Umum Vilâyât fonundan yararlanılmıştır. Ferman, berât, hüküm, emr-i Alive nişanlar, rütbe ve pâye tevcihi ile tayin, azil, görev süresi uzatma, imtiyaz, tekâüd, kısas ve nefye dâir evrakların bulunduğu Sadâret Dîvân Kalemî evrakına da başvurulmuştur.

Sadâret' ten saraya gönderilen tezkire-i sâmil, saraydan sadârete giden tezkireler, yabancı devlet reislerine yazılan nâme-i hümayunlarla ilgili bilgiler ihtivâ eden Âmedî Kalemî'ne de müracaat edilmiştir.

Tanzimat'tan sonra artan bürokratik işler neticesinde oluşturulan ve zaman zaman birleştirilerek zaman zaman da spesifik konularda ayırım yapılan Meclis-i Vâlâ ve Şûrâ-yı Devlet evrakı mülkî, mâli ve adli birçok konuda önemli bilgiler ihtivâ ettiğinden kullanılmıştır. Saraydaki yazışmaların yer aldığı fon olan TS.MA.'e ve Dahiliye, Mâliye ve Askeriye ile ilgili konularda Cevdet Tasnifi' ne de başvurulmuştur.

Çalışma biyografik bir çalışma olmadığından ayrıca savaş ya da bir kurum ele alınmadığından kavramların kendilerine has işleniş şekli, anlam, bütünlük ve perspektif arasında bir akış oluşturulmuştur. Zamanla çok fazla değişime uğramayan bu kavramlar öncelikle günümüz terminolojisi ile izah edilmiş ardından Osmanlı Devleti özelinde değerlendirilmiştir. Lakin bu noktada toplumsal kodların devamlılığı gerçeğinden hareketle geçmişe vurgu yapılarak Tanzimat'ın devraldığı temel dinamiklere yer verilmiştir. Ancak daha önceden başlı başına araştırmalara konu olmuş olay ve kişiler ancak kısıtlı olarak ele alınabilmektedir.

Kişilerin sadakatlerini belirtirken ya da liyakat konusunda haksızlığa uğradıklarını ifade ederken seçtikleri kelimelerin öneminden dolayı zikredilen ifadeler doğrudan verilmiştir. Arşiv belgelerine yansıyan rüşvet ve yolsuzluk olayları belgede zikredilen isimler ve hükümlerle verilmiş ve bu konuda özellikle bir kişi öne çıkarılmaya çalışılmamıştır. Siyasal sadakat anlatılırken de tek başına ele alınması gereken muhalif oluşumlara yer verilmemiştir. Çalışmada özellikle sadakat ve liyakat kavramları irdelendiğinden reform uygulamaları kurumsal yapıdaki değişiklikler, çıkarılan nizamname ve kanunlara genel manada değinilmiş araştırmanın odağından uzaklaşmamaya gayret gösterilmiştir.

Terminoloji

Arşiv belgelerinde sadakat kelimesi yaygın olarak bağlılık arz etme, padişahın sadık bir bendesi olması durumunu ifade eden manalarda kullanılmıştır. Belge dilinde şecaat

kelimesi ile beraber kullanıldığı gibi tek başına da yer almıştır. Sıdk-ı istikâmet ifadesi yani doğruluk yolunda olmak özellikle görevlendirmeler esnasında çokça zikredilmiştir. (BOA.TS.MA, e. 511-17) Liyakat kelimesi az sayıda belgede liyakat olarak geçerken yaygın kullanım için ehliyet kelimesi seçilmiştir. Aynı zamanda liyakat kelimesinin ehliyet kelimesi ile beraber kullanımı da söz konusudur. (BOA.A. MKT. UM 392-95)

Ehliyet kelimesi ise “dirâyet” kelimesi ile beraber kullanılmıştır. Yine liyakat sahibi anlamında “muktedir” kelimesi, o da genellikle “lâyık”, “sadık” (BOA.C. AS 183- 7939), “ehil” (BOA. HAT, 600-29341) ve “müstakim” (BOA. C ML. 64-2938) kelimeleri ile birlikte kullanılmıştır. Yeterli olma anlamına gelen “kifâyet” kelimesinin de benzer kullanımı söz konusudur (BOA. İ.DH. 724-50529). Bu dönemde özellikle üst düzey atamalarda dirâyetkâr ve sadakatşiar kelimelerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir (BOA HAT 1635/17). Aynı şekilde bir görev verilirken kişilerin *uhde-i ehliyet ve sadakatine* vurgu yapılmıştır. (BOA C. DH 47/2314) ve (HAT 480/23509)

Muktedir ve sadık kelimelerinin aynı belgede yer alması ise bu iki kavramın aslında birbirine ne derece yakın olduklarını göstermektedir (BOA.C. AS 183- 7939) Bu noktada çalışmamızın ekseninde yer alan kavramların belge diline de beraber yansıdığı dikkati çekmektedir.

Sadakat kelimesi kulluk ve bağlılık anlamlarına gelen ubûdiyet kelimesi ile beraber yer almıştır (Cezar, 2011, 1281).

Edebi açıdan önemini muhafaza eden kaside geleneğinde ise “hamiyet” ve “metânet” kelimeleri ile beraber zikredilmiştir.

Mütercim Asım tarihinde özellikle sadakat kelimesinin görevlendirilmelerde sıklıkla zikredildiğini görmek kavrama verilen önemi göstermektedir. Kelimenin sadakat-karan, sadakat peyvend, sadakatbehre, sadakat-kıs gibi kullanımları dikkat çekmekte olup “Uhde-i diyânet ve zimmet-i sadakat” ifadesine de rastlamak mümkündür (Mütercim Ahmed Asım

Efendi, 2015, s.832, 833, 1198, 1329). Yine dönemin terminolojisinde “sadık kişi” anlamına gelen “yâr-ı gar” kelimesinin de kullanıldığı görülmüştür (Hürriyet, numara 53, 18 Rebiülevvel 1286- 28 Hazîran 1869).

Öte yandan görevin gerektirdiklerini yapmama gibi şahsî menfaat elde etmeye çalışma, padişah ve din-ü devlet için hamiyetli her insanın yapmakla yükümlü olduğu vatan müdafaasından, yani askerden kaçma sıdk-ı istikâmetin dışında hareketler olarak değerlendirilmiştir. Yine benzer şekilde irtikâb, rüşvet, emvâl-i miriyeyi sirkat de sadakat ve liyakat ihlali olarak kullanılmıştır

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAM OLARAK SADAKAT

Sadakat kelimesi Arapça “sıdk” kökünden gelmektedir. Sıdk; niyette dürüstlük, söz ve davranışların doğru ve gerçeğe uygun olması anlamında bir ahlak terimi olarak tanımlanmaktadır (Çağrı, 2009, s. 98-100). Ayrıca kelimenin daha geniş manada kendisine iyiliği dokunan, lütufta bulunup gözetene minnet ve şükran duyarak bağlanma ve bu bağlılığın gerektirdiği biçimde davranışlarda bulunma vefakârlık gösterme anlamı da vardır (Ayverdi, 2006, s. 2622). Dolayısıyla sadakat, bir kişinin, başka bir kişi veya topluluğa, ideal ile ilişkilendirdiği herhangi bir nesneye bağlılığını ifade eden genel bir terimdir. Bu terim varlığını hem düşüncede hem de eylemde ifade ettiği gibi farklı formlara da bürünebilecek bir mâhiyettir. Sadakat, vahşi ve mantıksız hale geldiğinde fanatizme, gönülsüz kabullenme özellikleri gösterdiğinde ise teslimiyete dönüşür. Ayrıca yapılandırıcı bir mekanizma olan sosyal işlevi de terimin pratikte de aktif rolünü ön plana çıkarmaya kâfidir. Nitekim toplulukların ortaya çıkması ve varlığını sürdürmesinin ön koşulu ancak bir bireyin, diğerleri ile iş birliği içinde, entelektüel ve ahlaki kaynakları, sınırlı bir kişisel çevrenin ötesinde bir amaca cömertçe ve gönülden yatırmaya istekli olmasıyla mümkün olmuştur¹. Sadakat kelimesini etimolojik olarak inceleyen çalışmalarda kelimenin Hint Avrupa kökenli olduğu ve meşe ağacını sembolize eden “dereu”dan geldiği ifade edilmektedir. Almanca “treue” (Ertürk, 2007, s.6), İngilizce karşılığı ise “loyalty”dir. Bir kavram olarak ele alındığında köklü bir tarihinin olduğu ve M.Ö 650 yılında Olmec medeniyeti tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir (Connor, 2007, s.10-11).

¹ <https://www.britannica.com/topic/loyalty> Erişim Tarihi: 20.08.2020

Yunan ve Roma medeniyetlerinde sadakat kavramı, insanın temel erdemleri arasında zikredilmiştir. Roma’da “fides” kelimesi ile karşılık bulan bu kavram, mevcut inanç siteminde erdemlerin kaynağı görülen tanrılarla ilişkilendirilmiştir. Fides, insanın içindeki yaratıcı olarak tasavvur edilmektedir. Bu tasavvur sadakat kavramına vurgu yapan derin bir anlamı da içermektedir. Roma vatandaşlarına göre devlete bağlı olmak ve gerektiğinde cesur davranabilmek, sadık bir insanın görevleri arasındadır. Verilen söze sadık olmak gereklidir aksi takdirde tanrılar toplumsal yaşama müdahale eder. Zira evrensel düzenin kurucusu ve koruyucusu onlardır. Fidesin tersine hareket etmenin cezası ise tanrılara kurban edilmektir. Fides, zaman içinde düşünsel boyutta kalmamış dürüstlük eylemlerinin uygulama alanında da düzenleyici olarak teolojik alandan hukuk alanına sirâyet etmiştir. Ticaretle ilgili “bona fides” terimi gelişmiş ve modern zamanın dürüstlük kaidelerinin oluşumunda aktif rol oynamıştır (Uçaryılmaz, 2018, 338-339).

Sadakat tüm kültürlerde doğruluk üzerinden tanımlanmıştır ve her dönem önemini muhâfaza etmiştir. Toplumun- yaş, statü ve cinsiyet gibi etmenlerden bağımsız olarak tüm bireylerinde olması beklenen birincil özellik olarak varlık göstermiştir. Bu bağlamda gerek Konfüçyüs’ün felsefi değerleri arasında yer alması, gerek Taozim ve Budizm’in temel erdemleri olarak tanımlanması sadakatin var olduğu bir hayata ne derece önem verildiğini göstermektedir (Kasapoğlu, 2010, s. 120). Konfüçyüs devlet yönetiminde görev alanların temel erdemleri hâiz ve akıl sahibi olmaları halinde çok şeyin değişebileceğini, ahlaki anlamda yüksek değerlere sahip olunması ile o ülke sınırları dâhilinde kanunlara gerek dahi duyulmayacağını ifade etmiştir (Kösoğlu, 2004, s. 169).

İnsanın hem düşüncesini ve hem de günlük pratiklerini yani davranışlarını doğruluk-sadakat üzerinden yönlendirmesi İslamiyet’te de en temel prensip olarak kendisini göstermiş, bu konu ile ilgili olarak Kuran’da ayetler yer almış ve sadık olma hadislerle de teşvik edilmiştir. Bu noktada Ahzap Suresi (24) “*Allâh, sadakat gösterenleri, sadakatleri sebebiyle*

mükâfatlandıracaktır...” güzel bir örnektir. Burada Allah’a gösterilen sadakatten bahsedilmektedir ancak Kuran’ın temel tavsiyesi, tüm davranışlarda özünde doğru ve dürüst olmaya yöneliktir. Aynı şekilde Hristiyanlık’ta da sadakate ehemmiyet verilmiştir. İncil’de sevgi ve sadakat kelimeleri genellikle beraber yer almışlardır. Kitab-ı Mukaddes²’de “Senin sadakatini bütün nesillere bildireyim” (Mezmun 89-1), “Sadakatim ve inâyetim onunla olacak” (Mezmun 89-24), sadakatin yalan döndürüldüğünde ahidin bozulduğu (Mezmun 89-33), “Ben sadakat yolunu seçtim” (Mezmun 119-30 dalet) ve “Sadakatin nesilden nesle sürer” (Mezmun 119-90 lamed) yer alan ifadeleri sadakate yapılan vurguyu göstermektedir. Ayrıca yapılan teokratik çalışmalarda bir ülkeye zararlı olabilecek mâhiyetteki hareketlere karşı çıkararak yararlı hareketlerin teşvik edilmesi gerektiği dolayısıyla sadakatin önemli bir öge olduğu ifade edilmiş ve herkesin doğru bir Hristiyan olarak yaşaması halinde politik sahtekârlıklar ile kamusal yozlaşmalar görülmeyeceğinden daha yaşanabilir bir topluma ulaşabileceği belirtilmiştir (Burges, 1892, s. 14). Sadakat kavramı insanları dine davet eden misyonları ve kendilerinin de sözleri ve davranışları arasındaki tutarlılığın örnek oluşturması bakımından peygamberlerle özdeşleştirilmiş ve onlar tarafından önemle üzerinde durulmuştur. Bu noktada Hz. İbrahim’in ve daha sonra Hz. İshak ve Hz. Yakup’un dua ederek gelecek nesillerin nezdinde “yüksek sadakat sözcüsü” olarak anılmayı talep ettikleri bilinmektedir³.

Sadakati ihtivâ ettiği sözlük anlamından çıkararak kavramsallaştırmayı hedefleyen çalışmalar da dikkat çekmektedir. Bu noktada sosyal bilimci Harry Hunt Ransom sadakatin derin bir kişisel anlam ve bütünlük duygusu olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu noktada aslında sorulması gereken sorunun sadakat adı altında tanımlanan şeyin tam anlamıyla bir duygu mu, bilinç mi, toplumsal bir sözleşme mi yoksa birbirine bağlılık metaforu mu olduğudur (Connor, 2007. s. 10-11). Hatta bu sorgulamayı biraz daha genişleten çalışmalar da

³ Düzgün, Şaban Ali; Dorman, Emre; Aktaş, Birun (2021, Temmuz 13) Kuran’daki Yüksek Sadakat Sözcüleri, https://www.youtube.com/watch?v=0vHb_pQGCPc Erişim Tarihi: 13.07.2021

mevcuttur ki sadakatin bir kişilik özelliği mi alışkanlık mı olduğuna dâir soruları ile kavramın karmaşık yapısını bir kez daha gözler önüne serecek mâhiyettedir (Rai ve Srivastava, 2014, s. 4).

Sadakat kavramının doğası gereği kuvvetli bir anlama sahip olduğu ve farklı anlamlar ihtivâ ettiği ifade edilse de genel anlamda terimin bireyleri birbirine bağlayan bağları tanımlamak için kullanıldığı kabul edilmektedir (Connor, 2007, s. 10-11). Siyasi ve idari yapılanmalarda da aynı tanımlamadan hareketle yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkinin temel dinamiğini oluşturduğu zikredilmektedir. Bu noktada Avrupa feodal sisteminde sadakat, senyör ve vassal arasında sözleşmeye dayanan ve yeminle teyit ettirilen kişisel bir bağ olarak tanımlanmıştır (Vagel, 2003, s. 17). Bu kişisel bağın iki sınıf arasında kurulmuş olması çift taraflı olma prensibini beraberinde getirdiğinden karşılıklı yükümlülüklerin söz konusu olduğu belirtilmiştir. Sadece vassalın senyöre karşı değil, senyörün de vassala karşı sözünü yerine getirmekle mükellef tutulması aradaki bağın şartların bozulması karşısında kopabileceğini de ifade etmektedir. Vassalın, sadakat sözünü yerine getirmeyen senyöre meydan okuması ve bağlılığından vazgeçebilmesi doğal bir hak olarak görülmüştür (Smith, 1891, s. 6).

Orta Çağ'da Avrupa'yı merkez alan çalışmalarda şekli unsurların ne derece önemli ve hatta bazen belirleyici olduğu bilinmektedir. Örneklendirmek gerekirse kral ve uyukları arasında kralın taç giymeyi ve takdis edilmeyi reddetmesi, uyukların kendisine sadakat duymalarını engelleyecek kadar önemlidir. Hâkimiyetinin tanınması için geleneksel bir koşulu yerine getirmemiş olması kralın haklarının sorgulanmasını sağlamıştır (Hobsbawm, 2014, s. 210).

Öte yandan Osmanlı Devleti örneğinde de kadim olana riâyet eden bir padişah tasavvuru hâkimiyetini uzun zaman korumuş, padişahın meşrûiyetini ispat etmesi hususunda üzerine düşeni yapması beklenmiştir. Sadakat kavramının muhteviyatına yeniden

değindildiğinde özellikle alt başlıklar altında değlendirildiği ve kategorize edilerek ele alındığı bilinmektedir. Bilimsel, davranışsal, duygusal, gizli, tam, bölünmüş, değişmiş, yüzeysel gibi adlandırmalar kavrama bakış açısının getirmiş olduğu yaklaşımları, onların etrafında şekillenen çıkarımları işaret etmektedir. Bahsi geçen durum sadakat gibi geniş bir kavramı sorular sormak suretiyle analiz etmeye çalışmayı gerekli kılmaktadır.

1.1. Sadakatin Kadim Sorunsalı “Nesnesi”: Neye, Kime Sadık?

Sadakati inceleyen farklı alanlar ve metodolojilere rağmen kelimenin teorik olarak birbiri ile çatışacak mâhiyette farklı tanımlamaların olmadığı görölmektedir. Burada vurgulanacak nokta, sadakat gösterilen kişi veya nesnenin değişkenliğidir. Zîra kişinin sosyal hayatını etkileyecek ve hatta yeniden yapılandırabilecek kuvvete sahip bir kavram olması nedeniyle sadakatin kime gösterileceği sorunsalı ziyâdesiyle tetkik edilmesi gereken bir durumu gün yüzüne çıkarmaktadır. Tarih boyunca birçok toplumda kaynağını gerçek yaşamdan alan ya da hayali bir kurguyla inşâ edilen anlatılarda da kime sadık olduğu sorusu, kişinin kahraman veya hain olarak nitelendirilmesini sağlayan unsur olarak ele alınmıştır. Ayrıca her iki tanımlamada da muhâlifliğin aşırı uçlarına dikkat çeken ifadelere rastlamak mümkündür (Harker, 2008, s. 176).

Bu noktada öne çıkan kaynaklar olan destanlarda sadakat ve bağlılık ilkelerinin önemine vurgu yapılmıştır. Nitekim herkesin güven duyduğu ve diğer insanları da kurtarabilecek güçlü karakterlerin inşâsında bu ilkeler vazgeçilmez bir role sahiptir. Toplumsal manada ortak değerlerin savunucusu olan kahramanların kralına, milletine ve memleketine sadık, örnek vatandaşlar olarak bütüne faydalı olmaları birincil görevleri arasında zikredilmiştir. Odysseia ve Beawulf destanlarında bu bağlamda sadakat kavramına önem atfedilmekle beraber sadakatin kişilerin sadece kahraman değil düzgün bir insan

olabilmelerinin de başlıca koşulu olduğu ifade edilmiştir (Salim, 2020, s. 13-16). Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Dede Korkut hikayelerinde ise sadakat kavramı aynı şekilde kahramanlıkla ilişkilendirilmiş, Dirse Han Oğlu Boğaç Han örneğinde kahramanın düşmanların iftiralari ile kendisini öldürme teşebbüsünde bulunmuş olsa bile babasına duyduğu sadakatin altı çizilmiştir (Ergin, 1969, s.8).

Öte yandan politik yaşamda ise sadakat kavramı daha yerinde bir ifadeyle sadık olma hâli, bu hâlin tam zıddı olarak tarif edilen hainlik sıfatının da kişiye verilmesini sağlamaktadır. Kezâ siyasetin temel dinamiği yani bir tarafa sadık olmanın diğerine doğal bir ihanet olarak addedilebileceği bir gerçektir. Bazı koşullar altında çok da seçme şansı tanımayan bu sistemin varlığı ve işlerliği kişileri sosyal anlamda birbirinden ayırması bakımından dikkat çekmektedir. Ayrıca sürdürülebilirlik açısından ele aldığımızda bir kuruma ya da kişiye sadık olma hâli, çoğu zaman sadakat duyulan öznenin her hükmü ve hareketini toptan kabul etmek yükümlülüğünü de içermektedir. Bu da kişilerin değişen durumlarda hainlikle suçlanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu noktada sadakatın hangi değerden dolayı ve kime karşı duyulduğu kritik önem taşımaktadır.

Sadakat kavramı yaşamın tüm alanlarına sirâyet eden ve kişinin toplumsal alanda çeşitli sıfatlarla tanımlanmasını sağlayan yönü ile başlı başına felsefi eserlerin ana temasını oluşturmuştur (Anderson, 2006, s. 140.) Filozof Josiah Royce'un Sadakat Felsefesi adlı kitabı sadakat konusuna geniş bir perspektiften bakmak gerekliliğinin altını çizen önemli bir örnektir. Kitapta üzerinde durulan noktalardan biri de yine sadakat gösterilen durum ve öznenin değişkenliğidir. Nitekim ikircikli bir erdem olarak tanımlanan sadakatın paradoksal zeminde işlenişi esnasında, bahsi geçen değişkenliği daha anlaşılabilir bir platformda sunması bakımından yine 19. yüzyılın etkin motifleri kullanılmıştır. Kitapta "Dostoevsky'nin Raskolnikov'u neye sadıktı? Tutkusuna, entelektüel merakına, benmerkezciliğine yoksa daha ziyade korkutucu bir şekilde başka bir insanın haysiyetinin kendi ihtiyaçlarının gölgesinde

kalması gerektiğine olan inancına mı bağlıydı?” sözlerinin aktarılması derin sorgulamaları gerekli kılmaktadır (Royce, 1995, s. VII).

Aynı şekilde Comte-Sponville, Büyük Erdemler Risâlesinde Vladimir Jankélévitch’den yapmış olduğu alıntı ile “Sadakat övgüye değer midir, değil midir? Duruma göredir”. Bunun cevabı başka deyişle: Hangi değere sadık olunduğuna göre değişir. Neye sadık?” sorusunu yinelemekte ve “Bizim istediğimiz erdem tam sadakat değil, yalnızca iyi sadakat ve büyük sadakattir.” sözlerine vurgu yapmaktadır (Comte-Sponville, 2004, s. 19).

1.2.Siyasal Sadakat İnşâsı

Siyaset biliminin temel araştırma konularından biri olan devletle ilgili çok sayıda tanımlama yapılmıştır. Varlığı birbirinden farklı hipotezlerle ortaya atılan bu organizmanın kimi zaman güçlünün güçsüz üzerinde kurduğu hâkimiyetle oluştuğu düşünülmüş kimi zaman ise ideal olarak nasıl tasavvur edileceği konusunda fikir teatilerinde bulunulmuştur. Bu minvalde toplumsal sözleşme ve benzer savları içeren birçok yeni teori tartışılmıştır. Varoluş nedeninin dayandığı parametreler ışığında devleti konumlandırmaya çalışan felsefeciler devletin toplumla beraber ele alınması konusunda fikir birliği oluşturmuştur. Birçok düşünüre göre devlet; doğruluk ve adalet gibi idealize edilmiş değerlerle özdeşleştirilmişken Machiavelli gibi siyaset adamları tarafından kaynağını başka bir değerden almayan kendi başına otonom bir varlık olarak tarif edilmiştir. Böylelikle devlet ve iktidar olgusunun doğruluk ve ahlaktan ve ayrıca teolojik alandan bağımsız olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır (Güneş, 2019, s. 22). Devlet yönetici konumundaki kral ya da padişahla özdeşleşmiş olsa da kişilerin değişmesi ile de varlığını devam ettiren bir olgu olarak kabul görmüştür⁴.

⁴ Fransa Kralı XIV Luis “Ben devletim” demesi devletin bir hükümdârın şahsında birleştirilmesi konusunda bir örnektir. (Güneş, 2019, s. 45)

Hükümdar ve yöneticiler için devletin bekâsını sağlayabilmek amacıyla kendilerine her koşul altında itaat edecek bir halk kitlesi oluşturmak öncelikli amaç olmuştur. Çeşitli enstrümanların kullanılmasını zorunlu kılan bu yönelim, onların saltanatlarının meşrûiyet kaynağının Tanrı olarak gösterilmesi geleneği ile başlamış lâkin zamanla ampirik bilgiler ve devrimlerin etkisi ile etkinliğini yitirmiştir. Bu nedenle hükümdarlar aynı bağı tesis edecek minvalde güçlü ve etkili kaynaklara ihtiyaç duymuştur.

Dolayısıyla adanmışlığı da içeren bir kavram olan sadakat⁵ yönetici ve halk arasında güçlü bir şekilde tesis edilmeye çalışılmıştır. Aydınlanma döneminde sadakat vatanseverlikle ilişkilendirilmiş ve kişilerin özgürlüklerini, güvenliklerini korumayı sağlayan yasalara borçlu oldukları bir bağ olarak tanımlanmıştır (Vagel, 2003, s. 22).

Öyle ki modern Avrupa devletlerinin ortaya çıkmasında güçlü sadakat duygularının etkili olduğu ifade edilmiştir. Ulus devletlerin ortaya koydukları yeni kimlik ve siyasi yapının sağlam temeller üzerine inşâ edilmesi için planlanan projelerle halkı savaşa ikna etmek ve savaş masrafları açısından bir kaynak oluşturabilmek hedeflenmiştir. Bu nedenle sadakat duygusunun tebaanın zihinlerinde inşâsı mevcut düzenin sürdürebilirliğini sağlayan önemli bir öğedir. Yöneticiler tarafından halkın devlete olan bağlılığını pekiştirmek için ortak duygulara hitap eden daha doğrusu bu duyguları merkeze koyan adımlar atılmıştır. Böylelikle sadakat kavramının devleti ayakta tutma açısından elzem bir duygu olduğunun altı yeniden çizilmiştir (Waller ve Linklater, 2003. s. 1).

Kişiler sadakatle devletine itâat eder ve bu uğurda hayatını kaybederse onların çocuklarına bakılacağı ve her türlü imkânın sunulacağı garantisi verilmiştir. Bu uygulamanın tarihte birçok örneğine rastlamak mümkündür. Atina'da özellikle kölelikle ilgili çıkardığı yasalarla anılan Solon, olimpiyatlarda birinci olanlara verilen ödüllere kısıtlama getirmiş ve sadece savaşta ölenlerin ödülleri yüksek olmasını ve çocuklarının devlet adına

⁵ Loyalty, <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=loyalty&submit.x=53&submit.y=26> Erişim Tarihi: 18 Mart 2020

yetiştirilmeleri ve eğitilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Onun bu tavrının savaşta daha cesur ve korkusuz davranılmasına sebep olduğu ileri sürülmüştür (Laertios, 2007, s. 32).

Siyasal alanda kurulan sadakat, tebaa ile devlet arasında güven ilişkisine dayalı bir yapı olarak varlık göstermiştir. Görüldüğü üzere sadece devletin tebaaya ekonomik ve iş gücü ihtiyacını karşılayan bir kaynak gözüyle bakması değil tebaanın da sadakatini ibraz ve ispat etmesi karşılığında- her zaman olmamakla birlikte- ödüllendirileceğini bildiği karşılıklı kazanım vadeden bir bağ olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

1.3.Örgütsel Sadakat “Bu Bir Safi-Derun Ehl-i Sadakat”

Devlet ve toplum araştırmaları, parçanın bütüne etkisi sebebiyle genellikle toplumun en küçük parçası olan bireyi incelemek üzerine temellendirilmiştir. Bireyin içinde bulunduğu topluma dâir duygu ve düşünceleri, onun özelinde toplumu daha anlaşılabilir kılacak sosyal verileri de içerdiğinden oldukça kıymetlidir. Bu noktada siyasal sadakat kavramı bireyin aidiyet duygusu ile yakından ilişkilidir. Öyle ki bireyin tutumlarını belirleme hususunda önemli bir etken olan aidiyet duygusu hem kendisine hem de bir parçası olarak addettiği organizasyona menfaat sağlaması açısından kuvvetli bir etkiye sahiptir (Koç, 2009, s. 201).

Bu bağlamda devlet ve birey arasındaki ilişkinin de temelde aidiyet duygusu yer alan bir alanda tesis edildiği bilinen bir gerçektir. Bu yönüyle sadakat kavramı- tüm yönleri ile aynı tanımlama içinde yer almasa da - örgütsel sadakat ve örgütsel bağlılık alt grupları ile sınıflandırılabilir. Becker Etzioni, Kanter Mowday, Steers and Porter, O'Reilly and Chatman ve Allen and Meyer tarafından ele alınan bu kavramlarda ortak olarak psikolojik bir bağlılıktan söz edilmektedir. Yüksek derecede bağlılığın sadakati getirdiği ve her iki duygunun da pozitif manada etkilere sahip olduğu ifade edilmektedir (Koç, 2009, s. 202-208). Lâkin sadakat ve bağlılık her koşul altında aynı anlamı ihtivâ etmemektedir. Bazı

Çalışmalarda bağlılık ve sadakat arasında farklar olduğu zikredilmektedir. Bu çalışmalara göre sadakat, bağlılığa göre tek taraflı olabilmektedir. Farklı bir deyişle bir tarafa sadakat gösterenin mutlaka bir karşılık alacağı düşünülmemesi gerektiği, bu anlamda sadakatin g ve saygınlıkla daha fazla ilişkili olduğu belirtilmiştir (Zangaro, 2001 s. 18).

Sadakat, diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de hem idari hem de askeri alanda devletin varoluşunu hem de bu varoluşun güçlü oluşunu sağlayan bir unsurdur. Devletin her döneminde ya da hükmettiği her coğrafyada aynı oranda tesis edilememiş olsa da bu bağ üzerine inşa edilmiş köklü ve işler bir yapının uzun yıllar devleti ayakta tutmuş olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda geniş coğrafi alana yayılmış olan Osmanlı Devleti'nde merkezi gücün etkin kılınması ve bu g etrafında bağlılık ve sadakatin oluşturulması devletin srekliiliğini mümkün kılan önemli faktörler olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin yapılanması ilgili çalışmalarda devletin tebaası ile bu bağı nasıl tesis ettiği konusunda fikirler ortaya atılmıştır. 15. yüzyılda yaşayan tarihi İbn-i Haldun bu durumu Osmanlı Devleti kurucularının göçebe yaşam tarzı ile ilişkilendirerek açıklamaktadır. Göçebe toplumların sosyal bağlılık ve karşılıklı sadakat bağı gibi bazı özelliklere sahip olduklarına dikkat çekmiş ve bu yönü ile Osmanlı Devleti'nin Roma ve Pers imparatorluklarını kuran yerleşik çiftçilerden farklı bir toplumsal yapıya sahip olduklarını ifade etmiştir. Ona göre göçebe toplumlar bu özellikleri sayesinde kendilerinden sayıca daha üstün ve kültürel manada daha gelişmiş toplulukları fethederek onlara hükmetmeyi başarabilmiştir. Nitekim diğer tüm asabiyetler üzerinde galip ve hakim olabilmek hükümranlığın gereği ve mülkün muhafazasının teminatı olarak oldukça mühimdir (İbn Haldun, 2011, s.418) (Toynbee, 2006, s. 45).

Osmanlı Devleti'nin coğrafi yapısı merkez ve taşra bağlamında bir yönetim tarzının güvene dayalı bir örgütlenme üzerine teşkilini zorunlu kılmaktadır. Güvenin tesis edildiği kadim sistem ise kapıkulu sistemidir. Osmanlılar, sistem içinde yer alanların en kğnden

en büyüğüne bir elemenden geçmelerini, padişaha sadık olarak görev yapacak idareci ve askerlerin bunlar arasından seçilerek kapıya yani padişaha kul olarak görevlendirilmelerini sağlamıştır. Sistemin başarılı bir şekilde tatbik edilmesi 16. yüzyılda Batı’da merak ve hayranlıkla izlenmiştir (Ergenç, 2013, 358-359).

Ayrıca Osmanlı Devleti ahlaki olarak nitelendirdiği tüm değerlere özel bir önem atfetmiştir. Machiavelli, Bodin ve Montesquieu gibi Avrupalı düşünürler de eserlerinde Osmanlı askeri yöneticileri ve mülki idarecilerinin dürüstlük- disiplin ve sadakatlerine dikkat çekerek Avrupalıların bu alandaki eksikliklerini eleştirmek amacıyla çeşitli övgülerde bulunmuşlardır (Quarterert, 2004, s. 33).

Ahlaki yapı o kadar önemlidir ki yöneticiler devletin gerilemeye başladığı dönemlerde bu gerilemenin nedenini ahlaki anlamda bozulmaya bağlayarak iyileştirmeye yönelik faaliyetlere öncelik vermiştir. Bu noktada bir ahlaki değer olan sadakatin de kuvvetlendirilmesi öncelikli hedef olarak tespit edilmiş, sadakatin birleştirici ve var olan düzeni korumadaki yönüne her fırsatta güçlü vurgu yapılmıştır. Bilhassa modernleşme çabaları devam ederken toplumsal bozulmayı önleme ve gelecek nesilleri iyi ahlaka sahip ve devletine bağlı bireyler olarak yetiştirme ideali kendini göstermiştir. Bu noktada sadakat bağının tesisi devlet yönetiminde öncelikli ve hatta en önemli vasıf olarak aransa da özellikle reformlara ihtiyaç duyulduğunun fark edildiği dönemlerde iş bilir olmanın da bir yan özellik olması gerektiği fikri kendini belli etmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu özellik reform paketlerinde zikredilen şartlar arasında yer almıştır. Sultan III. Selim zamanında Viyana’ya giderek devletin çeşitli kurumlarını gözlemleme şansı yakalayan Ebubekir Ratıp Efendi izlenimlerini aktardığı raporunda Avrupa’nın önde gelen filozoflarına göre bir devletin gücünün ancak bazı tedbirlerle sağlanabileceğini ifade etmiştir. Askerin itâati ve düzeni, hazinenin doluluğu, halkın refahı ve başka devletlerle ittifak anlaşmaları gibi maddelerin

yanında vezirler ve sair büyük devlet adamları ile memurların doğru, iş bilir ve sadık kimseler olmaları gerektiği de belirtilmiştir (Kara, 1946, s. 32).

Devletin idealize ettiği birey tipi de bahsi geçen kaygılar ve olması gereken özellikler arasında şekillendirilmeye çalışılmıştır. Diğerlerine de model olacak Osmanlı bireyi, kökleri Osmanlı öncesi döneme ait olan, zamanla değişen ancak tam olarak farklı bir kimliğe bürünmeden sadece belli alanlarda esneyebilen bir ideal insan tipi olarak tarif edilmiştir. Arşiv belgelerinden edindiği veriler ışığında Osmanlı Devleti'nde ideal insan tipinin özelliklerini detaylandıran Ergenç'in ifadesiyle bu tip *mütedeyyin, ulu'l emre itâatkâr, dünyanın düzeninden ve geleceğinden kendisini sorumlu tutmayan, nizam-ı âlemi sorgulamayan ve bu yüzden de ne mekân değiştirmeye ne de tavır değiştirmeye hevesli olan bir tiptir* (Ergenç, 2013, s. 424). Burada ulu'l emre itâatkâr olduğunun belirtilmesi sadakat sahibi olduğunu ifade etmektir.

Siyasal sadakat kavramını analiz edebilmek için Osmanlı Devleti'nde yönetsel mekanizmanın başı ve mutlak belirleyici olan padişah- devlet kurgusu ile zamanla gelen anlayış değişiklikleri de zikredilmelidir. Nitekim kadimden olana riâyet etmek önemli olmakla beraber Osmanlı toplumunda değişimin ya da dönüşmenin olmadığını ve her şeyin aynı kalmaya ısrarla devam etmiş olduğunu düşünmek gerçekçi bir yaklaşım değildir (Genç, 2014, s. 45). Bu noktadan hareketle sadakat kavramının aidiyetlik ilişkisi ile tesisi Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapılanması üzerinden özellikle padişahın konumu üzerinden ele alınacaktır.

1.4.Padişah ve Tebaa “Yöneten ve Yönetilenler”

Osmanlı devlet anlayışında memleketin sahibi olarak konumlandırılan padişah, tebaasının canı üzerinde tasarruf hakkına sahip dolayısıyla bağlılık arz edilen kişi olarak özel

bir konuma sahiptir (Halaçoğlu, 1991, s. 2). Her türlü sınıf üzerinde baskın bir hâkimiyet ve düzeni değiştirebilecek ölçüde tartışmasız bir salâhiyeti vardır. Öyle ki toprak ve reaya üzerinde çeşitli haklara sahip bir güç olarak her türlü düzenlemeyi yapabildiği gibi şeriatın hâkimiyet alanının dışında kalan konularda toplumun refahı için kanun koyabilecek yetkidedir (İnalcık, 2005, s. 28). Osmanlı Devleti'nin bir hanedan devleti olarak sadakat kavramının Osman Gazi'nin neslinden gelenler üzerine yoğunlaştığı, egemenlik iddiasının da birey üzerinde değil bahsi geçen aile olduğu bir devlet yapılanmasından bahsedilmektedir (Hourani, 2006. s. 102). Dolayısıyla hanedan üyeleri, tüm tebaa üzerinde etkili ve önemlidir. Onlara sadakat gösterilmesi elzemdir. Devletin başındaki padişaha sadık olunmaması ise affedilmeyen suçların başında yer almaktadır (Bolat, 2020, s. 686).

Ayrıca yerleşik siyasi zihniyetin bir tezâhürü olan ve zamanın getirdiği şartlara göre biri diğerine göre üstünlük sağlayan iki düşünceyi savunan şeriat ve siyasetin sözcüleri sayılan ulema ve ümera yani kılıç ve kalem ehli padişahların şahsında birleşmiştir. Böylelikle kimi zaman amacın devleti yaşatmak kimi zaman ise Allah'ın emirlerini yerine getirebilmek için şeriatı tatbik etmek olduğu düşünceleri etrafında devletin dayandığı temeli oluşturan ideali koruyarak hayatta kalmasını sağlayacak bir denge unsuru oluşturmuştur (İnalcık, 1958, s. 77).

Zaman zaman otorite sarayın dışına kaymış ya da kuvvetli bir vezîriâzâmın elinde tutulmuş olsa da ön planda her daim mutlak otorite padişah vardır (İnalcık, 1958, s. 78). Aynı zamanda vezirin gücü ve vizyonu da padişahın nasıl bir yönetici olduğunu merak edip anlamak isteyenler için bir cevaptır. Şüphesiz vezirin sadakati olmazsa olmaz başlıca özelliğidir (İpşirli, 1981, s. 257).

Osmanlı Devleti'nde özellikle klasik dönemde padişah ve devlet bir arada düşünülmüştür. Nitekim “uğur-i padişahi” ya da “uğur-ı hümayun” olarak adlandırılan ve arşiv belgelerinde sıkça zikredilen kavram yalnızca padişahı değil aynı zamanda devleti de

içeren manası ile dikkat çekmekte ve bahsi geçen yaklaşımı göstermektedir. Padişah uğruna ölenlerin şehit olarak anıldıklarına dâir kayıtlar, padişahın şahsından ziyade devletin kastedildiğini düşündürmektedir. Koçi Bey'in risâlesinde de padişah uğruna canlarını veren devlet görevlilerinden bahsedilmiş ve Devlet Arşivlerinde de uğur-ı padişah için gözlerini, kollarını kaybettiklerini, hatta evladının veya babasının can verdiğinin gururla ifade edildiğine dâir belgelere rastlanmıştır. Uğur-u Hümâyun-u padişahide şehit olanların çocuklarına maaş bağlanmış (Danışman, 1972, s.10), (TV 23 Rebiülahir 1253, 27 Temmuz 1837) Bu tâbir, belli bir zamana ait bir ifade şeklinde değerlendirilmemelidir. Zîra II. Abdülhamid döneminde de kullanıldığına dâir bilgiler mevcuttur (Çuluk, 2017, s. 46-47). Sadece devletten bahsedilen zamanlarda ise kastedilen aygıt seküler olmayıp genellikle “din ve devlet” olmuştur. Padişah, din ve devlet olguları tebaanın zihninde ortak bir kurgunun temelini oluşturmaktadır. Padişaha vefasızlık etmek inanca ihanet etmekle eşdeğer tutulmuştur. (Kobas, 2019, s. 221).

Yine Padişahın konumuna dini referans alan bir perspektiften bakıldığında İslam devletlerinde yöneticiye özel bir önem atfedildiğini ifade etmek yerinde olacaktır. İslam dünyasında düşünürler bu konuda çok sayıda eserler vermiş ve bir toplumu yöneten kişinin konumu ile ilgili dikkate değer tanımlamalar yapmışlardır. Ünlü İslam düşünürü Farabi Medînetü'l Fâzıla (Erdemli Şehir) adlı eserinde ideal bir şehir tasavvurunda bulunmuştur. Bu şehri insan bedeni ile mukâyese ederek anlatmış ve yönetici olan kişiyi kalbe benzetmiştir. Bu benzetmesiyle yöneticinin toplumun merkezi olduğunu ifade etmiştir. Sadece tanımlama ile yetinmemiş arzu ettiği liderin nasıl olması gerektiğini de tarif etmiştir. Ona göre iyi bir yönetim için reiste on iki özellik olmalıdır. Adaletli olmak, zulmetmemek, doğrudan ve doğruluktan şaşmamak sözünü ettiği özelliklerden bazılarıdır (Farabi, 2001, s. 87-88).

Yine aynı şekilde Gazali, Allah'ın insanlardan iki grubu seçtiğini ve bu grupları diğerleri üzerine üstün kıldığını belirtmiştir. Bu gruplardan biri peygamberler diğeri ise devlet

başkanlarıdır. Peygamberler insanları doğruluğa davet etmekle yükümlü kılınmışken devlet başkanları ise nizamı korumakla sorumludur. Başkanlar kulları birbirlerine karşı korumak, her türlü zulüm ve adaletsizliği ortadan kaldırmakla mükelleflerdir. Devlet başkanı halkını koruyup gözetmelidir çünkü yeryüzünde Allah'ın gölgesi olarak var olduğu bildirilmiştir (İmam-ı Gazali, 1969, s. 52). Aynı zamanda başkanın adalet ve doğruluk üzerine davranışları halk arasında da yayılır ve böylece hakka hukuka riâyet edilir, ölçü ve tartıda herhangi bir hileye başvurulmaz (İmam-ı Gazali, 1969, s. 53).

Bu noktada Osmanlı toplumunda padişah ve tebaa arasındaki ilişkinin genellikle kutsal bir zeminde varlık gösterdiği ve her iki tarafın da birbirlerini bahsi geçen bakış açısının yönlendirdiği şekilde anlamlandırdığı ifade edilebilir. Nitekim padişahın vasıflarının dilekçelere yansıyan hâli durumu izah etmeye kâfidir.

Rabbimiz Te‘âlâ ve Tekaddes hazretleri, Şevketlü mehâbetlü kudretlü kerâmetlü veliyyü'n-ni‘met-i âlem-i pâdişâh-ı Dârâ-hidem ve şehinşâh-ı merâhim-tev'em efendimiz hazretlerini ilâ âhiri'd-devrân erîke-i devlet ve serîr-i saltanatlarında daim ve ber-karâr eyleyip düşmanlarını perîşân ve makhûr [u] münhezim buyursun, âmîn. (BOA. A. MKT. DV., 206-6-2).

Ayrıca bazı belgelerde “*sebeb-i devlet ve hayatım efendim*” ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir (Sakin, 2014, s. 24-28).

Yazılış nedeni ne olursa olsun belgenin son bölümünde “*Bâkî ferman devletlü padişahımdır*”, “*Bu bâbda ferman izzetlü padişahımdır*” sözleriyle hem övgü yapılmış hem de otorite sahibinin padişah olduğu yinelenerek vurgulanmıştır (Kütükoğlu, 1994, s. 211).

Hatta padişaha *muhabbet-sadakat* ve *hayır* ile dua edilmesinde karşılıksız kalınmayacağı, kişilerin rızıklanacakları ve birçok açıdan bolluk yaşayacaklarından şüphe duymamaları gerektiği ifade edilmiştir (Aydın ve Büyüközkara, 2020, s. 93).

Allah'tan padişahı münâfık ve düşmanlara yardım edenlerden hâinlerin hıyânetinden korumasını ve haberdar etmesini, görünen ve görünmeyen düşmanlarını kahretmesini dileyen dua örnekleri de belgelere yansımıştır (BOA. TS. 1212- 5). Rahat, güvenli ve huzur içinde yaşayanlar da durumlarından duydukları mutluluğu ifade eden ve saltanat için güzel temenni ve övgü dolu sözleri içeren dilekçeler göndermişlerdir (BOA. A. MKT. 21-73 29.12.1260).

Padişahın temel özelliklerini konu edinen çalışmalardan biri de Hasan Kâfi el Akhisarî'nin "Usulü'l Hikem Fi Nizâmi'l Alem" adlı eseridir. Akhisarî eserinde padişahlık makamını eserinde dört bölümde özetlediği toplumsal sınıfın en üst sınıfına koymuş ve bu gruplarla ilgili tasarruf hakkında bulunma ve zabt eyleme işinin padişaha ait olduğunun altını çizmiştir (İpşirli, 1979-1980, s. 251). Padişah'ın iktidarı temelde üç özelliği bünyesinde ihtivâ etmektedir. Toplumun en üst kademedeki idarecisidir. Orduda başkomutan vazifesiyle aynı konumunu korurken dini anlamda da en yüksek temsilci unvanına sahiptir (Yediyıldız, 1982, s. 152).

Öte yandan Aydınlanma Döneminin Osmanlı Devleti'nde padişahlık anlayışında bir değişim yarattığını ifade edenler vardır. Bahsi geçen savın yer aldığı çalışmalara göre ihtilalle beraber Avrupa'da daha önceden krala atfedilen kutsallık kaybolmaya başlamış onun yerine ülkesinin haklarını savunan milli bir karakter algısı oluşmuştur. Doğal olarak tanrısal alandan çıkarılarak insan olarak ele alınan yönetici figürünün Osmanlı Devleti'nde de çeşitli yansımalarını görmek mümkündür. Sultan Abdülmecid tahta çıktıktan sonra yayınladığı hattı Hümâyunda yönetim gücünün tanrı tarafından kendisine verilmiş olduğunu, *Tanrının inâyeti* ve *peygamberin rûhâniyeti* ile görevini yapacağını beyan etmiştir. Ancak tahtta olduğu süre içinde halka birçok alanda özgürlük tanıyan hem Tanzimat hem de Islahat fermanlarının ilan edilmiş olması uygulama alanında hattı hümâyunda kendisini hissettirmiş olan teokratik yaklaşımın değiştiğini düşündürmektedir. Ardından Sultan Abdülaziz'in tahta çıkış

zamanında da hattı hümayunda dini ifadelerin yer almaması benzer yaklaşımın devam ettiğine işaret etmiştir. (Karal, 2003, s. 115-116).

Sadakat kavramının siyasi bir sözleşmeye yansımaya örnek teşkil eden Sened-i İttifak'ın bir kısmında da padişah yerine devlet ibaresinin kullanılması, padişahın değişen konumunu göstermesi bakımından önemlidir. Burada padişah itibarının devletin itibarı karşısında geri planda kaldığı görülmektedir (Heper, 2006, s.100).

Osmanlı Devleti'nde padişahın konumu devletin içinden geçmekte olduğu dönemlere göre farklılık arz etmiştir. Ayrıca bu konuma “kafes usulü”, “hal edilme”, “katl edilme” gibi siyasi terimlerden ayrı bakmamak gerekmektedir. Nitekim teoride devletin mutlak hâkimi görülen padişahın tebaa nezdinde meşrûiyet araçlarını kaybetmesi pratiğe yansıyan sonuçlar açısından değerlendirildiğinde her an kendisine karşı birleşebilen siyasi figürler tarafından tahttan indirilme ve hatta öldürülme korkusu ile yaşaması demektir. Bu noktada II. Osman'ın katledilmesi geleneksel siyasi düşüncede bir değişime işaret etmektedir. I. Mustafa'nın akli dengesinin yerinde olmamasından dolayı tahttan indirilmesinin arka planında ekonominin kötü olması ve yeniçerilerin ulûfelerini alamamış olmasının yattığı bilinmektedir. Aynı şekilde Padişah IV. Mehmet'in görünen sebep olarak Edirne'de yaşaması ve av tutkusundan dolayı tahttan indirilmiş olması Osmanlı padişahlarının yerine yenilerinin getirilebileceği daha doğru bir ifadeyle “ikame edilebilen bir padişah” figürünün oluşmaya başladığı görülmektedir. (Onaran, 2018, s. 29-41).

Dolayısıyla padişahların meşrûiyet araçları değişimin ne olduğunu göstermesi bakımından üzerinde durulması gereken bir konudur. Kuruluş döneminden itibaren padişahlar açısından sefere çıkmak, kabiliyetlerini kanıtlama ve meşrûiyetlerini sağlamlaştırmak için etkili bir yoldur. Bu nedenle padişahların sefere katılmayarak- Sultan Süleyman'dan sonra II. Selim ve III. Murad sefere katılmamışlardır. - serdar atamaları önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bir akdin bozulduğunu düşünen yeniçeriler padişahların sefere çıkmamalarından

dolayı muhalefet etmeye başlamışlardır. Simgesel anlamda çeşitli davranışlar içinde olmaları bahsi geçen durumu görünür kılmıştır. Bu bağlamda ulûfe törenlerinde padişahın ikramı olan çorbayı içmemek, “yönetime itâat” konusunda sorunları olduğunun bir kanıtıdır. Daha sonraki aşama ise Ayasofya çevresinde Kuran üzerine yemin ederek topluca dolaşmalarıdır. Böylelikle halkın da durumdan haberdar olmasını sağlamış olacaklardır. Padişahların olmadığı seferler için yeniçerilere sefer emri çıkarılması, yeniçeri ağasının vezîriâzam tarafından azledilmesi gibi kanun-ı kadimde yer almayan uygulamaların yeniçeriler tarafından kabul edilmesi oldukça güçtür. Dolayısıyla padişahın toplumsal imajı bozulmaya başlamıştır. Padişahların sefere gitmeyişleri, tarihçiler arasında “*Gazi padişahlıktan yerleşik sultanlığa*” evrildikleri üzerine bazı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devleti genişletmek yerine mevcut hâlini korumak istedikleri ve sultanların pâyihtin dışına çıkmama eğilimi gösterdikleri belirtilmiştir (Beyazıt, 2020, s. 91-134).

Padişahlar kendileri ile özdeşleştirerek varlık sebeplerini ilişkilendirdikleri baskın düşünce ne ise o anlayışın gerektirdiği şekilde kararlar almış ve uygulamalar yapmışlardır. Fatih Sultan Mehmed devlet otoritesini her şeyin üzerinde tutmuş daha sonra tahta geçen II. Bayezid ise kaynağını şeriatıtan almayan kanun ve uygulamaları tamamen kaldırmıştır. Aynı şekilde, Kanuni Sultan Süleyman da şeriata uygunluğu olmayan ve reayaya fazladan mali yük getiren vergileri kaldırarak reayanın hakları söz konusu olduğunda yeni düzenlemeler yapmaktan geri durmamıştır (İnalcık, 1958, s.77-78). Padişah II. Murad’ın halktan iki kişi eşliğinde camiye gidip beraber namaz kıldığına dâir kayıtlar bulunmakla beraber padişahlar toplumsal imaj çerçevesinde kendi tutumlarını belirlemişlerdir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed, padişahın toplantılara başkanlık etmesi geleneğini değiştirerek kendisi yerine hükümet erkânının bu toplantılara katılması ve tebaanın arz edilmesi gereken meselelerinin doğrudan onlara bildirilmesini emretmiştir. Dolayısıyla tebaanın padişahla görüşmesi, herhangi bir arzda bulunması ya da elini öpmesi gibi yakınlık gerektiren münasebetlerin

önüne bir ket vurulmuş, padişah ve tebaa ilişkileri şekilsel anlamda başka bir boyuta taşınmıştır (İnalcık, 1958, s. 72).

Padişahın kudreti olarak tanımlanan her türlü özelliği; seçtiği politika, kendine özgü sorun çözme yöntemleri onu halef ve selefinden farklı kılan nitelikleri olarak hem yaşadıkları dönemde hem de daha sonrasında imajının muhâfaza edilmesini sağlamıştır. Topkapı sarayında kaleme alınan bir yazıda küçük yaşta tahta çıkan padişah IV Murad'ı şahane tabiatı ve terbiyesi olan harikulade bir zat, zeki, gayretli ve cesur, edebiyata ve politikaya vakıf, adaleti sağlayarak toplumsal düzenin korunmasını sağladığı ifade edilmiş sultan Abdülmecid ise politik işlemleri usulünce yerine getiren temiz yürekli ve hakkâniyetli olarak tarif edilmiştir (BOA. TSMA. E. 857-88).

1.5.Sosyal Bağlılık ve Karşılıklı Sadakat

1.5.1. Adaletname Geleneği

Osmanlı Devleti'nde yönetim hem Türk hem de İslam gelenekleri ile sentezlenen bir anlayış etrafında şekillenmiştir. Türklerde törenin varlığı⁶, İslam dininin zulmü yasaklayan hükümleri ile birleşince temelinde adalet olan bir yönetim kabul edilmiştir. Dolayısıyla devletin varlığını devam ettirebilmesi için adaletin ne derece önemli olduğu ve ancak hakların korunabilmesi yoluyla tam olarak sağlanabileceği yönünde padişahlara nasihat veren birçok eser yazılmıştır. Özellikle Nizam'ül-mülk'ün Siyasetnâmesi'nde bu anlayışın tezâhürünü görmek mümkündür. Padişahların halkın gözünde muteber olabilmeleri için onların şikâyetlerini bizzat dinleyip çare olması kuvvetlinin değil haklı olanın yanında yer alması

⁶ Göktürk Devletinde töre değişse bile bazı hükümlerinin kesinlikle değişmeyeceği ifade edilmiştir. Bu hükümlerden biri de “könilik” yani adalettir. Bkz. (Taşağıl, 2015, s. 179).

gerektiği yönünde tavsiyeler içeren bu eserler etkin bir yönetim anlayışının ancak adaletle sağlanabileceğine dâir bir perspektif oluşturma misyonu ile yazılmışlardır.

Padişah için haftada iki gün Mezâlim'e oturmaktan, haklıyı haksızdan ayırmaktan adalet dağıtmaktan; raiyyetin sözünü vasıtasız, kendi kulağı ile işitmekten başka çâre yoktur. Onların daha mühim olan birkaç dilekçeyi arz etmeleri, hükümdarın da dilekçelerin her biri hakkında bir yazılı emir vermesi gerekir. Zîra cihan hâkiminin zulme uğrayanlar ve adalet isteyenleri haftada iki gün huzuruna davet ettiği ve sözlerini dinlediği haberi memlekette yayılınca bütün zalimler korkarlar; ellerini çekerler, kimse cezalandırılma korkusu ile yağmaya cesaret edemez (Nizamül'mülk, 1999, s. 18).

Öte yandan Tanzimat döneminde yaşayan ve önemli eserler veren Hayrullah Efendi de devlet yönetiminde adaletin uygulanmasının önemini şu sözlerle ifade etmiştir: “Herhangi bir devlet ve millet topluluğu adaletin yoldaşlığını elinden bırakmadıkça bazen esen muhâlif bir rüzgâra tesadüf etse bile yine yavaş yavaş şan ve büyüklüğüne kavuşacağından ümidini kesmemelidir” (Hayrullah Efendi, 1972, s. 176).

Adalet kavramı hakların muhafazası açısından yeniden ele alındığında, Osmanlı Devletinde kendinden önceki zamanlardan devralınan bir geleneğin devam ettirildiği görülmektedir. Adaletin uygulanması hususunda en yetkin mercii olan padişahlar tahta çıktıkları zaman kendi uygulamaları ile ilgili olarak bir teminat mâhiyetinde adaletnameler yayınlamışlardır. Böylelikle taşrada devlet otoritesini temsil eden güçlerin yetkilerini kötüye kullanmalarının kanuna ve kurallara aykırı davranmalarının önüne geçmeyi amaçlamışlardır. Nitekim hem İran hem de Türk-Moğol devlet geleneğinde adaleti sağlamak, mutlak otoriteyi güçlü kılan temel prensiplerden biri olarak görülmektedir (İnalcık, 1993. s. 50.) Bu nedenledir ki halka karşı yapılması muhtemel haksızlıkları baştan önlemek ve bu sayede güven ortamı yaratmak devletin de devamını sağlamaya yönelik oldukça önemli bir adımdır.

Adaletnameler genel anlamda Osmanlı Hukuku'nda yer alan farklı kavramlarla da benzer bir anlam ihtivâ etmektedir. Doğal olarak ilk başta kanunname ferman, berat vb.

şeklinde değerlendirilebilir. Adaletnameler halk arasında herhangi bir ayırım yapılmadan bütün reayayı - Müslüman ya da gayrimüslim vergisini ödeyen tüm halkı - kapsayacak mâhiyettir. Bu yönüyle oldukça genel bir karakterde olduğu ifade edilebilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bazen de belirgin bir şekilde sadece bir sınıfı, zümreyi koruma yani daha önceden bahsi geçen kişilere verilmiş olan ayrıcalıkların devamını sağlamaya yönelik olabilir. Adaletnamelerin farklı isimlerle adlandırılması da mümkündür. Örneklendirmek gerekirse “Yasakname” adı verilen belgeler de bir nevi adaletname niteliğindedir (İnalcık, 1993, s. 87).

Adaletnameler hüküm verebilecek makamda bulunan idarecilere hitâben yazılır ve onlara zulüm işlenmesine karşı koymakla görevli olduklarını hatırlatır. Bu nedenle “almayasız, aldırmayasız - etmeyesiz ve ettirmeyesiz” ifadeleri sıklıkla kullanılır (İnalcık, 1993. s. 87-88).

Görüldüğü gibi adaletnameler doğrudan idarecilere hitap eden ve uygulamada görülen aksaklıkları hukukun yani kanunun ve şeriatın öngördüğü şekillerde çözmeyi hatırlatıcı bir role sahiptir (Kenanoğlu, 2005, s. 143).

Topluluk için hazırlanmış ve şahitliği de içeren bir yapısının olmasından dolayı gönderildiği bölgede herkese duyurulması gerekmektedir. Bu ilan etme işlemine padişahlar tarafından özel önem atfedilmiştir. Nitekim adaletnamelerin sonunda yer alan ifadelerde halkın toplanması, vesikanın okunması ve ayrıca belirtilen maddelerin iyice anlatılmasının istenmesi bu önemi doğrular mâhiyettir (İnalcık, 1993, s. 88).

Kendilerine gönderilen adaletnameye riâyet etmeyerek görevini kötüye kullanan devlet görevlilerinin cezalandırılmaları hususunda padişah net bir tavır sergilemiştir. Bu doğrultuda ahâliden merkeze gelen haberler önemle incelenmiş ve olaylar tahkik edildikten sonra gereken cezai işlemler uygulanmıştır. Ancak adaletnamelerin varlığı bu konuda her zaman caydırıcı olmamıştır. Osmanlı Arşiv belgelerine yansıyan örneklere baktığımızda para ve güç kazanma hırsının çoğu zaman merkeze şikâyet edilip cezalandırılma korkusunu

bertaraf ettiği görülmektedir. Kütahya mütesellimi tarafından teftiş bahanesiyle Taraklıborlu'ya gönderilen bölükbaşların halkı zincire vurması, mallarına el koyarak canlarına kastetmesi, adaletnamelerin yıldırıcı olamayabileceğini gösteren bir örnektir (BOA. A. DVN. S. MHM. D 149-301).

1.5.2. Bir Kontrol Mekanizması Olarak Kefalet Sistemi

Osmanlı Devleti'nin, adalet anlayışı gibi diğer devletlerle kurduğu münasebetlerde de izlediği politikanın Türk Devletleri'nden miras almış olduğu geleneklerle şekillendiği bilinmektedir. Şehzadelerin ya da hanedan üyelerinden birinin başka bir hükümdarın yanına rehin olarak gönderilmesi geleneğini devam ettirmesi bu etkileşimi göstermektedir (Eroğlu, 2006, s. 131-132). Temel dinamiği, karşılıklı sadakati tesis etmek olan bu uygulama sadece diğer devletlerle değil muhâlif unsurlar arasındaki ilişkilerde de etkin bir önlem olarak görülmüştür. Bu noktada taraflar arası stratejik hamlelerin rehin bırakılan kişiye olan etkisinin göz önüne tutulması istenmiş, böylelikle devlet tarafından bir nevi teminat alınmıştır. Toplumsal anlamda ise benzer bir mekanizmanın varlığı dikkat çekmektedir. Devlet, kişileri birbirlerinin hareketlerinden sorumlu tutmak kaydıyla sosyal düzenin devamını amaçlayan bir sistem kurmuştur.

Osmanlı Devleti'nde kefalet sistemi sınırları belli bir alandan ziyade sistemin bütününe sirâyet eden bir uygulamadır. Terimin ilk akla gelen hukuksal karşılığı bir yana bırakıldığında, devlet tarafından öncelikli olarak sosyal hayat üzerine inşâ edilen kurgusu ön plana çıkmaktadır. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde toplumsal düzen inşâ edilirken bireylerin ortak noktaları üzerinden sınırlandırılmalar yapılmıştır. En alt kademedan en yukarıya zincirin tüm halkalarını yapılandıran kefalet sistemi, sosyal hayatın en küçük birimi olan mahallede kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde mahalle kimliği üzerine yapılan

Çalışmalarda da vurgulandığı üzere mahallenin yapılanması sürecinde din üzerinden belirlenen bir politika izlenmiştir. Bu uygulamanın doğal sonucu olarak Müslümanların ve gayrimüslimlerin yaşadıkları iki farklı mekân tipi ortaya çıkmıştır. İmam, Müslümanların; Kocabaşı ise azınlıkların yaşadıkları mahallelerden sorumlu tutulmuştur. Bu sorumluluk onlara mahallede nizamı korumak için gereken kararları alma yetkisini de vermiştir. Bu minvaldeki görevleri yerine getirmekle beraber mahallede doğum, ölüm, evlilik ve boşanma gibi olayları birebir takip ederek gerekli kayıtları düzenli bir şekilde tutmakla mükellef olmuşlardır (şahin ve Işık, 2011, s. 225).

Mahallede suları araştıran, yani güvenlikten sorumlu olan subaşılar, zaman zaman suçlu oldukları düşünülen kişiler ve uygunsuz davranışlarda bulunduğu iddia edilen kadınlarla ilgili “kapısı yoklanan” ve “kapısına katran alınan” gibi tâbirler kullanmışlardır (Ergenç, 1984. s. 74). Mahallenin, halkın kişiye dâir mütalaaları oldukça önemlidir. Bu nedenle kişinin bahsi geçen suçu işlemiş olduğunu söyleyen görgü tanıkları dışında yaşadığı mahallede nasıl bir insan olarak bilindiği de karar verme mekanizmasını etkileyen oldukça mühim bir etken olarak var olmuştur. Kefalet sistemini günümüz yargılarıyla sadece hukuki bir terim olarak düşünmemek gerekir ki tüm yönleriyle incelendiğinde Osmanlı toplumundaki karşılığının yaşamın tüm alanlarına nüfuz eden ve yeri geldiğinde kişinin dışlanmasına ya da aklanmasına neden olan bir güvence düzeninin temel yasası olarak addedildiği dikkati çekecektir.

Osmanlı toplumunda güveni tesis etmek adına birey ile diğer bireyler ve devlet arasında sosyal yaşamı kurallar çerçevesinde düzenlemek son derece mühimdir. Örneklendirmek gerekirse kişilerin mahalle bazında ikâmet etme isteği karşısında dahi kendisine kefil bulması gereklidir. Bir mahalleden başka bir mahalleye yerleşmek kolay değildir. Ayrıca beraber yaşadığı bölgedeki insanların kişinin güvenilirliğine dâir teminat vermesi devlet tarafından yapılması muhtemel bir soruşturma esnasında resmi otorite

tarafından kabul edilir bir ifade olarak görülmesi de bahsi geçen önemi gözler önüne sermektedir (Özcan, 2001, s. 133).

Mahalle halkı birbirlerine, imam ise mahallede ikâmet eden herkese kefil olurdu. Zincirleme kefillik olarak da adlandırılan bu durum, sosyal anlamda değerlendirildiğinde mahalledeki birlik ve beraberliğinin en önemli kanıtıydı (Şahin ve Işık, 2011. s. 225). Devlet Arşivlerinde bahsi geçen durumla ilgili çok sayıda belgeye rastlamak mümkündür (BOA. ŞD 2079 22), (BOA. YB 021 75 336).

Kişinin bir topluma kabul edilebilmesi ve o toplumda barınabilmesi için belli kurallar çerçevesinde hareket etmesi zorunluluğunun en küçük birim olan sokakta dahi kuvvetli şekilde hissedildiği ve sosyal yaşamın tüm alanlarında aynı sorumlulukla davranılması gerektiğine dâir bir bilincin yaşamı organize ettiği aşikârdır. Osmanlı Devleti'nde kefillik sistemi ile yaratılmak istenen otokontrol mahalle sakinleri için oldukça önemliydi. Kişilerin kendi haklarını savunabiliyor olmaları, sosyal hayatın getirdiği sınırlılıklar dâhilinde hareket etmeleri ve başkalarının haklarına riâyet etmeleri mahalle bazında küçük bir birliğin bir parçası olmanın getirdiği sosyal bir durumdu. Sonuç itibarıyla şikâyetlerini iletebiliyor ve kendilerine sunulması gereken hizmetlerle ilgili haklarını arayabiliyorlardı. Ortaya çıkan tabloda mahalle adı verilen sosyal yapılarda olaylara müdahale edebilen topluluk özelliği görülüyordu (Düzbakar, 2003, s. 107).

Mahalle sakinlerinin dönem itibarıyla küçük bir çevrede ikâmet etmeleri ve haberleşme açısından günümüz teknolojik donanımlarından uzak olmaları birbirlerini takip etmelerini ve dolayısıyla daha yakın olmalarını sağlıyordu. Ancak bu bağlılık genellikle devletin koyduğu kurallardan ileri gelmekteydi (Ergenç, 1984, s. 78).

Sadece halk arasında değil idari işleyişte de kefalet sistemi oldukça önemliydi. Özellikle bir meclis oluşturulurken meclis üyelerinin birbirlerine kefil olmaları istenmekteydi. Böylelikle meclis üyelerinden birinin yaptığı yolsuzluk diğerlerini etkileyeceğinden alınan

kararların uygulama safhasında titizlik gösterilmesi ve herkesin birbirini kontrol etmesi sağlanmış oluyordu. Dallica Kazası meclis üyelerinin her birinin altlarında isimleri ve mühürleri bulunduğu mazbatasında şu sözlerle ifade ediliyordu:

Hâk-i pâ-yi übbehet-ârâ-yı müşîrânelerine mazbata-i âcizânemizdir ki “Ceza Kânûnnâme-i Hümâyûn icrâ olunması kemâliyle dikkat olunmak üzere Dallica Kazâsı Meclis-i âcizânemizde ber-minvâl-i muharrer vukû’ bulan umûr-ı vâkı’aların şer’-i şerîfe mutâbık ve kânûnnâmeye muvâfık hareket olarak hiçbir tarafa tesâhüb olunmayarak ber-vech-i hakkâniyet rû’yet olunacağı ve sahîhi vve vukû’u üzere mazbatalar tahrîr olunarak irsâl olunacağı ve hilâfı olur ise tahrîr olunmayacağı ve bundan böyle herbirimiz de mugâyir-i şer’ ve hilâf-ı kânûn hareket vukû’ bulur ise ber-mûceb-i Ceza Kânûnnâme icrâ olunmak üzere birbirlerimize kefil ve müte’ahhid olduklarımıza müş’ir müte’ahhidnâme mazbata-i âcizânemiz tahrîr ile hâk-i pâ-yi müşîrânelerine takdîm olunmuştur. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. (BOA. A. MKT. 117-16)

Ayrıca 1846 yılında uygulamaya konulan düzenleme ile askere alımlarda kura işlemi uygulanmaya başlanmıştı. Bu uygulamada kuradan muaf tutulacak maddeler belirlenmiş ve bu maddelere uygun durumda bulunanların başvuruları değerlendirilmeye alınmıştı ancak uygulama aşamasında son karar verilmeden önce şahısları tanıyan köylüler, muhtarlar ve komşularından fikir alınacaktı. Yine aynı şekilde kura işlemi için köy muhtarlarına pusulalar teslim edildikten sonra kuraya katılacak olan asker adaylarının bulundukları bölgeden ayrılımları yasaklanmış ancak çok sağlam kefiller gösterebilirlerse gerekli izini alabilecekleri belirtilmişti (Çadircı, 2008, s. 78-80).

1.6.Kuvvet ve Sadakat İlişkisi

Tanzimat döneminden önce uygulanan siyâseten katl ve müsâdere özellikle devlet görevlilerin padişaha sadık olmalarını sağlamak amacıyla tatbik edilen uygulamalar arasında yer almıştır. Ele alınan dönemde can ve mal güvenliği teminatı verilmiş olsa da padişahların bürokratlar üzerinde kurmuş oldukları otorite özellikle sürgün edilme korkusu ile devam etmiştir. İstisnâi de olsa kaldırılmış olmasına rağmen müsâderenin devam ettiği bazı çalışmalarda ifade edilmiştir.

1.6.1. Siyâseten Katl

Türk İslam Hukuk geleneğinde hükümdarın devletin devamını sağlaması açısından gerekli gördüğü durumlarda ölüm cezası verebilme hakkı vardır. Bu ceza, İslam Hukuku'nun boş bıraktığı alanların örfi hukukça doldurulması neticesinde meşrûiyet kazandırılan özellikle siyaset yani devlet politikası adı altında tanımlanabilen bir alanı işaret etmektedir. Sınırlarının tam olarak çizilmemiş olması, hükümdarların ellerinde büyük bir gücün olmasını sağlamış dolayısıyla onlara sonsuz bir sadakat gösterilmesini zorunlu kılmıştır. Kurum uygulama boyutunda devamlılık arz etmiştir. Örnek vermek gerekirse Türkiye Selçuklularında görülen siyâseten katl nedenleri ve cezalandırma şekilleri Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir (Arık, 1999, s. 43).

Osmanlı Devleti'nde görev yapan derecesi fark etmeksizin tüm memurlar ve reaya siyâseten katl cezasına çarptırılabilirdi. Ulema ise genel anlamda padişahla iş birliği içinde görülen bir sınıf olarak kategorize edildiğinden siyâseten katl cezasında diğerlerine göre ayrıcalıklı bir sınıf olmuş lâkin padişahların anlık kararları neticesinde uygulama alanı dışında kalamamıştır. IV Murat yollar bozuk olduğu için sorgusuz bir biçimde İznik Kadısı Gümüşzade'yi cübbesi ile astırmış ve bu asılma olayını kınayan şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi ile oğlunu sürgün etmiştir. Daha sonra padişah sürgün kararını değiştirmiş ve Osmanlı tarihinde bir ilk olan şeyhülislam katlini gerçekleştirmiştir (Mumcu, 1963, s. 129).

Rüşvet aldıkları için I. Mahmud Hafız Beşir Ağa'yı III. Osman Silahtar Bıyıklı Ali Paşa'yı katlettirmiştir (Mumcu, 1963, s. 96). Akıl sağlığı yerinde olmayan padişahların devlete önemli hizmetlerde bulunmuş kişileri haksız nedenlerle katlettirdiklerine dâir örnekler mevcuttur. Sultan İbrahim, Girit'ten az hediye getirdiği için Kaptan-ı Derya Hanya Fatihî Yusuf Paşa'nın ölüm emrini vermiştir. Yine Sultan İbrahim, İstanbul'da arabaların dolaşmasını yasakladığı ancak yolda araba gördüğü için emrine uyulmamasının bedelini

dürüstlüğü ile nam salmış Vezîriâzam Salih Paşa'yı boğdurtmak suretiyle ödetmiştir (Mumcu, 1963, s. 93).

Siyâseten katl genel anlamda memurluk yetkisini kötüye kullanan, ahâliye zulmederek gaddarlık yapan ve rüşvet alan kişilere verilen bir ceza olsa da devlet adamlarından bazıları varlıklarının devlet için zararlı görüldükleri savıyla, kimi padişahla anlaşamadığı için kimi de iftiraya maruz kaldıkları için uygulanmıştır. Sefer zamanlarında padişaha paşaların ortak fikirlerini söyleyerek öneride bulunanlar dahi katledilmiş hatta bazılarının başları emsallerine ibret olması bakımından padişahın yanında taşınmıştır (Mumcu, 1963, s. 90-91). Yine bu tarz öldürülmelerde kişilerin bedeninin kale kapılarına asılarak bir hafta boyunca ahâliye gösterilmesi de sıradan bir hâl almıştır. (Arık, 1999, s. 46).

Katl kararının verilmesi için padişahın bazı güç odakları tarafından mecbur bırakılması da uygulamanın esasında rakibi devre dışı bırakmak için başvurulmuş bir yol olduğunu göstermektedir. II. Bayezid Gedik Ahmet Paşa'nın Karaman Seferine gitmemekle tehdit etmesi üzerine onun isteğiyle İkinci Vezir Hamzabeyzâde Mustafa Paşa'yı katlettirmek durumunda kalmıştır (Mumcu, 1963, s. 94).

1.6.2. Müsâdere

Terimin Abbâsîler Dönemi'ne ait olduğu ifade edilmekle beraber uygulama olarak tarih boyunca birçok devlet tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Gerek cezalandırma gerek yaptırım şeklinde- diğer suçlarla beraber ya da tek başına- başvurulmuş bir yöntem olan müsâdere ile ilgili özel Dîvânların dahi kurulduğu ifade edilmektedir. (Akyılmaz, 2008, s. 391).

Müsâdere aslında belli görevlere gelen ve iktidara karşı söz söyleme ihtimali olan kişileri sistem dışında tutmak için kullanılmıştır. Bu kişilerin mallarına el koyarak ekonomik anlamda güçsüz bırakmak hedeflenmiştir (Akyılmaz, 2008, s. 403). Ayrıca yönetici sınıftaki kişilerin ölümlerinden sonra da mallarına el konulmaktadır. Padişahın kulların mirasçısı statüsüne sahip olduğu düşüncesi etrafında desteklenen bu anlayış, İslam Hukuku açısından ele alındığında mülkiyet ve miras hakkı olmayan köleler için geçerli olmasına rağmen fiili hak sahibi olan kul statüsündeki yönetici kadrolar için de benzer şekilde uygulanmıştır. Bir başka deyişle kulların sahip oldukları her şey efendileri olan padişahın zatına ait görülmüştür (Akyılmaz, 2008, s. 405).

17. yüzyıldan itibaren müsâderenin yaygın bir hal alması dikkat çekmektedir. Daha önceki hükümdarın destekçilerini elemine etmek için de kullanılan müsâdere yöntemi ile ilgili değerlendirmelerin arasında öncelikle mahkûm edilen şahısların mallarının müsâdere edildiğini, ardından da müsâdere edebilmek için insanların mahkûm edildikleri ifadelerine rastlamak mümkündür (Timur, 1994, s. 15).

1.7.Tanzimat ve Sadakat İfadeleri “En Necatüs Fis Sıdk”

Tanzimat dönemi beraberinde getirdiği birçok kurumsal değişimle beraber yeni kelimeler ve kavramlar üzerinde düşünme eylemini körükleyen bir zaman dilimidir. Gelenek ile modern arasında kalınan bu dönemde karşılaşılan yeni kültürle ilgili değerlendirilmeler yapılmış, geleneksel yaşamın muhâfazası hususunda tedirginlik yaşanmıştır. Bu noktada ilk akla gelen kavramlardan biri sadakattir, nitekim eskiden kopuş olarak da nitelenebilecek modernleşme döneminin sadece başlangıcını ihtivâ eden bu dönemde değil ilerleyen aşamalarda da benzer çekincelerin var olduğu aydınların eserlerinde gözlenebilecek mâhiyettir.

Sadakat konusunun toplumsal yaşama nüfuz eden yönü ile oluşturduğu kaygı öncelikle aile hayatının eskiden olduğu gibi devam edip edemeyeceği noktasında kendini göstermiştir. Dolayısıyla kadınların eşlerine olan sadakatlerinin önemine vurgu yapılmış sadık bir eşin nice üstün vasıflara sahip olduğu belirtilmiştir. Bu noktada sadakat namus kavramı ile beraber ele alınmıştır. Namık Kemal, “İntibah” adlı romanında sadakatin altını çizmiş, sadakati insâniyet kelimesi ile beraber kullanmış ve ayrıca kimi zaman sadakati kanıtlamanın can vermekle bile mümkün olamayacağını vurgulamıştır (Namık Kemal, 2018, s.110, 127).

Öte yandan sadakat kavramı hem hükümeti eleştirip padişaha sadık olduğunu ifade eden aydınlar hem de aydınları hedef alan bürokratlar tarafından dillendirilmiştir. Her iki açıdan da kavramın kahraman yaratmaya ya da hicvederek alaşağı etmeye elverişli olan bünyesi kimi zaman şiirlerde kimi zaman devlet belgelerinde yerini almıştır.

Devletin devamını sağlamak açısından gayrimüslimlerin kopuşlarını engellemek adına devlet hizmetini lâıkiyle yerine getirenlere de doğruluğun takdir edildiğini gösteren hediyeler takdim edilmiştir. Bu noktada Tanzimat döneminin mimarı olan Sultan II. Mahmud’un üzerinde “en necatüs fis sıdk”⁷ kelimelerinin yazıldığı levhayı İstefanaki Bey’in yalısının kapısına astırması dikkate değerdir. Padişahın bu tutumu, İstefanaki Bey’in hidemât-ı sadıkânesinden dolayı taltif edildiğinin bilinmesinin arzulandığını da düşündürmektedir (Mehmed Salahaddin, 2021, s. 81).

Dönemin padişaha sadakati içeren en önemli yazılarından biri şüphesiz Meclis-i Hâzin reisliğine getirildiği halde kısa süre içinde azledilerek Osmanlı toprakları dışına gönderilen Mustafa Fazıl Paşa’nın Sultan Abdülaziz’e hitaben yazmış olduğu düşünülen mektuptur. Paşa Sadullah Bey tarafından Fransızcadan tercüme edilmiş ve “Cayyole” adında bir Fransız matbaasında basılmış olan mektubunda padişahların sarayına en zor giren şeylerden birinin

⁷ Kurtuluş doğruluktur.

doğruluk olduğunu belirtmiştir. O doğruluğu görebilmek için ise cesaretli bir sadakatin lâzım geldiğini kendi sadakatının bu çeşit bir sadakat olduğunu ifade etmiştir. Bu sadakati ispat edebilecek minvalde bir görev almadığını da sözlerine eklemiştir (Ebuzziya Tevfik, 1973, s. 27).

Yine aynı şekilde bir sadakat vurgusuna Fuad Paşa'nın siyasi vasiyetnâmesi olduğu iddia edilen yazıda sultan Abdülaziz'e "Mezar derinliklerinden yükselen söz sadece sadakatten söz açar" ifadesinde rastlanmaktadır (Akarlı, 1978, s. 1).

Ziya Paşa ise sadakat kelimesini sıklıkla kullanmıştır. Meşhur "Terkib-i Bend" adlı eserinde "İnsana sadakat yakışır görse de ikrah, yardımcısıdır doğruların hazreti Allah" dizeleri sadakate verdiği önemi gözler önüne sermiştir. Öte yandan Ziya Paşa sadakat söylemlerinin artmasını eleştirmiştir. Ona göre sadakat kelimesi moda olmuş lâkin hırsızlıklar da artmıştır (Özbek, 2021, s. 383-384). Sirkat çoğalıp lafz-ı sadakat modalandı derken sadakatin sadece sözde kaldığını, insanların birbirine sadakatlerini çıkar elde etmek amacıyla dillendirdiklerini ifade etmektedir. Ziya Paşa'nın başka insanların ağzını kullanarak Ali Paşa'yı hicvettiği:

Konferans'ta diyelim kendi cebânet etmiş
Şam işin âhara sehv ile emânet etmiş
Ne hamîyyet ne sadakat ne metânet etmiş
Tutalım cümle umûrunda hıyânet etmiş
Şu Girid hidmetini var mıdır inkâra mecal

satırlarında da sadakat kelimesine yaptığı vurgu dikkat çekmektedir (Göçgün, 1986,s.15).

Ayrıca dönemin durûb-u-emsalleri arasında yer alan ifadeler de sadakat önemli bir yer ihtivâ etmekte ve onu ikâme edebilecek niteliğe sahip başka bir kavramın olmadığı görülmektedir. Nitekim sadakat, selametle eşleştirilmiştir (Ahmet Vefik Paşa, 2008, s. 193).

Ahmet Mithat Efendi'nin "Müşâhedat" adlı eserinde "efendisine malûmât vermeyi muktezâ-yı sadakat bilen o kahraman çocuk" ifadesi yer almaktadır (Ahmed Mithat, 2018, s. 225). Bahtiyarlık hikâyesinde idealize ettiği bir memur tipinden bahsederken sadakat kelimesini iffet ve istikâmet kelimeleri ile beraber kullanmıştır. Sanat ve ticaretle iştigal edenlerin zekâları ve çabaları sonucunda bir servet biriktirmelerinin mümkün olacağını lâkin memuriyette iffet, sadakat ve istikâmet feda edilmeksizin böyle bir kazanç elde edilemeyeceğini düşünmektedir (Ahmet Mithat Efendi, 2017, s.23).

Recaizade Mahmut Ekrem'e göre sadakat, vefâ, edep ve namusla beraber bir kahramanın sahip olması gereken kişilik özellikleri arasında zikredilmiştir. Şair Asker-i Osmaniyan şiirinde de "Sıdk-ı sadakat bu cünde şan-ı şöret" sözleriyle sadakate vurgu yapmıştır (Gök, 2019, s. 77).

Sadakat kelimesi yine Ekrem'in dizelerinde "Subh-ı sadık gibi sadakati var" şeklinde kendini göstermiştir (Gökmen, 2018, s. 176).

Kişilerin sadece hayattayken değil ölümünün ardından mezar taşlarında dahi sadakatine vurgu yapılması kavrama verilen önemin altını çizmeyi gerekli kılmaktadır. Bu minvalde "bu bir sâfi derun ehli sadakat" gibi tanımlamaları mezar taşlarında görmek mümkündür (Karakaş, 2012, s.67)

Tanzimat döneminde sadakat kavramı özellikle memuriyetle ilişkilendirilmiştir. Dönemin önde gelen bürokrat ve aydınlarının yazılarında öne çıkan kavram, görev sâistîmalinin önlenmesi için kişinin sahip olması ve koruması gereken bir özellik olarak vurgulanmıştır. Sadık Rıfat Paşa memurların azil korkusuyla yapmaması gereken davranışlara yöneldiğini ancak azledilmenin gayet tabii bir hâl olduğunu, kişiye başka işlerin de nasip olacağını yazmıştır. Ona göre en çok kaçınılması gereken şey namus ve haysiyetten, rütbe-i sadakatten azl olunmaktır. Buna genellikle rüşvet almak, neden olmaktadır (Kaplan, Engünün ve Emil, 1974, s. 45-53). Şair Nail Abbas Paşa da kasîdelerinde kendisi ile ilgili bilgiler

verirken mesleğinin sadakat olduğunu belirtmiştir. Şair yanan evinin yerine kendisine ev hediye eden Sultan Abdülmecid’e minnetini bildirmiştir (Kırıcı, 2006, s. 3-4). Ali Suavi ise memurların sadakat gösterenlerinin ilan edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre sadakati olanları duyurup milletin sevgisini kazanmaları sağlanmalı, aynı şekilde hıyâneti görülenleri de terbiye etmeli, milletin ve devletin malları onlardan geri alınmalıdır (Canatak, 1995, s. 18). Memurların nizamsızlıkları ve sadakat yoksunu olmalarının birkaç sene içinde düzelebileceğini düşünmemektedir (Tınık, 2018, s. 135).

Mustafa Reşid Paşa da Londra’dan Hâriciye Nâzırı bulunan Hulusi Paşa’ya gönderdiği tavsiyenâmede “sadakat-i fariza-i kemterânem” kelimesini kullanmış ve aynı zamanda ubûdiyet- kulluk bağına vurgu yapmıştır (Mehmed Salahaddin, 2021, s.192).

Yine dönem itibarıyla sadakat tanımlanırken özellikle askeri sahada aranan niteliklerden biri olarak sadakat hissine sahip bir zabitin, yarı muzaffer sayılabileceği yönünde ifadeleri görmek mümkündür (Satılmış, 2006. s. 113).

Bir kavrama atfedilen önemi kişilere verilen isimler üzerinden gözlemleyebilmek mümkündür. “Sıdk” kelimesinin ismi faili olan “Sadık” Osmanlı devletinde yaygın olarak kullanılan bir isimdir. Tanzimat döneminde de özellikle kullanılan isimler arasında yer almıştır. Sadakati zâhir kılan bir ifade olması sebebiyle özellikle Müslümanlığı ya da Osmanlı uyruğunu seçen kişiler tarafından seçilen ya da öyle olması temenni edilerek bahsi geçen kişilere verilen isimler arasında yer almaktadır. Osmanlı Ordusu’nda hizmet eden Mihal Çayla Çaykovski’ye Müslüman olduktan sonra kendisine Şeyhülislam Arif Hikmet Bey tarafından Mehmed adı ile beraber “Sadık” mahlası verilmiştir (Beydilli, 2008, s. 396-397).

Viyana Sefiri, sefaret memuru olan ve Rumeli Ordu-yı Hümâyun’una gönderilen İştindil’in şevkini arttırmak için “Sır Kâtibi” unvanı ile istediği ismin verilmesi talep edilmiştir. Hem unvanın hem ismin hem de harcırahın kabul edilmesine dâir irade çıkmıştır.

İştindil kendi dilekçesinde de Avusturya devleti tebaasını reddettiğinden Osmanlı devletinden kendisine “Sadık” isminin verilmesini istemiştir (BOA. HR. 106- 5174).

Konya’dan Manisa’ya gelerek Mevlevi Şeyhi Mustafa Efendi’nin hizmetinde bulunan Ermeni Ohannes metropolit vekili ve kocabaşların huzurunda kendi isteği ile Müslüman olmuş ve adını Ahmet Sadık olarak değiştirmiştir (BOA. A. MKT. UM. 23-86). Yine dönemi anlatan eserlerde Sadakat’in cariyelere verilen isimler arasında yer aldığı görülmektedir (Abdülaziz Bey, 1995, s. 102).

Sadakat sadece kişi isimlerinde değil matbuatta da kendini göstermiş, 1875 yılında Mehmed Efendi tarafından çıkarılan İslami nitelikte siyasal gazeteye ve çocuklar için çıkarılan ekine isim olarak seçilmiştir (Akpınar ve Ercan, 2014, s. 111).

1.2.Kavram Olarak Ehliyet ve Liyakat

1.2.1. Ehliyet

Ehliyet kelimesi Batı dillerinde “merit” terimine eşdeğer olup İngilizce sözlüklerdeki anlamıyla da “değer, önem, kıymet, bir övgü ya da ödüllendirmeye lâyık olma” durumunu ihtivâ etmektedir (Yılmaz, 2020, s. 32).

Bu kelime, köken itibarıyla Arapça olup “bir işi yapabilme gücünü sağlayan ustalık, beceriklilik, kabiliyet, yeterlilik, kifâyet” anlamlarını taşımaktadır. Ehliyet kelimesi herhangi bir iş için somut şartların yerine getirildiğini ve istenilen düzeye ulaşıldığını ifade etmektedir. Günümüzde özel sektörde ya da devlette beklenen nitelikleri karşılayan yani ehliyet sahibi olan kişiler ilk elemenden de kolaylıkla geçebilir. Kamuda görev almak isteyen bir memur adayı için aranan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, eğitim, askerlik durumu vs. gibi tanımlar genel şartları oluştururken işle ilgili talep edilen özel diploma ya da sertifikalar gerekli ehliyeti temsil etmektedir (Özçelik ve Yılmaz, 2019, s. 88-89).

Türk Devletlerinde ve bürokrasilerde önemli bir yere sahip olduğu görülen ehliyet terimi İslam dini içerisinde de yer bulmuştur. İslam’da işi ehline vermek önemli olup birçok ayette bu husus vurgulanmıştır. Nisa Suresi’nin 58. Ayetinde “*Allah size emânetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah bununla size ne güzel bir öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir*” ifadeleri yer almaktadır. Bu hususta herhangi bir işte ailesine imtiyaz tanınmamasını buyuran Hz. Peygamber’in de hadisleri bulunmaktadır (Yılmaz, 2020, s. 30-31). Ayrıca Hz. Peygamber’in Medine’de kendisi şehir dışında olduğu dönemlerde yerine tayin ettiği kişileri, cemaate imamlik yapma, dış devletlere tebliğ gönderme gibi görevlendirmelerde daima ehliyet ve liyakat prensibini benimsediği görülmektedir (Yılmaz, 2018, s. 2).

1.2.2. Liyakat

Liyakat kelimesi ise bir kimsenin kendisine iş verilmeye uygunluğunu ve yaraşırliğini tanımlamaktadır. Arapça kökenli olan kelime “lâyık olma, uygunluk, lââyık olmaya sebep teşkil eden yeterlilik, kifâyetlere sahip olma” anlamlarına gelmektedir (Özçelik ve Yılmaz, 2019 s. 92).

Liyakat terimi literatürde iki farklı durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Dar anlamı ile işe en uygun kişinin seçilmesini tanımlamakta olup idarenin ihtiyaç duyduğu kimsenin görevlendirilmesini ifade etmektedir. Daha kapsamlı anlamı ise belli özellikleri olan etkin ve verimli bir çalışma sistemini gerçekleştirmek üzere aranan bir nitelik olmasıdır. Bu noktada bilgi, görgü, tecrübe, fiziksel şartlar gibi diğer özellikler devreye girmektedir. Bu geniş anlamı ile liyakat kamu görevlerine girişte ya da hizmet içi yükselişte başarının

performans ve işe uygunluk kuralına bağlandığı sistemdir (Yıldırım, 2013, s. 361). Bütün bu tanımlamalar göz önüne alındığında liyakatin temelinde şu üç prensibin yer aldığı söylenebilir: (Özdemir, 2013, s. 103).

- Teknik yetenekler; söz konusu iş ve işi tamamlamaya yönelik teknik bilgiye sahip olmak,
- Kişiler arası yetenekler; yazılı ve sözlü iletişim araçlarını kullanabilmek, sosyal birliktelik ve empati kurabilmek,
- Bilişsel ve kavramsal yetenekler; tümevarım, tümdengelim, akıl yürütme, analitik gibi kavramlarla çalışabilme yeteneğini kapsamak

Sonuç olarak kamu hizmetinde bulunacak kişilerde ehil ve liyakatli kişi, görev tanımıyla mütenâsip teoriye (bilgi), pratiğe (deneyim) ve niteliğe (erdem ya da etik) sahip olma hali olarak tanımlanmıştır. Bu bakımdan ehliyet-liyakat sistemi yalnızca kamu hizmetinin başlangıcında değil yükseltme, yer değiştirme, göreve son verme gibi durumlarda da dikkate alınmaktadır. Bütün görev tanımlamalarında geçerli olan bu sistem güvenilir ve objektif ölçütlere dayandığı için ırk, din, cinsiyet, medeni durum gibi her türlü ayrımcılığı reddetmektedir. (Yılmaz, 2020, s. 32-34).

İnsanlara adil, eşit bir ortam sunan ehliyet ve liyakat kavramları bu sebeptendir ki istihdamda sık sık dile getirilen, kamuoyu tarafından tasdiklenen fakat ekseriyetle de uygulanmadığı için şikâyet edilen konuların başında gelmektedir (Özçelik ve Yılmaz, 2019, s. 88).

1.2.3. Meritokrasi

Latince “meritum” kelimesinden gelen *merit* kelimesi “bir şeyi hak etme ve bir şeye değer olma” anlamlarına gelmektedir. Merit sistem ise kamu hizmetine girme ya da yükselmenin yarışma sınavlarıyla belirlenmesidir (Yüçetürk, 2000, s. 138-139).

Ehliyet ve liyakat kavramlarının etkili bir şekilde kullanıldığı ve idari gücün kişisel üstünlüğe dayandığı meritokraside en iyi performansı sergileyen ve fazla niteliğe yahut donanımına sahip olan kimselerin işe alınması ya da yükseltilmesini hedeflemektedir (Şahin, 2016, s. 233).

Dolayısıyla bu sistemde performans değerlendirme önemli bir yere sahiptir. Performans değerlendirme yöntemiyle kişinin işindeki başarısı ya da başarısızlığı ile işe uyumu kolaylıkla gözlemlenebilir. Bu yöntem ile önceden belirlenen iş standartlarına göre kişinin, grubun ya da kurumun amaçlanan hedefe yönelik olarak sayısal ve niteliksel göstergesi elde edilir.

Winters'a göre performans değerlendirmenin iki ana işlevi vardır, ilki çalışanın iş performansını ve örgüte ilişkin yönetsel karar almasını ölçmektedir. İkinci olarak da çalışanların iş tanımında, iş analizinde belirlenen standartlara ulaşip ulaşmadığını ölçerek çalışanların görevlerinde kalmalarına ya da ayrılmalarına karar vermede etkilidir (Sayan, 2017, s. 3).

Bireysel yetenek ve çabanın öne çıktığı bu sistemde bir görevin başarıyla tamamlanması tamamen kişinin çaba ve yeteneğine bağlanmıştır. Merit sistem ile toplumda idari eşitliğin, hakkâniyetin, açıklığın, dürüstlüğü, çalışkanlığın, adilce yarışın ve hak etmenin, kişileri tüm normlardan arındırarak kamu yararı doğrultusunda çalıştırmanın önü açılmaktadır. Böylesine ideal bir sistemin kendine has bazı ilkeleri bulunmaktadır. Merit yani yeterlilik sisteminin temel ilkelerinden birisi eşitliktir. Kamu görevlerine girmek bir vatandaşlık hakkı olduğundan eşitlik ilkesi gereğince bu vatandaşları birbirinden ayıran tek koşul bilgi ve becerileridir. Diğer önemli bir ilke ise yarışmadır. Tüm adaylara fırsat eşitliği sunularak objektif bir yarış ile ilgili pozisyona en iyinin alımı gerçekleştirilmelidir. Bu sistem ile yalnızca kamu hizmeti için en uygun adayın seçimi değil hizmette kaliteyi arttırabilmek

için nitelikli elemanların hizmette tutulabilmesi de amaçlanmaktadır. Bu bakımdan kariyer ilkesi önem kazanmaktadır. Merit sistem kamuda istihdam edilen kişilere hizmet güvenliğini de sunmaktadır. Güvenlik ilkesi ile memura maaş, sosyal güvenlik, yükselme hakkı, uzmanlaşma gibi hususlarda ekonomik ve sosyal çeşitli güvenceler tanımaktadır (Yüçetürk, 2000, s. 140-142).

1.2.4. Liyakat ve Ehliyet Karşısı Uygulamalar

Liyakat ve ehliyet karşıtı uygulamaları akraba, eş-dost, cinsiyet, ırk, siyasi eğilimler, din, dil vb. gibi unsurlar göz önüne alınarak bir şahısın atama ya da yükseltme işlemlerinin yapıldığı durumlar meydana getirmektedir. Bu tarz kayırmacı yaklaşımlar yalnızca işe alım ve yükselme süreçlerinde değil görev süresince de tanıdık müşteriye öncelik verme, malın iyisini yakınlarına saklama, yakınlarının işlemlerini hızlandırma şeklinde gündelik hayatta da karşımıza çıkabilmektedir. Hukuken yasak olmasına rağmen toplumda yaygın olarak görülen ayrımcılık, liyakat ve ehliyet karşıtı uygulamalarının başında yer almaktadır (Yılmaz, 2020, s. 49).

Ayrımcılık cinsiyete, ırka veya etnik kökene, dine veya inanca, yaşa, siyasi tercihe, cinsel tercihe dayalı yapılmakla beraber dolaylı ya da direk olarak sergilenebilmektedir. Ülkemizde de sık sık görülen diğer bir karşıt uygulama ise kayırmacılıktır. Kayırmacılık tanımlanan işe uygun niteliklere sahip olmamasına rağmen yöneticilerin eş, dost, akraba gibi gerekçeler öne sürerek gerçekleştirdiği alımları kapsamaktadır. “Tanıdığın varsa işin kolay olur.”, “Dayın var mı?”, “Hemşerin, akraban var mı?” gibi tâbirler toplumda kayırmacılığı meşrulaştırmaktadır (Yılmaz, 2020 s. 50). Kayırmacı ilişkiler eşitliği göz ardı ettiği için yasaklanmış bir uygulama olmasına rağmen hemen hemen her sektörde yaygındır. Bu

uygulama ile aynı zamanda kayıran ve kayırılan arasında karşılıklı maddi-manevi çıkar ilişkisi oluşmaktadır (Özkanan ve Erdem, 2014, s. 180-181).

Kayırmacılık türleri nepotizm, kronizm, siyasal kayırmacılık, cinsel kayırmacılık, hizmet kayırmacılığı şeklinde sınıflandırılmıştır. Nepotizm akraba ve yakın arkadaşları kayırmayı ifade etmektedir. Kronizm, tanıdık kayırmacılığını tanımlarken siyasal kayırmacılık yani partizanlık politikacıların kendi siyasal yandaşlarını özel bir çaba göstererek çeşitli kurum ve kuruluşlara yerleştirmesi anlamına gelmektedir. Hizmet kayırmacılığı ise bir siyasal partinin seçimde desteklendiği bölgelere diğerlerine oranla daha fazla hizmet götürmesidir.

Kayırmacılık çeşitlerinin ülkemizde en yaygın görülenleri arasında kronizm yani hemşericilik gelmektedir. Aynı ilden olan kimselerin birbirine verdiği kollama ve dayanışma eylemlerine hemşericilik denilmektedir. Memleketlerinden ayrılan ve ailelerinden uzakta yaşamak zorunda kalan kişilerin rahatça ilişki kurabileceği ilk kişiler hemşerileridir. Bu dayanışma daha çok borç verme, iş ortaklığı, düğün ve cenazelerde yardımlaşma gibi alanlarda görülmekle birlikte bu ilişkideki temel prensip içeriye yabancıyı sokmamaktır. Bu yönden hemşericilik aynı zamanda kutuplaşma riskini arttırmaktadır. Bu tarz yakınlaşmalar ile hemşerilerin ilişkileri pekişirken karşı taraflara karşı bir güç haline gelebilmektedir. Kurumlar düzeyinde bu durum kendisini kendinden olmayana baskı ve hâkimiyet kurma şeklinde kendini göstermektedir (Özkanan ve Erdem, 2014, s.191-192).

Hem ülkemizde hem de Avrupa’da yaygın olarak görülen siyasal kayırmacılık ise siyasi partilerin iktidara geldikten sonra seçmenlere karşı taraflı davranması ve patronajda bulunmasıdır. Birçok ülkede hâlâ geçerliliğini koruyan bu uygulama ile kamu kurumlarının etkin ve tarafsız bir şekilde çalışması zedelenmektedir. Çoğunluğu ele geçiren siyasi partilerin en bilinen uygulamalarından birisi de patronajdır. Bu usul ile önemli makamlarda bulunup daha önceki dönemden kalan çalışanlar görevlerinden alınarak yerlerine nepotizm, kronizm

gibi esaslar çerçevesinde yeni kimselerin yerleştirilmesi gerçekleştirilmektedir. Bu güç ile iktidar, kamu kurum ve kuruluşlarını kullanabilmekte ve hizmetsiz memuriyet sorunu gündeme gelmektedir. Seçimi kazanan siyasilerin kontrolleri altındaki ekonomik gücü potansiyel oy alacağı bölgelere kullanması ise hizmet kayırmacılığı şeklinde tanımlanmaktadır. Örtülü ödenek şeklinde tâbir edilen harcama ödeneği sayesinde siyasi partiler ellerindeki ekonomik imkânları istediği yönde kullanabilmektedir. Suvasyon ya da gönül yapma olarak adlandırılan uygulama ile seçimi kazanan partiler seçim esnasında kendilerine yardımcı olan partizanların devletin sunduğu imkânlardan daha fazla yararlanmasını sağlamaktadırlar. Bu işlem hem kişi bazında hem de seçim süresince kendilerine destek veren kurum ve kuruluşlara da uygulanabilmektedir (Yıldırım, 2013, s. 359-360).

Kamu hizmetlerinde yapılan kayırmacı uygulamalar Türk mevzuatlarında dolaylı olarak cezâî yaptırımlara bağlanmış ve bir yolsuzluk türü sayılmıştır (Özkanan ve Erdem, 2014, s. 198).

Nepotizm daha önce de bahsedildiği üzere sadece belli bir toplumun sorunu olmamıştır. Konu ile ilgili eserler arasında yer alan George Orwell'ın "Animal Farm" romanında yapmış olduğu benzetmeler, toplumların eşitlik adına verdikleri savaşların sonunda liderlik konuma yükselen zümrelerin zaman içinde nasıl bir elit sınıf yarattıklarını ve kendilerine imkân yaratmak adına kayırmacılığı zirve noktaya taşıdıklarını anlatması bakımından oldukça dikkat çekicidir (Orwell, 1945). Yazılı hale getirilen yedi önemli kuralın menfaate dayalı çıkarımlarla hangi noktalara gelebileceğinin gözlemlenebileceği kitapta ayrıca hayvanlar ve insanlar arasında karşılaştırma yapılmış ve dışarıdan bakıldığında kimin kime benzediğinin anlaşılmadığı belirtilmiştir.

1.2.5. Osmanlı Devleti’nde Liyakat Kavramı “Şerefül Mekân Bil Mekin”

Türk tarihi boyunca kurulan devletlerin en belirgin özelliği halka sağlam bir adalet anlayışıyla hükmetmeleri olmuştur. Padişahlar ve yöneticiler arasında da sık sık dile getirilen adil olma hususu iyiye ve kötüye hak ettiği gibi davranmayı öngörmektedir. İslamiyet öncesinde ve İslami dönemde kurulan Türk devletlerinde kanunlarda, destanlarda, edebî eserlerde bilhassa sosyal adaletin önemi vurgulanmış, adaletsiz yönetimlerin âkıbetinin kötü olacağı belirtilmiştir (Elaltuntaş, 2018, s. 199).

Bir Türk geleneği olarak Osmanlı Devleti’nin yönetim şemasında da adalet, liyakat, ehliyet gibi terimler sıkça yer almıştır. Adalet anlayışının temelinde ise liyakat ilkesi yer almaktadır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren devlet kademelerinde temel bir ölçüt olarak alınan liyakat terimi, Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nde ilmiye, seyfiye, kalemiye sınıflarına mensup tüm memurlar atanırken hükümdara sadakati dikkate alınmıştır. Gerileme Dönemi’ne kadar sadakatin yanı sıra liyakate de önem verilmiş, hiçbir genç ya da çocuğa etnik ya da dini sebeplerle bir ayırım uygulanmamıştır ki bunun en somut örneğini devşirme sistemi oluşturmaktadır (Yılmaz, 2020, s. 16-17.)

Osmanlı bürokrasisinde adaletin temsili yabancı yazar ve devlet adamlarının da dikkatini çekmiştir. 1554-1562 yıllarında İstanbul’da büyükelçilik görevinde bulunan Avusturyalı Ogier Ohiselin de Busbecq, “Türk Mektupları” adlı kitabında Türkiye’de Türklerin kendi aralarında dahi liyakat ve şahsî yeteneklerden başka bir şeye kıymet vermediklerini, Osmanlı hanedan mensuplarını istisnâ göstererek belirtmiştir. Osmanlı Devleti’nde herkesin sergilediği hünere paralel olarak sultan tarafından atandığını dile getirmiştir. Türkler arasında her türlü memuriyette kabiliyet dikkate alındığından tembel, uyuşuk ve hilekârların hiçbir zaman yükselemeyeceklerini de ifade etmiştir.

Busbecq ayrıca Amasya’da görüştüğü Kanuni Sultan Süleyman’ın etrafında bulunan tüm bürokrat, devlet adamı ve komutanların bulundukları konumu kişisel yetenek ve bilgileriyle elde ettiğini ifade ederek: “Bu koca mecliste hiçbir adam yoktur ki hâiz olduğu mevki ve rütbeyi kendi şahsî liyakat ve cesaretine borçlu bulunmasın. Hiç kimse filanın neslinden gelmiş olması dolayısıyla diğerlerinden mümtaz bir mevkîe çıkarılamaz” demiştir. Türklerde meziyetin irsî olarak algılanmadığını, Allah’ın ihsanı ile çalışma ve gayretin sonucu olduğunu da eklemiştir. (Busbecq, 1939, s.81-82) (Yılmaz, 2020, s. 17) (Ergül, 2017, s. 82).

Osmanlı Devleti’nde liyakatin ne derece önemli olduğunun göstergelerinden biri de şüphesiz şehzadelerin eğitime verilen önemdir. Hem teorik hem de pratik eğitimden geçen şehzadeler devlet yönetimi açısından gerekli yetkinliğe ulaşmaları için her türlü donanımına sahip olmaları gerekliliği üzerine temellenen bir anlayışla yetiştirilmekteydiler. Lâkin zamanla şehzadelerin tahta geçmek için sergilemiş oldukları mücadeleler devletin bekâsını etkileyebilecek bir kavram olan sadakatlerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Şehzadelerin kafeste tutulmaları hem devlet yönetimine dâir deneyim kazanmalarını engellemeye hem de onların sayılı insanla görüşmeleri neticesinde muhâkeme güçlerinin de gelişmemesine neden olmuştur. Her an öldürülebileceklerine dâir duydukları korku onları bazı önemli kavramları idrakten yoksun bırakmıştır. Mülk, tebaa, saltanat, hukuk, hile ve sadakati bilmemesi, tahta geçtiğinde hâin ile sadık olanı birbirinden ayırt etmesini engelleyen faktörler arasındadır. (Hürriyet nu:28, 21 Hazîran 1285).

Kanuni Sultan Süleyman devrinden sonra liyakatin yerini yavaş yavaş iltimas ve kayırmacılık almaya başlamıştır⁸. Yüzyıllarca işin ehlinin görev başına getirildiği devlet bürokrasisinde kişisel çıkarların ön plana çıkmasıyla sistemde bozukluklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Duraklama ve gerileme dönemlerinde liyakatsiz, sorumsuz ve yeteneksiz kişilerin söz sahibi olması öncelikle askeri alanlarda birtakım başarısızlıkları beraberinde getirmiş

⁸ Osmanlı yazarlarının altın çağ mitosunu yakın geçmişle ilişkilendirdikleri ve özellikle Kanuni Sultan Süleyman’ın dönemini idealize ettikleri konusunda bkz. (Faroqhi, 1997.s.86).

ardından isyan ve huzursuzluklar kademe kademe en alt tabakaya kadar yayılmıştır. İlmiye sınıfına mensup yükseköğretim görevlileri, kadılar, müftüler hırs ve rekabetle birbiriyle uğraşır olmuş, hatta ismi olup binası olmayan medreselere kendilerini tayin ettirerek daha üst mertebe müderris olabilmek adına hileli yollara başvurmuşlardır. Yeniçeri ocağı askerlik dışında her işle ilgilenmiştir. Köklü bir geçmişe sahip olan tımar sistemi bozulmuş beylerbeylikleri ve kazalar şahsî çıkarlarını gözetken, ehliyetsiz kişilerin güdümünde kalmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s.241) (Yılmaz, 2020 s. 18-19).

Devlet içerisindeki bozulma ve yozlaşmayı fark eden ilim adamları hükümdarların da istekleri doğrultusunda sorunların çözümüne yönelik nasihat ve öğütler içeren eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerden birisi de Gelibolulu Mustafa Ali'nin 1581 yılında Halep Tımar Defterdarlığı sırasında ele almış olduğu Nüshatü's Selâtin'dir. Gelibolulu Mustafa Ali eserinde devlet bünyesinde yaşanan sarsıntıların temelinde rüşvet ve kayırmacılığın artması, liyakatsiz kişilerin önemli makam ve mevkilere getirilmesi, bu kimselerin de kendi çıkarları doğrultusunda bulundukları makamları kullanması gibi sebeplerin yattığını ileri sürmektedir. Ayrıca bu kişilerin etrafında yandaşlarını toplayarak adalet kavramını ezip geçtiklerini, derdini kimseye anlatamayan halkın bu yük altında ezildiğini dile getirmektedir (Akkaya ve Eroğlu, 2017, s. 103-104).

IV. Murad ve Sultan İbrahim dönemlerinde her iki hükümdara da çeşitli raporlar sunan Koçi Bey de risâlesinde döneme ait bazı sorunları dile getirmiştir. Koçi Bey'in IV. Murad'a sunduğu raporlarda devlet kurumlarında ve teşkilatında yaşanan sorunlar ve bunlara çözüm önerileri yer almaktadır. Ayrı ayrı başlıklar şeklinde ele alınan raporlarda padişah ve yakınlarında görülen yozlaşma, tımar ve zeâmet erbabının değişen davranışları, vezirlerin bozulan davranışları, yeniçerilerdeki bozulmalar, reayanın durumu, askerlerin durumu,

rüşvetin kaldırılması, Dîvân ehlinin düzeltilmesi gibi hususlar işlenmiştir.⁹ Koçi Bey, 1631 tarihli risâlesinde “giderek her işe hatır karışmakla ve her işe göz yummakla hak sahibi olmayanlara hadden aşırı mevkiler verilip eski kanun bozuldu. Kazasker dahi az zamanda yersiz olarak azil olunmakla işlerinde tamah sahibi ve haris olanlar bulunduğu mevkii ve fırsatı nimet bilip memuriyetlerin çoğunu rüşvet ile ehliyetsizlere verir oldular” diyerek devletin durumunu özetlemektedir (Yıldız, 2016, s. 150).

Tanzimat döneminde özellikle bürokratlar liyakat sahibi kişilerin olmamasından yakınmıştır. Lâkin bu konuda dönemin aydınları tarafından katı bir biçimde eleştirilmişlerdir. Sürekli aynı kişilerin göreve gelmeleri ve görevdeyken yerlerine gelebilecek donanıma sahip kişileri yetiştirmemiş olmaları eleştirilerin temelini oluşturmaktadır. Liyakatin önemi ister bürokrat ister halk olsun her kesim tarafından bilinmekte ve “Memur ehliyetli olunca kendisini dahi kanuna sokup kanunu hıfzeder”, “Bir tek ehliyetli adam olsa iş yoluna girecek ola” sözleri ile ehliyetin önemi vurgulanmıştır.

“Eşini bil, aşını bil, işini bil” ve “İş insanın âyînesidir” sözleri ise işi sahiplenme, inceliklerine vâkıf olma ve sorumluluk alma hususunda teşvik edici atasözleri olarak bu dönemde de kullanılmıştır. (Abdülaziz Bey, 1995, s. 465)

Ayrıca ehliyetsiz kişilerin iş başına getirilmiş olmalarından kaynaklanan korkular da “Bir yerdeki ehliyetli adam yok zannolunursa aransın, bulunsun ve bulunmaz da ümit kesilirse yahut halkta ehliyetliye itâat kalmayıp bedeviyet ve vahşiyet sıfatı olan serbazlığı (başiboşluğu) isterlerse artık ne çâre tabiatıyla söz ayağa düşer. İşte korkulacak olan şey gördünüz mü budur şeklinde ifade edilmiştir (Çelik, 1993, s.146-147).

⁹ Koçi Bey Risalesinde III. Murad devrine kadar işten anlar, fikir sahibi, iyi niyetli, akıllı kimselerin devlet teşkilatında görev aldığını bundan sonra bozulmalar başladığını ifade etmiştir. Bkz. (Bal, 2008, s. 79-81).

1.2.5.1.Enderun Mektebi “Liyakat ve Sadakat Üretme Merkezi”

Devletlerin kuruluş ve gelişme aşamaları birçok alanda sistematik olarak örgütlenmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu siyasi inşâ süreci tamamlandıktan sonra ortaya çıkan ikinci safha da önemlidir. Lâkin bu dönem devletin sürekliliğini sağlayan temel prensiplerin sisteme dayatılması varlığın devam etmesi açısından elzemdir. Bunun için devletin öncelikli amacı hedefler doğrultusunda ihtiyaç duyulan insan gücünü yetiştirmektir (Kömür, 2010, s.1).

Nitelikli kamu çalışanı yetiştirmek için Osmanlı Devleti saray örgütü içinde yer alan Enderun Mektebi kendisinden sonraki dönemde de etkileri görülen ve klasik çağda çok sayıda yönetici yetiştiren bir eğitim kurumu olarak ön plana çıkmaktadır. İlk olarak Edirne Sarayında kurulan Enderun Mektebi, Fatih Sultan Mehmed döneminde de gerçek teşkilat yapısına kavuşarak Topkapı sarayında kurulmuştur (İpşirli, 1995, s. 185). Enderun’da eğitim görenlerin yetenekleri doğrultusunda çeşitli makamlara getirileceklerini bilmeleri onların kurallara uymalarını hatta azimle devam etmelerini sağlayan bir etken olmuştur (İpşirli, 1995, s. 187). Lakin mektebe XVI. yüzyılda kural dışı öğrenci alımları yapılmaya başlanmış ve dolayısıyla başlangıçtan itibaren vadetmiş olduğu yetenek ve başarı temelli eğitimin yerine kayırma ve himâyenin de görülebildiği bir yapıya bırakmıştır. Mevcut duruma çağın gereksinimlerine cevap verememe halinin de eklenmesi ile kurum 19. yüzyılın başlarına kadar ayakta durabilmiştir (İpşirli, 1995, s.187).

Enderun felsefesinin başlıca amacı padişaha ve din ü devlete lâayık bir kul olabilmeyi sağlamaktır. Enderun’u sadece bir saray okulu olarak düşünmemek gerekir. Zira farklı işlevlerinin de olduğu bilinmektedir. Sultan ve çevresinin özel eğitim almış ve bağlılıklarından katiyetle şüphe duyulmayan kişiler aracılığı ile Dîvân’la bağ kurmuş olmaları devletin bu alanları arasında güç dengesini hanedan halkı lehine çevirmiştir. Bu bağlamda

Enderun hem gerçek hem de soyut anlamda Osmanlı Devleti'nin patrimonyal organı vazifesini görmüştür (Kobas, 2019, s. 186-187).

Enderun'da düzenlenen ritüellerle de padişahın güçlü konumunu vurgulayan bir algı oluşturulmuştur. Enderun'dan bir öğrenci gönderilirken onun kıyafetinin ceplerini yırtmak usulü bu duruma bir örnektir. Bu uygulama ile padişahın kendisine ihsanı olmayacağı için kişinin fakir olduğu ve artık cebe ihtiyacının olmayacağı anlatılmak istenir, gönderilen öğrenci sanki hiç yokmuşçasına eğitime devam edilirdi (Kobas, 2019, s. 173).

Kavramlar açısından bakıldığında Enderun kuşkusuz liyakat ve sadakat oluşturma merkezidir. Nitekim devletin ideolojisinin empoze edilmek istendiği, bu bağlamda zihinsel platformda temel dinamiklerinin işlendiği ve aynı zamanda merkez ve taşrada askeri ve mülki sahada ihtiyaç duyulan insan kaynağının da temin edildiği bir eğitim kurumu olarak tasarlanmıştır (İpşirli, 1995, s. 185). Ancak saray mekteplerinden hükümdara sadakatle bağlı memurların yetiştirilmesinin amaçlanması sadece Osmanlı Devleti'nde değil tüm geleneksel devletlerde görülen bir durumdur (Ortaylı, 2008, s. 209).

Enderun'a seçilen çocukların da köksüz ve bağısız olmaları onların padişaha bağlı kalmalarını sağlayan önemli faktörlerdir. Bu noktada kul sistemine değinmek gerekir.

Sisteminin temel unsurları, “harp esirleri”, “para ile satın alınan” ve “bağlı beyliklerden bireysel olarak rehin alınanlar”, “devşirmeler” olarak kategorize edilmektedir. Harp esirlerinin beşte biri padişahın şahsına aittir. Ancak “Kapıkulu” sisteminin temel kaynağı olarak zaman zaman devşirmenin öne çıktığı görülmektedir. 14. yüzyıldan itibaren uygulandığı bilinen devşirme sisteminin sûistîmal edilmesini önlemek amacıyla belirli bir düzen dâhilinde uygulamalar yapıldığı bilinmektedir. Bir devşirme emininin varlığı ve icrâatlarının güvenilir kişilerden oluşturulan komisyonlar marifeti ile yapılması sisteme ne derece ihtimam gösterildiğinin bir kanıtıdır. Devşirme olarak alınacak çocuklar için birtakım kıstaslar mevcuttur. Yaş ve din bu kıstaslar arasında öne çıkmış ancak istisnâi uygulamalar

yapılmıştır. Sistem Hristiyan çocuklardan oluşacak şekilde tasarlanmış lâkin Bosna ve Arnavutluk'taki Müslüman çocuklar da dâhil edilmiştir. Bu çocuklar arasından en kabiliyetli olanların Enderun'a alınması, Enderun'un misyonunu göstermesi bakımından oldukça mühimdir (Ortaylı, 2008, s. 241).

Hem ordu yapılanması hem de idari mekanizma ile ilgili araştırmalarda oldukça önemli bir yer teşkil eden Kapıkulu sistemi, sadece Osmanlı devletine özgü bir uygulama olmamış, benzer uygulamalar diğer geleneksel devletlerde de görülmüştür. Devletin genişlediği dönemlerde yönetici kademenin Türklerden oluştuğu düşünüldüğünde, devşirme sisteminin temele sirâyet etmediği dolayısıyla kısa süreli olduğu gözden kaçırılmamalıdır (Ortaylı, 2008, s. 208).

Disiplin çerçevesinde adabı muâşeret, İslam dini, sanat, çeşitli mesleklerin inceliklerinin öğretildiği, usta-çırak ilişkisine dayanan bir metot üzerine inşâ edilen bir eğitim anlayışının hâkim olduğu Enderun Mektebinde öğrenciler hazırlık sınıfı niteliğinde, küçük ve büyük odalara alınırlardı. Sadece okuma-yazma bilen bu gruptakilere giydikleri elbiseden dolayı Dolamalı adı verilirdi (Akkutay, 1984, s. 87). Zaman içinde Seferli Koğuşu, Kiler Koğuşu, Hazine Koğuşu ve Has Odaya geçecek şekilde kademe atlar, cülûs zamanları ve yedi yıllık periyodlarda önemli görevlere atanırlardı (Ortaylı, 2008, s. 205).

Devşirme sistemi ile Enderun'da "Seçkinler Eğitimi" gerçekleştirilmiş, her aşamada yetenekli olanlar tespit edilerek terfi imkânı verilmiştir. Sistemde ilk etapta hiç kimseye ayrıcalık tanınmamış herkes eşit tutulmuştur (Yıldız, 2016, s. 146). Kıdem ve liyakatin ön plana çıktığı Enderun Mektebinde odalar arası ve saray dışına yapılan askeri ve mülkî atamalar Çıkma Kanunu'na uygun şekilde yapılmıştır. Bu kanun yükselme ya da başka görevlere ayrılmayı ifade etmekte olup her 7 yılda bir yeni padişah tahta çıktığında uygulanmıştır. Ayrıca yeni padişahın belirlediği kişiler atanırken liyakat ve kıdemin gözetilmesinde Çıkma Kanunu'nun önemi büyüktür (Yılmaz, 2020, s. 17).

Enderun, bir mektep olmasının yanı sıra kabiliyetlerin de tespiti için yapılan devlet ihtiyaç duyduğu idari ve siyasi alan bilgilerinin aktarıldığı uygulamalı bir kurs mâhiyetindeydi (İpşirli, 1995, s. 186).

Öte yandan 16. yüzyılın sonlarında devşirme sistemini temelinden sarsacak mâhiyette bozulmaların yaşandığı bilinmektedir. Bozulmanın nedenleri arasında rüşvet karşılığında, hiçbir muayene yapılmaksızın Hristiyan çocuklarının kabul edilmesi yer almaktadır. Ayrıca yeniçeri ocağına girişlerde kayırmacılık yapılması ve Müslümanlardan da alım yapılması neticesinde devşirme alınmasına duyulan ihtiyaçta belirgin bir azalma görülmüştür (Akkutay, 1984, s. 46-47).

Ödül ve ceza sisteminin uygulandığı Enderun Mektebinde öğrenciler, sadakat ve liyakatle hükümdar için çalışmaya devam ettikleri sürece onun ihsanlarına mahzar olacaklarını aksi takdirde ise bedelini hayatları ile ödeyeceklerinin bilincindeydi. Çalışmalarının neticesinde maaşlarının arttırılması, çeşitli makamlara getirilmeleri, sözle taltif edilmeleri motivasyon sağlamaya yönelik uygulamalar arasında yer alırken görevlerin sũistĩmal edilmesinin de bir karşılığı olacağı hususu düzen ve disiplini sağlayan etmenler arasındaydı (Enç, 2004, s. 69).

Hem bütünleştirilmiş hem de mesleki eğitim veren bir kurumda öğrencilerin kendi yeteneklerine göre özel eğitimlere tabi tutulması, aynı zamanda Türk ve Müslüman kültürünün temel kâidelerini öğrenmeleri liyakat ve sadakat kavramlarının işleniş şekillerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

19. yüzyılda hem sarayda hem de merkez ve taşra teşkilatında görülen yeni yapılanma, yönetim kadrolarında yer alacak kişileri doğrudan etkileyecek minvaldedir. Kurumsal anlamdaki değişiklikler geleneksel Enderun Mektebini kaçınılmaz olarak farklı bir konuma taşımıştır. Modern manada eğitim veren kurumların sayısının artması ve mezunlarının

gereksinim duyulan sahalara göre eğitim alarak istihdam edilmeleri mektebin öneminin azalmasına neden olmuştur.

1.3.Sadakat ve Liyakat İlişkisi Üzerine “Liyakat Mi Sadakat Mi”

Osmanlı Devleti’nde sadakat ve liyakat kavramı eksenli çalışmalar, ilk olarak zikredilen kavramlardan birini önceleyen yaklaşımın diğerinin niteliğinin ve işlerliğinin göz ardı edildiği anlamına gelmediğini belirtmekle başlamaktadır. Zira iki kavram da Osmanlı devlet yönetiminde titizlikle üzerinde durulan, sistemin bütününe dayatılması gerekliliğinin eğitim ve özellikle ahlak kitaplarında görünür kılındığı, sorun yaşandığında varlıklarının sorgulandığı, söylevde sarsılmaz bir yerinin olduğu önemli kavramlardır.

Bu iki kavramın birbirlerinin bir bileşeni olması ve bir bütünlük arz etmesi gerekliliği bir tarafa ağırlık veren “sadakat mi liyakat mi”, “sadık ama liyakatsiz”, “liyakatli ama sadakatsiz” şeklinde tanımlamaları devre dışı bırakmaktadır.

Devletin devamı söz konusu olduğunda sadakat kavramı, sistemin düzgün biçimde işlemesinde ise liyakat kavramı devlet mekanizmasının iki etkin unsuru olarak ele alınmıştır (Cançelik, 2016, s. 88).

Nitekim Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı Devleti’nin teşkilatlanması ve sınırlarının genişlemesi ilmiye ve seyfiye kökenli paşaların katkıları ile gerçekleşmiştir. Devletin dayandığı felsefenin ilkelerini belirleyen ve savaş ehli olan bu iki grup mensupları görev alanları farklı olsa da padişaha gösterilen sadakat ve emirlerini uygulama konusunda taviz vermeyen disiplinleri ile ortak bir noktada buluşmuşlardır (Bolat, 2020, s. 686).

Devlet görevinde çalışacak kişiler atamalarında sadakat ve liyakat ilkelerinin birlikte değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bu iki kavramın birbirlerini tamamlayan iki önemli unsur

olarak ele alınmaları yönetimde başarının temel kâidesini oluşturmaktadır¹⁰. Nitekim yazışmalarda görevini layığı ile yapanlar zikredilirken yani kişinin dirâyetinden ve hizmetinden bahsedilirken sadakatine değişmez bir şekilde vurgu yapılmıştır. (BOA. A. DVN. SN. MH. d 11/310), (BOA. A. DVN MHM 8-A, 78).

Ancak sadakat devletin bekâsını doğrudan etkileyen bir faktör olarak görüldüğünden bu konudaki zâfiyetler affedilmemiş lâkin liyakat zâfiyetleri kişilerin azledilmeleri ile neticelenen cezalandırılmalarla giderilmeye çalışılmıştır. Bu noktadan hareket edildiğinde Osmanlı yönetiminde sadakatin liyakate oranla daha önemli görüldüğü düşünülebilir. (Cançelik, 2016, s. 99).

Sadakat bağının kurulması taşra ve merkez örgütlenmesinde güven sorunsalını ortadan kaldırması bakımından son derece elzemdir ancak sadakatin sınırlarının çizilmesi de varlığının derecesini doğrudan etkileyecek kadar öneme sahiptir. Bu noktada hukuk, ahlak, vicdan ve toplumsal değerler bu alanın sınırlarını belirlemek açısından başvurulması gereken temel ölçütler olmuştur. Liyakatli kişi tanımını tek yönü ile almak onu dar bir alanın içine sokmakta ve muhteviyatı ile ilgili eksik yargıları içermektedir. Bu nedenle tanımlamada öncelikli olarak bir işi yapabilecek ölçüde bilgi, donanım ve tecrübe sahibi kişi akla gelse de bu özelliklerin yanında neyi, hangi şekilde ve nasıl yapmak gerektiğini en uygun şekilde takdir edebilecek vasıflara sahip kişi de düşünülmelidir. Eğer kişi, takdir yetkisini gerektiği şekilde değil de onu makama atayan kişinin beklentisi doğrultusunda kullanırsa liyakatinden şüphe duyulacağı gibi liyakatinden şüphe duyulan kişinin sadakatine ne ölçüde güven duyulabileceği de tartışmaya açık konular arasındadır¹¹.

Ankâzâde Köstendili Halil Efendi'nin Tûti İhsan Efendi'ye ders vermek ve doğru ile yanlış ayırmasına katkı sağlamak niyetiyle yazdığı mektupta zikrettiği üzere “Evet ehliyet ve

¹⁰ Bayram, Osman. (2020, Mayıs 8). Yönetimde Liyakat Sadakat İlişkisi, <https://giresungazete.net/yonetimde-liyakat-sadakat-iliskisi/> Erişim Tarihi: 10 Kasım 2020

¹¹ Demir, Ömer. (2020, Aralık 12). Ehliyet ya da Liyâkat Varsa Sadakate Gerek Var Mı?, <http://omer-demir.net/ehliyet-ve-liyakat-varsa-sadakate-gerek-var-mi/> Erişim Tarihi: 3 Mart 2021

salahiyet tam olmalı ama sadakat ehli olmadan da olmaz. Şimdi ne salahiyet, liyakat kaldı ne de maalesef sadakat. Sizdeki sadakat inşallah liyakatinizi de tamam eder halde tecelli eder¹²” (Çıtlak, 2010, s. 103).

Liyakat ve sadakat kavramlarının birbirlerinden tamamen bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu noktada sadakati liyakatin bir elemanı olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Örnek vermek gerekirse tamamen güvene dayalı görevlere getirilenlerin görevlerinin gereği olan sadık olma hali, onların liyakatlerinin temelini ihtivâ etmektedir. Yine aynı şekilde bilgi ve donanım açısından liyakati olan ancak devlete sadakati olmayan bir komutanın, gerçek manada liyakatinin olmadığını söylemek doğru olacaktır. Liyakat kavramını farklı bir bakış açısıyla ele alan çalışmalar da liyakatin ortak bir kimlik oluşturma fonksiyonuna vurgu yapmaktadır. Kişinin liyakatinin olması doğuştan iyi şartlara sahip olduğu dolayısıyla daha iyi bir eğitim alabildiği ve daha iyi toplumsal statüler elde ettiği gibi çıkarımlara neden olmaktadır. Bu durum fırsat eşitsizlikleri, üzerinde yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. İnsanlarının yeterlilikleri doğrultusunda ödüllendirilmeleri veya aksi halde cezalandırılmaları onların içine doğdukları ortamın rolünü yok saymak demektir. Bu çalışmalardaki nihai sonuç, toplumda daha iyi olabilmenin kişilerin kendi seçimleri ve davranışlarına bağlı olduğu ve sürekli yükselmeye teşvik edilmesi sisteminden ziyade yükseltemeyen bireylerin yerinde gelişmesi için olanaklar sunan siyasi stratejiler oluşturulmasının gerektiği yönündedir. (Sandel, 2020, s. 345- 351).

Nitekim kişilerin ortak bir sistemin üyesi olmalarını hissetmeleri, doğal olarak aidiyetliklerine de pozitif manada katkı sağlayacaktır. Farklı bir deyişle liyakat sisteminin toplumun tüm öğelerini içine alan yeni bir yapılanma ile şekillenmesi kişilerin sadakatlerinin de artmasını sağlayacaktır. Sultan III. Selim’in Sadâret kaymakamı Mustafa Paşa’ya yazdığı gibi “Sadakat eder ve iş bilir adam lâzımdır” sözüyle de görüldüğü üzere sadakat ve liyakat

¹² Ayrıca Bkz. Yıldırım, Emek. (2018, Nisan 27). Devlette Liyakatten Sadakate <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2018/04/27/devlette-liyakatten-sadakate> Erişim Tarihi: 3 Ocak 2019

taşıra merkezi temsil edecek memurlarda aranan öncelikli özelliklerdir. Tek başına sadece sadık vasfı ile iş yapılamayacağı gibi görünürde liyakat sahibi olup sadakat olmadan da devlete hakkıyla hizmet edilemeyeceğini göstermektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 84).

Bazı çalışmalarda zikredildiği üzere Osmanlı'da liyakatten kastedilenin padişaha gözü kapalı sadakat olduğu ifadesi liyakat ve sadakat ilişkisi üzerine çok yönlü araştırmalar yapılması gerekliliğini bir kez daha vurgulamaktadır (Heper, 2006, s. 85-86).

İKİNCİ BÖLÜM

2. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE DEVLETİN / PADİŞAHIN SADAKATİ OLUŞTURMA VE LİYÂKATİ SAĞLAMA YOLLARI

Kavramsal Çerçeve

Osmanlı Devleti bu dönemde zorunlu çıkış noktası olarak gördüğü iki temel prensip üzerine yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla attığı adımlar, merkezin otoritesine vurgu yapan bir yönetim anlayışı tesis ederek ekonomik ve siyasi hâkimiyeti yeniden sağlamak ve tebaadan vatandaşa evrilmeye başladığı süreçte devletine sadık kalabilecek bir Osmanlı milleti oluşturma fikri üzerine temellendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde merkezileşme ve Osmanlılık ideolojisi çerçevesinde devletin sadakati tesis etme stratejisi ile kamu hizmetinde liyakati sağlamaya yönelik girişimleri üzerinde durulacaktır.

2.1.Devletin Sadakati Oluşturma Yolları

2.1.1. Merkezileşme Politikası Çerçevesinde Sadakat Sorunsalı

19. yüzyıl, yakın geçmişten devraldığı siyasi karmaşa çerçevesinde gelişen olaylarla hızlı değişimlerin etkilerinin görüldüğü ve dolayısıyla dünyanın çehresinde iz bırakan bir zaman dilimidir. Bu yüzyıl ayrıca yeniden yapılanma gerekliliğinin çözüm olarak belirlediği algısal değişimler, büyük kaoslar ve ekonomik rekâbetlerin yaşandığı bir dönem olarak tanımlanabilir. Zîra bünyesinde bir sonraki yüzyılın kaderini belirleyen siyasi olayları ile

Osmanlı Devleti dâhil birçok devlet için son derece önemli kırılma noktaları ihtivâ etmekte ve bu özelliği ile birçok çalışmanın ana ekseninde yer almaktadır.

Bahsi geçen süreçte devletler, devlet ve toplum ilişkilerinde bozulan dengeyi yeniden sağlama ve gücü ele almayı amaçlayan stratejiler geliştirmişlerdir. Gücün merkezde toplanması kendi varlığını yok etme ihtimali olan diğer aktör ve sebepleri devre dışı bırakmayı gerektirdiğinden merkezileşme faaliyetlerine öncelik vermek zorunda kalmış, bazen cibrî kuvvet bazen de ılımlı politikalarla devlete sadakati tesis etmeye çalışmışlardır.

Bu noktada devletlerin izledikleri yoldaki farklılıklar, makro değerlendirmelere imkân tanımayan bir yapıyı işaret etmektedir. Nitekim bu stratejiler toplumsal yapılarının değişikliği, coğrafi ve demografik unsurlar gibi farklı dinamiklerle şekillenmiş, dolayısıyla nev'i şahsına münhasır uygulamaların doğmasına neden olmuşlardır. Bu noktada merkezileşme modellerinin mukâyese edildiği çalışmalarda Avrupa'daki merkezileşme faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalardan farklı olduğu dile getirilmektedir. Avrupa kralları kendilerine muhâlif oluşumları devre dışı bırakmak için zor kullanmayı tercih ederken Osmanlı padişahlarının öncelikli tercihi anlaşma yapmak olmuştur. Bu politika ile merkeze karşı ciddi tehlike arz edebilecek ögeleri de kendi lehine çevirmiş ve dolayısıyla Batı Avrupa'da görülen yıkıcı mücadelelere benzer deneyimler yaşamamışlardır (Barkey, 1999, s. 2). Ayrıca merkeze sadık güçlü bir bürokrasi sınıfının var olması da devletin dağılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı zamanlarda etkin önlemlerin alınmasını sağlamıştır¹³.

Merkezileşme projeleri devletin devamı için halkın denetim altında tutulması amaçlayan bazı stratejiler üzerine temellenmiştir. Devlet merkezli bakış açısından ele alındığında kendine ait silahlı güç meydan getirmek, muhâlif olabilecek yerel otoriteleri silahsızlandırmak ve güvenilir kişileri taşraya görevlendirerek uzak eyâletlerde hem devletin

¹³ Zira Ankara Savaşı'ndan sonra devletin yeniden toparlanması Yıldırım Bayezid döneminin güçlü seyfiye ve ilmiye sınıfının çabaları neticesinde olmuştur (Bolat, 2020, s. 685).

varlığını göstermek hem de sahip olunan kaynakların doğrudan ve eksiksiz biçimde merkeze aktarımını sağlamak atılması en mühim adımlardır (Barkey, 1999, s. 2).

Osmanlı Devleti örneği üzerinden devam edildiğinde daha önce de bahsedildiği üzere kendi içsel dinamikleri ile merkezileşmeyi ele aldığını yinelemek gerekir. Ülkenin doğusu ve batısındaki uygulamalar ziyâdesiyle birbirinden farklı bir karakter sergilemekte ve doğal olarak yansımaları da eşit olmamaktadır. Devlet için en önemli unsurun istikrar olması, merkeziyetçilik politikasının bölgeye, duruma ve şartlara göre değişen uygulama pratikleri ile tesis edilmesini zorunlu kılmıştır. Özellikle uzak eyâletlerde, sınır boylarında ya da stratejik açıdan sorun teşkil edebilecek bölgelerde yerel beylerin sadakatini sağlamak için kanunnâme ile sistematığı belirlenen yapılanmaları tercih etmiştir. Hükümet, yurtluk – ocaklık – sancak sistemi bu noktada güzel bir örnek teşkil etmektedir (Kılıç, 1999, s. 119-137).

Farklı bir deyişle katı bir politika yerine kendi menfaatini önceleyen ve şartlarla uyumlanabilen, esnek sayılabilecek bir idari mekanizma ile yönetim ağını oluşturmuştur (Agoston, 2003, s. 15-31).

Osmanlı Devleti'nde merkezileşme projesi öncelikle saltanata sadık yeni bir askeri kuvvet oluşturmak ve bu yeni kuvvetle yerelde âyanlar ve finansal kaynaklar üzerinde etkin bir kontrol mekanizması oluşturmak üzerine temellenmiştir (Özçoşar, 2010, s. 30).

Osmanlı modernleşmesi açısından oldukça önemli bir noktayı oluşturan Tanzimat dönemi, merkezi gücün tesisi için kritik adımların atılmasına devam edilen bir süreç olmuştur. Lâkin öncesinde Tanzimat'ın ilan edilmesi için uygun ortamın sağlanmasını sağlayan adımların varlığına dikkat çekmek gerekir. Sultan II. Mahmud'un bu yöndeki çabaları onun kadar reformist bir padişah olan selefi III. Selim örneği üzerinden edinilmiş bir siyasi tecrübe ışığında şekillenmiştir.

Dönem itibarıyla Tepedelenli Ali, Vidin Ayanı Pazvandoğlu, İşkodralı Kara Mahmud, Tirsiniklioğlu İsmail devleti epeyce uğraştırmışlardır. Bu nedenle merkez, zaman zaman

birine karşı diğerinden yardım isteyerek âyanların arasında muhâlefet yaratma yolunu tercih etmiş ancak kısa süreli menfaat elde etmenin dışında verdiği rütbelere ve imtiyazlarla benzer hâdiselerin yeniden ve daha kuvvetli bir şekilde cereyan etmesine neden olmuştur. Alemdar Mustafa Paşa öncülüğünde Padişah II. Mahmud ile âyanlar arasında bir anlaşma imzalanmış ve böylelikle âyanlar üzerinde padişahın mutlak gücü yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır. Sened-i İttifak adı ile anılan bu anlaşma İsmail Hami Danişmend tarafından devletle tebaası arasında bir nevi *muâhedeye benzeyen bir tuhaf vesika* olarak tanımlanmıştır (Danişmend, 1955, s. 95).

Padişahın âyanların sadakatini teyit eden bir belgeye ihtiyaç duyması, âyanların ulaşmış oldukları bağımsızlık düzeyini göstermektedir. Ancak diğer taraftan bakıldığında da merkezi güç karşısında aslında güçlü de sayılabilecek bir konumdayken hanedan ve merkezi idare tarafından onaylanmış olmanın sağlayacağı menfaat de azımsanamayacak kadar önemlidir. Görünen o ki Sened-i İttifak her iki taraf açısından da kârlı bir anlaşmadır. Nakit parası olan, askeri anlamda kuvvetli ve kendisinden talep edilen hizmetleri yapmaya muktedir taşra âyanları devlet açısından bir kaynak, iktisadi ve siyasi yaşamda halen güçlü konumunu muhâfaza eden merkez ise birbirleri ile rekâbet halinde bulunan taşra seçkinleri arasında yaşanabilecek sorunlarda hakemlik yapabilecek bir irâdedir (Quataert, 2004, s. 89-90).

Bu âyanların dışında padişahın mazharına nâil olan ve kahramanlıkları ile anılan bazı âyanlar da vardır. Bu noktada bir dönem Anadolu’da âsâyîşi sağlamakla görevlendirilmiş olan Pehlivan İbrahim Paşa’yı zikretmek gerekir. Devlete sadakat göstererek aldığı görevleri tam anlamıyla yerine getirdiği için kendisine özel merâsimler düzenlenmiş ve hizmetlerinin karşılığı olarak padişah tarafından kendisine samur kürk, kılıç ve istiklali hâvi fermanlar hediye edilmiştir (BOA. TS. MA. e 578-29)

Yine padişah II. Mahmud döneminde askeri alanda yapılan düzenlemelerde bilhassa redif teşkilatı oluşturulurken âyanlar ve eşraf, askeri görevler almışlardır. Yeni düzenin

getirdiği iş olanaklarını değerlendirmekte ve sistemde gördükleri en küçük açıklar üzerinden varlıklarını etkili şekilde devam ettirmeye çalışmışlardır. Redif teşkilatında doğrudan merkeze bağlı olarak görev yapan müşirler sadık ve başarılı olanlar arasında yer alsalar da feriklik ve alt kademeler için aynı şey geçerli değildir. Bölgenin ileri gelenleri, daha önce azledilmiş olan âyanlar, voyvodalar redif subayı olarak görev almışlardır. Böylelikle halkı soyabilmek için asker masraflarını karşılamayı bahane etme ve bu yolla haksız kazanç elde etme alışkanlıklarını rahatlıkla zorluk çekmeden devam ettirme imkânı bulmuşlardır (Çadırcı, 2008, s. 39).

Öte yandan bir devletin uzun süre varlığını devam ettirebilmesinin sivil ve askeri alanlarda her daim güçlü ve donanımlı olmasına bağlı olduğunun altını çizmek gerekir. Osmanlı Devleti de yaşam süresince, özellikle kuruluş ve yükselme dönemlerinde bahsi geçen iki sahanın da gereksinimlerini tespit etmiş ve bu yolla yönetsel kurgusunun dayandığı temel ilkeleri tesis etmiştir. Askeri anlamda ulaştığı nokta, onu bir “ordu devleti” olarak tanımlamaya yetecek minvaldedir. Lâkin başarı, kendisini ortaya çıkaran şartların sürdürülebilirliği ile sınırlı olduğundan gerek teknolojik anlamda çağın gerisinde kalması, gerekse kurduğu sistemin kişisel menfaatleri önleme hususunda kâfi gelmemesi onu en iyi olduğu mecrâda geriletmiştir. Bu noktada devletin bekâsını doğrudan etkileyecek kurumlarından bir diğeri ise tartışmasız askeri gücünü oluşturan Yeniçeri Ocağı’dır. Sultan Yeniçerileri sistem dışı bırakmak için alternatif askeri kuvvetler oluşturmuştur.¹⁴

¹⁴ Ele alınan dönemden biraz daha geriye gidildiğinde Yeniçerileri tasfiye çalışmalarının daha önce de yapıldığını görmek mümkündür. Bu konuda ilk başlangıcın Köprülü sadrazamlarına uzandığını ifade eden çalışmalar mevcuttur. Ocağın esasen derin bir siyasi plan çerçevesinde ele alındığı, dolayısıyla alınan her kararın bu ince planın bir aşaması olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmalara göre Osmanlı’nın dayandığı geleneksel unsurlardan biri olan Yeniçeri Ocağı ile ilgili ocak mensuplarının dayanışmalarını kırarak, bir araya gelmelerini engelleyecek kararlar alınması, başka mesleklere yönelmelerinin sağlanması bahsi geçen düşüncenin bir sonucudur. Sultan II. Mahmut da kendi hâkimiyetini sağlamlaştırmak için benzer şekilde davranmıştır (Sakin, 2011, s. 113).

Sultan II. Mahmud, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye¹⁵ adında sadece Müslümanlardan oluşan bir ordu kurmuştur. Sultan yeni düzene uymak istemeyen Yeniçerilerin isyan etmesi ihtimaline karşı ocağın başına kendisine sadık kalacak kişileri atamış ve isyan hareketi gerçekleşince yeni birliklere savaş emri vermiştir (BOA. HAT. 400 - 2118).

Bu sistematik hareketlerin ardından kendi arkasında yer alacak bir kamuoyu oluşturabilmek için peygamber sancağını Sultan Ahmet Câmîi'ne astırması isyanı bastırmaya halkın da katılımını sağlamıştır. Kendilerine yapılan nasihatlerin işe yaramaması üzerine Tophane'den getirilen toplar yeniçerilerin kışlarına atılmıştır (Mutlu, 1994, s. 19-20).

Hâdiselerin devamında yaşanan idam ve sürgünler ise aynı olayların yeniden yaşanmaması için etkin bir önlem olarak görülmüş, bir devir Osmanlı'nın temel askeri gücünü oluşturan Yeniçeriler, Mehmed Daniş Bey'in de ifade ettiği şekliyle "*hâin-i din-i Mübin olan Yeniçeri kefereleri*" olarak hafızalarda yer etmiştir.

Askeri alanda reform hareketlerinin önüne çıkması muhtemel gruplar kısmen de olsa sistem dışı bırakıldıktan sonra siyasi ve toplumsal düzenlemeler gündeme gelmiştir. Nitekim Osmanlı siyasi düşüncesinin temeli *kanun-ı kadime dönüş* ve *nizam-ı alemin muhâfazası* prensipleri üzerinden eskiyi örnek alan bir formda idealize edilmiştir (Yılmaz, 2002, s. 250). Bunun bir yansıması da bozulmanın tespit edildiği ve ahlaki anlamda eskiye dönülerek devletin güçlü olduğu zamanlara yeniden ulaşılabileceğini öngören 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasıdır (BOA. MFB 48).

Daha önce birçok çalışmada da ele alınan maddelere bakıldığında öne çıkan bazı hususların olduğuna dikkat çekmek gerekir. Öncelikle altı çizilen nokta, devletin daha önceki zamanlarında Kuran-ı Kerim'e ve şer'i kanunlara uyulmuş olması dolayısıyla halkın refah düzeyinin ne derece yüksek olduğunun altını çizmesidir. Lâkin yüz elli sene içinde kurallara

¹⁵ 1843 yılında Mansure ordusunun adı Asakir-i Nizamiye olarak değiştirilmiştir. Bu orduya kaynak sıkıntısı çekildiği zamanlarda neferlere yeniçerilerle kıyaslandığında iki katı maaş tahsis edilmiş olması önemlidir.

uygun hareket edilmemiş ve bu sebepten kaynaklanan sıkıntılarla daha önceki gelişmişlik ve refah yerini fakirlik ve kuvvetsizliğe bırakmıştır. Şimdi yapılması gereken birçok değişiklik vardır. Özellikle bazı konular, oldukça önemlidir çünkü insanlar bu konularda devletin üstüne düşeni yapmadığını gördüklerinde suça meyledebilirler. Can güvenliği, ırz-nâmus ve malın korunması, vergiler ve askerlikle ilgili mevzular hakkında herkese eşit şartlarda uygulanacağı kanunların oluşturulacağı belirtilmiş, devlet mekanizmasının bu kanunları uygulama noktasında kati kararı ile kişilerin kendilerini emniyet içinde hissedeceklerinin garantisi verilmiştir.

Bu minvalde devlet, merkezileşme stratejilerine ağırlık vermiştir. Politikası, merkezi temsil etmek üzere taşraya gönderdiği görevli, âyan ve eşraf arasında merkezin hâkim konumunu etkin ve sürdürebilir kılacak hassas dengelerin yeniden yapılandırılması üzerine tesis edilmiştir. Bu üç aktör, devlet mekanizması açısından oldukça mühimdir. Devletin bu noktadaki tutumu, taşraya gönderdiği yüksek rütbeli memurların görev tanımları ve alanları üzerinde yaptığı stratejik hamleler üzerinden görülebilecek mâhiyettir. Nitekim valilik-mutasarrıflık görevi ele alındığında ona merkez tarafından atfedilen gücün her daim aynı olmaması bu durumu gözler önüne sermektedir.

Genel manada merkezin temel düşüncesi, uzak eyâletlerin valilerinin güçlü olmaları üzerine şekillenmiştir çünkü yaşanacak herhangi bir isyanda, İstanbul'dan uzak bölgelere asker sevk etmek kolay değildir. Vali güçlü olur ise asker sevkine gerek kalmadan sorun büyümeden halledilebilirdi Ancak zaman içinde bu düşünce tam aksi şekilde tesir göstermeye başlamıştır.

Gücün merkezin kararlarına karşı kullanılabileceği tecrübe edildiğinden valilerin müstakil davranışlar sergilemeleri onların güçlerinin azaltılmasına neden olmuştur. Bu

noktada merkezden gönderilen diğer memurlarla yetkinin paylaşılması usulü uygulanmaya başlamıştır (Yenidünya, 2019, s.2).

Merkezin muhassıllık sistemini kurmasının ardında yer alan temel neden; mültezimlerin, sarrafların ve valilerin gücünün azaltılması yoluyla paranın merkez hazinesine daha fazla bir aktarılmasını sağlamaktır. Bu minvalde muhassıllık yetki – sorumluluk ve maaşının eyâlet valisi ile eşdeğer kabul edilebilecek bir memuriyettir (Özbek, 2015, s.40). Bu yeni memuriyetin bir güç dengesi gözeterek oluşturulduğu görülmektedir.

Tanzimat'ın idari uygulamalarından biri de muhtarlık teşkilatının kurulmasıdır. Aslında ilk olarak 1829 yılında İstanbul'da göç faaliyetlerini denetlemek amacıyla kurulsa da İstanbul dışı ilk uygulamanın Kastamonu'da halka eziyet eden bir âyanın ahâli tarafından şikâyet edilmesi üzerine kendiliğinden oluşan bir görevlendirmeye ortaya çıkmıştır. 1833 yılında ise ülke geneline yaygınlaştırılmış ve âyanların nüfuzunu kırmaya matuf bir çözüm olarak görülmüştür. Müslüman köylerinde muhtarlar görev yaparken gayrimüslimlerin ikamet ettiği bölgelerde ise kâhyalar görevlendirilmiştir. Kâhyaların, kişileri herhangi bir kaydı olmadan mahallede ikamet ettirmeleri, ölenleri merkeze bildirmemeleri, firar edenlerle ilgili bir işlem yapmamaları, erkek nüfusun yaşları ilgili yanlış beyanda bulunmaları neticesinde görev yeniden kocabaşılara verilmiştir (Akyıldız, 2012, s. 194). Bu esnada devlet, tutulan kayıtlarda herhangi bir yanlışlık var ise düzeltilmiş olarak her ayın birinde merkeze bildirilmesini, bu kayıtlarda kişilerin – vefat edenlerin ve çocuğu olmayıp mal varlığı olanların – özel durumlarını içeren bilgilerin de yer alması talimatını vermiştir. 1860 yılında Rumeli'de, tek uygulama yaygınlaştırılmış ve kocabaşılardan yerini muhtar almıştır (BOA, A. MKT. NZD, 328-98) (Akyıldız, 2012, s. 200).

Bu dönemde 1864 ve 1871 yıllarında taşra idaresinde düzenlemeler yapılmıştır. Tuna Nizamnâmesi olarak da anılan 1864 düzenlemesi öncelikle sınırlı alanlarda uygulanmaya çalışılmıştır. Eyâletlerin vilâyet şeklinde birleştirilmesi konusunda bir ön uygulama olan

Nizamnâme, Mithat Paşa'nın uygulamada göstermiş olduğu başarı üzerine memleketin geneline yayılmak istenmiştir. Nitekim bir yıl sonra Rumeli'de, Anadolu'da ve Arabistan'da aynı şekilde idari taksimat yapılmıştır. 1867 yılında ise 1864 Nizamnâmesi'ne oldukça benzer mâhiyette Vilâyet-i Umûmiye Nizamnâmesi çıkarılmış ve yeni taşra örgütlenmesi modeli devleti tam anlamıyla kapsayacak biçime dönüştürülmüştür. 1871 yılında çıkarılan Nizamnâme ise halkın siyasi ve bürokratik kararlar alma gibi süreçlere katılımının sağlanması amacıyla oldukça önemli bir nokta olarak değerlendirilmiştir (Gençoğlu, 2011, s. 35).

2.1.2. Osmanlılık İdeolojisi Bağlamında Yeni Toplum İnşâsı

Dönemin lineer bir şekilde izah edilemeyen çok yönlü bakış açılarına muhtaç yapısı göz önünde bulundurulduğunda belki de ilk zikredilmesi gereken nokta bu dönemin imparatorluklardan ulus devletler yaratan yeni bir oluşumun başlangıç süreci olduğudur. Bu yönüyle ziyâdesiyle önemlidir. Daha önceki dönemlerde devletlerin siyasi belleklerinde güçlü izler bırakan tarihsel deneyimler yaşanmış olsa da bahsedilen süreçte, 1789'da Fransa'da başlayan ihtilal bir mihenk taşı vazifesini görmüştür. Erken dönem etkileri, ortaya çıktığı an itibarıyla uzak sonuçlarından dahi yıkıcı hissedilen ve geçirdiği evrimlerle aslında çıkış noktasından başka bir boyut kazanan ihtilal, Avrupa'da siyasi dengeyi bozmuş ve dünyanın yeni siyasal sınırlar içinde yeni tanımlamalara duyulan ihtiyaç ekseninde dönüşeceğinin erken sinyallerini vermiştir (Armaoğlu, 1987, s. 36-42).

İşleyiş mekanizması olarak yayılmacı bir karakter sergileyerek kısa sürede farklı coğrafyalara sirâyet etmiş ve azınlık olarak yaşayan insanlarda aidiyetlik şuurunu uyandırmıştır. Dolayısıyla onlara yeni bir düzen kurabilmek için cesaret ve umut vermiştir. Osmanlı Devleti de siyasi ekosisteminde meydana gelen ufak değişiklikleri dahi tolere edemediği bir hassasiyet noktasında bir taraftan içinde bulunduğu dağılma dönemini

nedeniyle güç kaybeden diğer yandan çok uluslu yapısı gereği tam da hedefte yer alan bir devlet olarak kaçınmanın pek de mümkün olmadığı bir durumla baş başa kalmıştır. Devletin dönem itibarıyla genel tahayyülü, uzak bir coğrafyada bulunan, farklı şartlara sahip ve farklı dine mensup bir devletin kendi bünyesinde gerçekleşen değişimlerin İslam dünyasının lideri konumunda olan Osmanlı Devleti'nin varlığına ve idaresine tesirinin pek de mümkün olmadığı yönündedir (Soysal, 1964, s.102).

Bu kısa süreli pozitif yaklaşım, gelişen olaylar neticesinde ciddiyle çözüme kavuşturulması gereken bir probleme dönüşmüştür. Nitekim devletin Avrupa etkisine en açık olduğu Balkanlarda üst üste patlak veren isyanlar, devletin ne denli büyük bir tehlike ile karşılaştığını ve çözülmeyi durdurabilecek etkin önlemlerin alınması konusunda ivedilikle harekete geçmesi gerekliliğini gözler önüne sermiştir¹⁶. Aynı anda farklı cephelerde mücadele vermek merkezin zaten kısıtlı kaynaklarının daha da bölünmesi demek olduğundan başarı şansını düşürmekle kalmamış, mevcut duruma bir de milliyetçilik akımının yayılmacı yapısının eklenince kaçınılması pek de mümkün görünmeyen gelişmeler art arda yaşanmaya başlanmıştır. Sırpların isyan etmesi, ardından Eflak, Boğdan ve Mora'da kendisini göstererek daha büyük bir harekete dönüşen Yunan İsyanı devlet nezdinde yeni bir dönemin başladığının en önemli kanıtları olmuştur. Ayrıca devlet ve tebaa arasında var olan geleneksel ilişkinin farklı bir forma dönüştüğü ve dolayısıyla artık eskisi gibi bir sadakat bağının farklı dinamikleri devreye sokarak sağlanabileceği fikri kendini belli etmeye başlamıştır. İsyanın seyrinde İngiliz, Fransız ve Rus Donanmaları Navarin¹⁷'de Osmanlı Mısır Donanmasına saldırmış (BOA. HAT 860 383 67) ve çok sayıda Osmanlı neferini şehit etmiş olmaları (BOA.

⁷ Bu noktada belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti'nin tutumuna dair birbirinden farklı görüşler mevcuttur. İsyanların yaşanmasını sağlayan Müslüman ve gayrimüslim halk arasında yaşanan sıkıntılı durumları bertaraf edecek reformları uygulamada geç hareket ettiğini iddia eden lakini iyi niyetli olduğunun altını çizenler olduğu gibi tam aksi şekilde zalimce bir yönetim uygulayıp insanları isyana sevk ettiğini ifade edenler de mevcuttur. Bu iki durum "itme" ve "çekme" şeklinde adlandırılmıştır. Donald Quataert ise Osmanlı Devleti'nin vergi politikasında iyi yönde uygulamalarda bulunduğunu, 19. yüzyıl ortalarında refah düzeyinde yaşanan artış dolayısıyla milliyetçilik hareketleri için gerekli zeminin hazırlandığını ifade etmektedir (Quataert, 2004, s. 116-117).

¹⁷ Arşiv belgelerinde Anavarin olarak geçmektedir.

HAT 567 27816) başka bir durumu – isyanların aleni şekilde desteklendiğini – gözler önüne sermiştir. İşin ilginç tarafı ise Osmanlı Donanması saldırıya uğradığı halde İngilizlerin Tahir Paşa'yı gemilerine çağırarak savaş sorumluların Osmanlılar olduğunu bildirmesidir (Köstüklü, 2020, s.2032).

Yunan İsyanı, Osmanlı Padişahı II. Mahmud için tam bir siyasi sadakatsizlik örneği olmuştur. Padişah, yayınladığı fermanla bu durumu kendilerine şefkat çerçevesinde davrananlara yapılmış bir ihanet olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Kanunsuz davranmaya devam edenlerin şiddetli şekilde cezalandırılacağını, pişmanlık duyan ya da herhangi bir şekilde isyana karışmayanlara ise adaletle davranılmaya devam edileceğini belirtmiştir (Köstüklü, 2020, s. 2032-2033).

Ayrıca Rum İsyanı esnasında özellikle Rum maslahatgüzarların Bâb-ı Âlî'yi yanılttıkları anlaşılmış olduğundan hepsi görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Rum olan Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı Constantine Mourouzi ise Eflak ve Boğdan'daki isyancıları kışkırtmak maksadı ile yazdığı mektuplar ele geçirildiğinden idam edilmiştir. Cesedi de devlete sadakatsizlik yapacaklara ibret olması için üç gün meydanda bırakılmıştır (Akyıldız,1993, s.72-73).

Yeni düzende var olabilmenin bir yolu olarak devletler kendi sistemlerini meşrulaştırmaya yönelik ideolojiler oluşturmuştur çünkü modernleşmenin -özellikle siyasal modernleşmenin- kendi tabiatından dolayı otoritenin geleneksel öğeleri ile bağlarında bir zayıflama görülme eğilimi vardır (Alkan, 2008, s. 10). Gerek dinsel gerek etnik tüm otorite geleneğinin yerine daha seküler ve hukuka dayalı bir yapı geçmektedir. Devletin devamını sağlayacak en mühim yatırımlardan biri şüphesiz tebaanın sadakatini sağlamaktır. Bu her devlet için geçerlidir. Ancak Osmanlı Devleti gibi uzun yıllar geniş sahalara hükmeden, boyunduruğu altında çok kültürü bir toplumsal kitle barındıran bir devlet için sadakati sağlamak zorunlu bir çıkış yolu hatta ondan daha ziyade hayatta kalmanın paha biçilemez bir

enstrümanı olmuştur. Temel stratejisi tebaa üzerinde ortak bağlar arama ve nihayetinde kopuşu engelleyecek kudrette bir fikir birliği sağlama üzerine kurulmuştur. Bu felsefe öncelikli olarak devletin siyasi otoritesini yeniden etkin kılma üzerine temellendirilmiş, taşrada bulunan yerel güç odaklarının yeniden merkez tabi hale getirilmesini zorunlu kılmıştır. Bahsi geçen amaca hizmet eder mâhiyette birtakım nizami hareketler, konjonktürel hassasiyetler ve devletin kendi gerçekleri sentezlenerek kimi zaman hesabi kimi zaman ise kendiliğinden gerçekleşmiştir.

Yusuf Akçura'nın Osmanlı Devleti'nin çöküşü durdurmak için başvurduğu siyasi manevraları incelediği üç tarzı siyaset adlı makalesinde bahsettiği yollardan biri, Osmanlı Devleti'ne mensup olan muhtelif milletlerin temsil edilmesi suretiyle birleştirici bir politika izlenmesidir. Bu politika ile varılmak istenen sonuç Osmanlı milleti vücuda getirmektir (Akçura, 2009, s. 484). Zira temsil edilmek ve yönetsel kararlara katılmak insanı örgütsel bağlılık açısından motive eden; takdir, teşekkür ve terfi gibi manevi ödüller arasında yer almaktadır (Usta ve Küçükaltın, 2012, s. 81). Ancak Akçura'ya göre bu yüksek bir ideal olarak görülmemiş, Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında siyasi haklar ve ödevler açısından eşitlik tesis etmek neticesinde ise Amerika örneğinde olduğu gibi *müşterek bir vatan ve yeni bir milliyet algısı* oluşturmak üzerine bina edilmiştir. Böylelikle devlet aslı sınırlarını muhâfaza edebilecektir. II. Mahmud zamanında başlayan bu siyaset, Ali ve Fuat Paşalar zamanında da devam etmiş, onların bu icraatları ile din ve etnik bağların yerine vicdanı koyma prensibi benimsenmiş, Fransız yöneticilerinden destek görmüştür. Sultan Abdülaziz zamanında yapılan batı tarzı ıslahatların, Mekteb-i Sultânî, özellikle meydana getirilmesinin amacı da budur. Lâkin Fransa'nın 1870-71 yıllarında ırka dayalı bir milliyet tesis eden Almanya karşısındaki konumu bu ideolojinin işlerliğini sorgulatmıştır (Akçura, 2009, s. 484-485).

Ali Paşa'nın 30 Kasım 1869 yılında Girit'ten gönderdiği layihada yer alan ifadelerinde gayrimüslim tebaa, çocuklarını gerek Avrupa'ya gerekse maddi imkânlarını aşsa bile farklı bir çözüm üreterek iyi eğitim alacakları bir okula gönderdiklerini ifade etmiştir. Ona göre bu çocuklar arasında yetenekli olanlar, Avrupalı güçlerin de kışkırtmaları sonucunda içsel bir sorgulama yaşamaya başlıyor ve Müslüman halkla eşit görülmediklerini, dini inanışlarından dolayı aldıkları vazifelerin de kısıtlı kaldığını düşüncesi ile ecnebilere meylediyorlardı. Bu durumu önleyebilmek son derece elzemdi. Bu nedenle gayrimüslim tebaanın dışarıdan bekledikleri her türlü desteği bir aracıya başvurmadan kendi yasal padişahlarından temin edebilmelerini sağlayacak bir ortamı tesis etmek gerekiyordu. Nitekim onlar kendilerini bir İslam devletinin mahkûmu olarak hissetmemeli, esirgeyciliği ve bağışlayıcılığı tüm tebaaya eşit şekilde dağıtmakla mükellef şanlı bir hükümdarın bendesi olarak görülmeli ve bu anlayışın temel alındığı muameleye tabi olmalıydı. Müslüman olmayan tebaa arasında devlette görev alanlar var lakin nüfuslarına ve Müslümanlara oranla oldukça az sayıdalar. Onlar açısından bakıldığında kendilerine birçok sıkıntıya katlanarak yaptıkları eğitim yatırımı, sadece Müslümanlara öncelikli hizmet hakkı tanıyan kaideler ardında kalmaktaydı. Hem verginin çoğunu veren hem de vazife almak bakımından ikinci planda tutulan bu insanların Müslüman halkı kışkırtmayacak ve kendileri de bütün işleri ele geçiremeyecek şekilde Türkçe okuyup yazabilme gibi şartları yerine getirebilme halinde devlet kademesinde görev almaları sağlanmalıydı. Devlette kapsamlı bir kamu eğitimi planı uygulanmalı ve bu suretle gayrimüslim tebaanın eğitim için yurtdışına gitme ihtiyacını ortadan kaldıracak okullar tesis edilmeliydi. (Akarlı, 1978, s. 14-16).

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı gayrimüslimlere verilen haklar yüzünden Müslümanları gücendirmişti. Dolayısıyla dönem, hem siyasi hem de sosyal alanlarda kimi zaman birbiri ile iç içe geçebilen bir dizi ıslahat hareketinin hayata geçirilmeye çalışıldığı ve her iki tarafı da memnun etmenin çok mümkün görünmediği oldukça karmaşık bir zaman

dilimidir. Islahat Fermanı'nın maddeleri, siyasi alanda devletin geldiği noktayı göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu önemin yanı sıra ferman toplumsal dengeleri değiştirecek radikal bir kimliğin zamana ve döneme hâkim anlayış içerisinde nasıl işlenip sunulduğunu göstermesi açısından da kıymetli bir örnektir. Islahat Fermanında Tanzimat Fermanı ile ilan edilen eski haklar ve imtiyazlar, dinsel ve mezhepsel ayrıcalık ve muâfiyetler yeniden tasdik edilmiştir. Din ve mezhep alanında özgürlük tanınmış, herkes kendi dininin törenini yapabilme hususunda serbest bırakılmıştır. Fermana göre cemaatlerden her biri mevcut imtiyaz ve muâfiyetleri üzerinde çağın getirmiş olduğu şartlara göre uygun buldukları ıslahatları, hükümet nezâreti altında patrikhanede kurulacak meclislerde değerlendirip Bâb-ı Âlî'ye sunacaktır. Patrikhane ve Piskoposlara daha önceden tanınan haklar ve yetkiler yeni esaslarla uyumlu bir şekle getirilecek ve dini görevlilerin tayin işlemlerinde tahlif usulü ibka kılınacak, rahiplere verilen her türlü caize ve aidat kaldırılacak, patriklere ve cemaat liderlerine muayyen gelir tahsis edilecek rahiplere ise hakkaniyet çerçevesinde maaşlar tayin edilecektir. Tüm tebaa devlet memuru olma hakkına sahip olacak, bu kişiler kabiliyetlerine ve liyakatlerine göre uygun memurluklarda hizmete alınacaklardır. Eyâlet ve liva meclislerinde Müslüman ve gayrimüslim üyelerin seçimlerinde herhangi bir usulsüz işlem olmaması için gereği yapılacaktır. Tebaanın bütünü ile ilgili meselelerde bu cemaatlerin başkanı ve temsilcisi Meclis-i Vâlâ'da da yapılacak olan toplantılara katılacaktır. Osmanlı tebaası arasında ırk -mezhep ya da dil farkı nedeniyle aşağılayıcı tabirlerin kullanılması kesin olarak yasaklanacaktır. Tüm tebaa yaş ve imtihan hususunda belirtilen şartlara uygun ise devletin asker ve sivil okullarında eğitim alabilme hakkına sahip olacaklardır. Her cemaat eğitim ve sanat alanında okul açma hakkına sahiptir. Lakin bu okullar hükümetin nezâretinde olacaktır. Tebaa arasında vuku bulan anlaşmazlıklar konusunda ise cinayet ve ticaret davaları karma mahkemelerde açık usulle kendi dinlerine göre yemin ederek, medeni hukuk ile ilgili olanlar ise eyâlet ve sancaklarda karma mahkemelerde açık olarak yapılacaktır. Hakların eşit olması

vazifelerin de eşit olmasını gerektirdiğinden gayrimüslim tebaa, Müslüman halk gibi daha önceden verilen kararlarla yükümlüdürler. Zaptiye teşkilatı herkesin emniyeti sağlayabilecek kuvvete getirilecek, ceza evlerinde düzenleme yapılarak işkence önlenecek ve aksi halde davranışlar cezalandırılacaktır. Osmanlı tebaasından sınıf ve mezhep farkı olmadan herkesten vergi alınacaktır. Vergi alınma esnasında suistimal yaşanmaması için önlem alınacak, vergilerin herhangi bir aracı olmadan alınması usulü, sistem oturduğu zaman iltizamın yerini alacaktır. Bu hususta da ceza uygulanacaktır. Ayrıca bayındırlık işleri için özel bir vergi alınacaktır. İfsat, rüşvet ve itisafî men eden kanun maddeleri her hangi bir ayırım yapılmadan tüm tebaaya uygulanacaktır (Karal, C. II, ty, s. 1-5).

Belirtilen şartlarla yeni bir dönemi başlatacağı ve bu dönemin de toplumsal manada epey sarsıcı olacağı endişesiyle Islahat Fermanı, İstanbul'da Ali Paşa ile İngiliz ve Fransız sefirler arasında imzalandı. İçlerinde reform yanlısı olmakla meşhur Reşid Paşa'nın da olduğu bir grup devlet adamı, yaklaşan durumu tahmin ederek fermanın hem maddelerine hem de hazırlanma amacına karşı çıktılarsa da geri dönüş yolunda herhangi bir adım atılmadı. Anlaşılan o ki devletin Kırım Savaşı'na sebep olan iç işlerine müdâhaleyi önleme amacı bu fermanın imzalanması ile başka bir surette yeniden ortaya çıkmıştı. (Karal, C. II, ty., s. 6).

İki fermanın hazırlık aşamaları, ilan edilme şartları farklı dinamiklere sahip olsa da ortaya koydukları maddeler bakımından birbirlerini tamamlayıcı minvalde oldukları ve ayrıca Osmanlı toplumsal yaşamında yeni bir dönemi başlattıkları görülmektedir. Nitekim fermanlarla ortaya konulan yeni hususlar Osmanlılık fikrinin inşâsına, çok uluslu bir yapının eskisinden farklı bir kimlikle tanımlanması ve yapılanmasına aracı olacak mâhiyette tasarlanmıştır.

Dolayısıyla Osmanlılık ideolojisi de bir çözüm olarak kendini göstermiştir. Lâkin Tanzimat Osmanlıcılığı, Fransız Devrimi etkisiyle ortaya çıkmamış, ona bir tepki niteliğinde varlık göstermiştir. Zamanın şartları düşünüldüğünde gerçekçi bir seçenek olarak

değerlendirilen bu düşüncenin özünde yeni bir devlet milliyetçiliği ve vatanseverlik yaratmak amacı yer almaktadır. Yol haritası ise Müslüman ve gayrimüslim tüm tebaayı eşitleyen yeni bir zihinsel kurgu ve yapılanma meydana getirmektir (Ortaylı, 1987, s. 90).

Devlete psikolojik bir bağlılık duyulmasını sağlama aracı olarak ortaya çıkan Osmanlılık ideolojinin felsefesi zemininde yer alan çelişkiler işlerliğini sorgulatmıştır. Bir İslam devletinde Osmanlılıkla oluşturulmak istenen model yeni bir ümmet kimliği çerçevesine sokulma meyli gösterdiğinden azınlıklara verilen haklar ve modernleşmenin de halk tabanında istenen karşılığı bulamaması gibi nedenlerden dolayı kendini muhâfaza etme refleksi ile farklı ideolojilerin doğmasına neden olmuştur (Doğan, 2000, s. 505).

Zürcher de Yeni Osmanlıların devlete temsili, anayasal ve parlamenter bir yönetim getirilmesi halinde içinde bulunan buhrana çözüm bulunabileceği inancında olduklarını ifade etmektedir. Bu sistem Müslüman ve gayrimüslim bütün tebaada tam bir yurttaşlık kimliği oluşmasını ve devlete olan sadakatin artmasını sağlayacaktır (Zürcher, 2016, s. 160).

2.1.2.1. Himaye Sorunu ve Vatandaşlık Kanunu

Osmanlı Devleti'nde protégé, himaye ya da arşiv belgelerinde geçen haliyle mahmilik meselesi, daha önceki yüzyıllarda çözüme kavuşturulamamış birden fazla yönü ile gündemini korumuş bir meseledir. Dolayısıyla zamanla farklı bir forma bürünmüş olması devletlerarası münasebetlerde siyasi varlığını temsil ederken iç dengesini muhâfaza etme gayretinde olan devleti dinamik yapısı nedeniyle ziyâdesiyle meşgul etmiştir.

Yabancılar verilen kapitülasyonların Osmanlı Devleti üzerindeki olumsuz etkisi dönem itibarıyla görev alan her devlet adamınca bilinen bir durumdu. Ancak bu konudaki tüm girişimler, gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi haklara sahip olmadıkları ve bu yüzden korunması gerektikleri fikrinin ileri sürülmesi ile beklenen etkiyi yaratamamıştı. Fransa'nın

Katolikleri, İngiltere'nin Protestanları ve Rusya'nın Ortodoksları himaye etme misyonu yaşanan anlaşmazlıklarda Osmanlı devletinin iç işlerine müdâhaleye varan tutumlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Karal, 2003, s. 174).

Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nın ilanı ile tebaa arasında eşitlik ilkesinin uygulanacağı ilan edilmişken tüm tebaayı kapsayacak hukuki düzenlemelerin yapılması gerekiyordu. Öte yandan bu düzenlemeleri yapmak devletin tarihsel tecrübesi ışığında gereklilikten ziyade bir zorunluluktur. Özellikle gayrimüslim Osmanlı tüccarlarının yabancı ülkelere tanınan imtiyazlardan faydalanmak üzere kendisini müstem'in olarak göstermesi, ülke içinde ciddi sorunlara neden olmuştur. Gerek Müslüman tüccarın ticari rekâbet açısından içinde bulunduğu olumsuz şartlar gerekse ödenmeyen cizyenin diğer gayrimüslim tebaaya yüklenmiş olması hukuksal hakların siyasi, sosyal ve iktisadi alana negatif etkisini göstermek bakımından önemlidir (BOA. C. ML., 587- 24176).

Sistemde yer alan suistimallerin temel nedeni, sistemin kendisi kadar, açık bırakmış olduğu noktalardan da kişilerin menfaat sağlama çabalarıdır. Bu minvalde gayrimüslim Osmanlı tebaası, ecnebi devletlerin hizmetine girerek çeşitli ayrıcalıklar elde etmeye çalışmışlardır. Esasında kapitülasyonlarda belirtilmemiş olmasına rağmen – dil bilmelerinden dolayı yabancıların yerine görevlendirilebiliyorlar konsolos, konsolos vekili ya da tercüman olabiliyorlardı. (Konan, 2009, s. 177). Tercümanlar, reîsülküttaptan isimlerinin yazılı olduğu ya da olmadığı, hizmetle ilgili bilgiler içeren beratlar alıyorlar ve bu sayede ödemeleri gereken vergiden muaf olarak olabildikleri gibi mensubu oldukları cemaatlerin dışında kıyafetler giyerek edindikleri bu kazanımı daha görünür bir platforma taşıyorlardı. Osmanlı beratının kendilerine sağladıkları ayrıcalıkların farkında olmaları, ortaya çıkan anlaşmazlıklarda geri adım atmamalarını sağlıyordu (Serbestoğlu, 2011, s. 198).

Osmanlı Devleti ise hem hâkimiyet alanının ihlali hem de bu yola başvuran tüccarların vergi muâfiyetinden dolayı ekonomik anlamda zarara uğramamak için arka planda önlem

almaya çalışıyor ancak bunu yaparken atılan adımın sefâretleri çok da rahatsız etmeyecek türden olması için çaba sarf ediyordu (BOA. HAT 1501- 40).

Osmanlı Devleti tebaasından konsolos atamasını talep eden ilk ülke Fransa'ydı. Takip eden süreçte İngiltere, Hollanda ve Rusya da aynı talepte bulununca sûiistîmallerin de ziyâdesiyle görülmesine neden oldu. Nitekim devletlerin bu isteklerinin kendi vatandaşlarının yaşamadığı bölgelere sirâyet etmesi Osmanlı Devleti için önemli bir sorun haline dönüştü (Konan, 2009, s. 177).

Konsolosluklar kanalıyla beratların ücret karşılığı satılır hale gelmesi dil bilmeyen kişilerin dahi tercüman beratına sahip olmasına neden oldu. Ayrıca Osmanlı'da önemli görevlerde bulunan kişiler de berat sahibi olmak için her türlü yola müracaât etmeye başladı. Bunların dışında bilgi edinmek amacıyla para karşılığı olmadan bazı kişilere de berat verilmekteydi. Ortaya çıkan tabloda, aslında konsolosluk personeli ile sınırlı tutulması gereken berat sayısı binleri bulabiliyordu (Konan, 2009, s. 177).

9 Ağustos 1863 yılında yabancı konsolosluklarda yapılmasını gerekenlerle ilgili bir nizamnâme çıkardı. Bu nizamnâmede zorunlu haller dışında Osmanlı tebaasının konsolos olarak görevlendirilmeyeceği, diğer görevlerde çalışanlar için kişi sayısına sınırlama getirildiği, görevden kaynaklanan imtiyazın sadece görevli olan kişiye tanınacağı ve kişinin ailesinin muaf tutulacağı belirtildi. Bu nizamnâmenin içerdiği maddeler dönem itibarıyla şartlar dikkate alınarak hazırlanmış olsa da karar tarihinden önce alınan beratları etkilemediği gibi benzer ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen kişilerin de farklı yollar aramasına neden oldu. Osmanlı tebaası yabancı devletlerden hileli şekilde pasaport almaya başladılar (Konan, 2009, s. 185). Devlette özellikle Anadolu ahâlisinden olan bazı kişiler ecnebi memleketlerine gidip oradan pasaport alıp sonra devletlerine geri dönüyorlar, Osmanlı tebaasını terk ederek ecnebi devleti himayesine giriyorlardı. Bu hem İngiltere'nin hem de Osmanlı Devleti'nin istemediği bir durumdu. Osmanlı Devleti önleyici tedbirler almış, alınan tedbirler de İngiltere

Devleti tarafından münasip bulunmuştu. Nitekim onlar da kendi memurlarının usulsüzce uygulamalarını engellemek için tembihnâmeler yoluyla uyarıda bulunuyordu. Böyle durumlarda şahısların davaları var ise sadece Memûrin-i Devlet-i Aliyye'ye müracaât etmeleri gerekliliğinin altı çiziliyordu (BOA. HR. TO. 231-3).

Osmanlı Devleti tâbiyet konusunda yapılan sûiistîmalleri önlemek maksadıyla bir kanun çıkardı (BOA. Y. EE. 41-1339). 1869 tarihli Tâbiyet-i Osmâniyye Kanunu'na göre annesi ve babası ya da sadece babası Osmanlı tâbiyetinde olanlar Osmanlı vatandaşı olarak tanımlandı. Ailesi yabancı olup Osmanlı topraklarında doğanlar reşit yaşa geldikten sonra üç yıllık süre içinde vatandaşlık hakkı talep edebileceklerdi. Osmanlı vatandaşları ecnebi tâbiyetine geçebilirdi. Ancak tabiiyet değişikliğini ispat etme yükümlülükleri vardı. Ayrıca bu yola başvuracak tebaanın Osmanlı Devleti'ne önceden müracaât ederek izin alması gerekmekteydi aksi takdirde geçtiği uyruğun hakları geçerli sayılmayacaktı. (BOA. Y. EE. 41-133), (Karal, 2003, s. 177).

Tâbiyet-i Osmâniyye Kanunnâmesi, Osmanlı Devleti'nde din prensiplerinden bağımsız olarak hazırlanıp kabul edilen ilk uyrukluk düzenlemesidir. Uyrukluk bakımından Müslüman olup olmamanın belirleyiciliğinin sona erdiği ve maddeleri değerlendirildiğinde kabul edildiği tarihin ilerisinde olan bir anlayışın benimsendiği görülmektedir. Hazırlanışı esnâsında 1851 Fransız Kanunu örnek alınmış ve kadının medeni hâlinde meydana gelecek değişikliklerin uyrukluğuna etkisi, müsaâde ile uyrukluktan çıkma gibi maddeler dönem itibarıyla oldukça yeni bir düşünce tarzının hâkim olmaya başladığını göstermektedir (Aybay, 1962, s. 25).

İdari yazışmalarda meselenin Osmanlı tebaası arasında eşitsizlik yarattığını ve bu nedenle farklı padişahlar tarafından önleyici nitelikte kararlar alındığı görülmektedir. Lâkin

kendisinden sonraki zamanlara da akseden bir çözümsüzlüğü beraberinde getirdiği, alınan kararların uygulama pratiğinde beklenen etkiyi yaratmadığını görmek mümkündür.

Şam Valisi ile Sayda Müşirine gönderilen yazıda ecnebi himayesine girilmesi meselesinin üzerinde durulduğu ve devletin bu sorunu çözmek için teşebbüslerde bulunduğu görülmektedir.

Antakya ve havâlisinde mutavattın Rum milleti re'âyâsı hâl ve tahammüllerinden ziyade teklîf mütâlebe olunmakdan nâşî mübtelâ-yı envâ'-ı te'addiyât ve tazyîkât olduklarına mebnî himâyet-i ecnebiyyeye dâhil olmaklığa vesîle olmak için mezâhib-i âharı ihtiyâr etmekde oldukları bu kere rivâyet ve istihbâr olunmuş olup hâlbuki beyândan müstağnî olduğu vechile zât-ı şevket-simât-ı hazret-i cihândârînin akdem-i murâd-ı ma'delet-i'tibâr-ı mülûkâneleri her sınıf teba'a-i Devlet-i Aliyye hakkında icrâ-yı cûy-bâr-ı ma'delet ile ez-her-cihet istihsâl-i emn u âsâyişleri kazıyye-i hayriyyesinden ibâret ve bu dahi me'mûrîn-i Saltanat-ı Seniyye'nin ikdâm ve gayretleriyle hâsıl olacağı rehîn-i hayr-bedâhetle olduğu hâlde rivâyet-i vâkı'a sıhhate mukârin ise bi'l-vücûh hilâf-ı rızâ-yı Alive usûl-i âdileye münâfî olacağından her ne sûretle ise husûs-ı mezkûrun tahkîk ve tedkîkiyle re'âyâ-yı mersûme haklarında bir gûne cevır u te'addî vukû'a getirilmeyerek ve vergilerinin tesviyesinde dahi usûl-i mergûbe-i itidal ve hakkâniyyet gözedilerek kendilerinin tahvîl-i mezheb eylemeğe ve himâyet-i ecnebiyyeye girmeğe hiçbir yüzden mecbûriyet hâsıl etmemek üzere istihsâl-i hüsn-i sûreti lâzıme-i hâlden olmağla muktezâ-yı dirâyet ve fetânet-i zâtıyye-i düstûrîleri üzere bu bâbda mahallince tedkîkât-ı icâbiyyenin sür'at-i icrâsıyla ber-minvâl-i muharrer re'âyâ-i merkûmenin istihsâl-i emn u âsâyiş ne makûle esbâba mütevakıf ise hüsn-i icrâsıyla beraberkeyfiyetin bu tarafa iş'ârı husûsuna himmet buyurmaları siyâkında. (BOA. HR. MKT., 6-2).

2.1.3. Verâset

2.1.3.1. Mısır Meselesi ve Sadakat

Osmanlı Devleti ve Mısır arasındaki ilişkiler her daim aynı çizgide devam etmemiştir. Mısır'ın gerek merkeze uzak oluşu gerek bulunduğu bölgede güçlenen konumu Osmanlı hâkimiyetini ziyâdesiyle etkilemiştir. Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa, "düvel-i fehîme benim istiklâlimi tasdik ediyorlar ben ise kemali sadakatimden dolayı kabul etmiyorum" dese

de devletle arasındaki siyasi bağı ve sadakat duygusunun zamanla azalan bir ivme içinde olduğu görülmüştür (Kelekyan, 1329, s. 235).

Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyanı, değişen tutumların sadakati nasıl etkileyebileceğini gözler önüne sermiştir. Bu yönüyle siyasi ve askeri çalışmaların odağında yer alan isyan, Osmanlı Devleti'ne de yeni düzende yer almasının sadakate yatırım yapması ile mümkün olabileceğini göstermiştir. Öte yandan padişaha karşı isyan eden Mısır ordusunda Osmanlı ordusuna karşı savaşmak durumunda kalan ve başarılı olduğu halde çıkan kargaşada Osmanlı'ya firar eden askerler olmuştur. Onların bu davranışlarının nedeninin kimlik ve sadakat sorunsalı olduğu ortadadır. Nitekim bu askerler kendilerini Osmanlı vatandaşı olarak tanımlamış, Osmanlı padişahına duydukları sadakat padişahın mutlak otoritesine karşı isyanda bulunan yöneticilerine boyun eğmelerinin önüne geçmiştir (Uyar ve Erickson, 2017, s.309). Bu da sadakat kavramının Osmanlı Devlet merkezinden görüldüğünden daha farklı bir yönü olduğunu ortaya koymaktadır.

Mehmed Ali Paşa'nın ardından Mısır yönetimi, hem Osmanlı Devleti'ne karşı ılımlı bir siyaset izleme kararı alınmış hem de aynı zamanda Avrupa'nın desteğini sağlamaya yönelik bir yol izlemiştir. Osmanlı yönetimi de şartların zorunlu kılması karşı tarafın da uzlaşmacı bir tutum izlemesi gibi iki önemli faktörle yalnız kendi hükümlerlik imajından tâviz vermediğini belirterek oldukça mühim tâvizler vermiştir. Bu tâvizler verâset başta olmak üzere mali, idari ve adli konularda iç işlerinde serbestlik ve valilik unvanının yerine Hıdiv-i Mısır unvanının kullanılması olmuştur. Bu minvalde Tanzimat'ın ilanından yaklaşık bir yıl sonra bahsi geçen tâvizlerin verildiği ve geçerliliklerinin devam ettiğini gösteren mâhiyette 1840, 1841, 1867 ve 1879 yıllarında fermanlar gönderilmiştir. İlk olarak 30 Temmuz 1840'ta padişah Abdülmecid tarafından Mehmed Ali Paşa'ya gönderilen fermanda Tanzimat'ın getirmiş olduğu ilkelere riâyet edilmesi, ahâliye kötü davranılmaması, vergilerin zamanında ödenmesi ve işleyişle ilgili hangi durumlarda ne ölçüde bir yetkiye sahip olacağı detaylıca

belirtilmiş ve verâsetin erkek çocuklarından Osmanlı padişahının seçeceğine birisine geçmesi imtiyazı tanınmıştır. Yazılan fermanın başlangıcında yer alan cümleler sadakat ve ubûdiyet kelimelerine vurgu yapılmıştır.

Bu defa ibrâz ve izhâr etdikleri itâat ve gerek zât-yı hümâyûn-ı şâhâneme ve gerek menâfi‘-i Devlet-i Aliyyem hakkında arz eylediğin sadakat ve ubûdiyet ve niyyât-ı hulûs ve istikâmet-i karîn-i ilm-i âlem-ârâ-yı-şâhâne” sözleri yer almış, devamında ise “taraf-ı eşref-i mülûkânem- den hakkında mebzûl ve sezâvâr olan inâyet ve itimada kesb-i istihkâk edeceğine yani kadr ve şükrünü bileceğine. (Ünal, 2012, s. 112-115)

29 Mayıs 1841’de ise valiliğin en büyük erkek çocuğa geçeceğini bildiren bir düzenleme yapılmıştır (Ünal, 2012, s119-121).

Mısır Hariciye Nazırı Nubar Paşa’nın İstanbul’a beş talep için geleceği haberi gazetelerde yer almıştır. Bu taleplerin Aziz-i Mısır unvanı, kendisine mahsus arma ve sikke, kendisine mahsus alâmet ile nişan verebilme ve müşirliğe kadar rütbe olduğu ifade edilmiştir (Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis 620, 19 Zilkade 1283).

İsmail Paşa’nın Hz. Yusuf’un Mısır idaresini örnek aldığını, kendisinin de bu yönde olduğunu gösteren bir alamet olarak Aziz unvanını kullanabilme talebi, Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilmemiştir (Harman, 1991, s. 344). Ancak 6 Haziran 1867 yılında sadâret pâyesi ve paşalık unvanı uhdesinde kalmak üzere İsmail Paşa’ya Hıdiv-ı Mısır unvanının verilmesi ve devletin hukukunun korunması şartıyla Mısır’ın kendi iç işlerinde serbest olması hususu kabul edilmiştir. Böylece Mısır yarı özerk statüsüne kavuşmuştur (Ünal, 2012, s.119-121).

8 Ağustos 1879’da gönderilen fermanla ise Mısır’ın verâset usulü büyük oğuldan büyük oğula geçmesi şeklinde yeniden onanmıştır (Cerîde-i Havâdis, 3 Safer 1263, 426. Nüsha) (Ünal, 2012, s.143-154). Mehmed Ali Paşa’nın padişaha sadakatini arz ettiği, padişahın da onu affederek Mısır’ı ona bıraktığı haberleri yayılmıştır (Cerîde-i Havâdis 13 Şubat 1841, 21.Nüsha). Mısır’dan Dersâdet’e gönderilen Said Bey’e Bahriye Ferikliği, Sami Bey’e ise Cünud-u Beriyye-i Padişahane Ferikliği verilmiştir (BOA. İ. MTZ 5, 9-232).

2.1.3.2. Karadağ Meselesi ve Sadakat

Karadağ hem coğrafik şartları hem de Avrupa Devletlerinin müdahaleye açık bir alanı olmasından dolayı Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran sorunlardan biri olmuştur. Dönem itibarıyla bölgede yaşanan isyanlar oldukça önemlidir. Nitekim Osmanlı Devleti, Kırım gibi oldukça önemli bir harple uğraşırken mütemâdiyen isyan hareketlerinde bulunan, söz verip af dilemelerine rağmen kırılan güvenin yeniden tesisinin pek de kolay olamayacağını Karadağ üzerinden deneyimlemiştir. Devlet Bosna ıslahatı ile ilgilenirken Avrupalı devletlerin müdâhalelerinden de çekinerek Karadağ'a askeri sefer düzenleme konusunu ertelemiş ancak gelişen olaylar neticesinde durumun siyaseten de farklı bir karaktere dönüşmeye başladığını görmüştür. II. Danilo'nun kendisini prens ilan etmesi ve onaylanmak için İstanbul yerine Rusya'ya gitmiş olması bağımsızlık konusunda adım atacaklarının sinyallerini vermiştir. (BOA. İHR. 89-4371) Osmanlı Devleti'nin durumu protesto etmiş ancak Rusya geri adım atmamıştır. (BOA.A.AMD 39/48) Askerî harekât düzenlendiğinde ise Rusyanın kutsal yerler meselesi ile ön plana çıkması Osmanlı Devleti'nin Karadağ ile anlaşma yolunu tercih etmesini sağlamıştır.

Bu noktada yeniden itâatnameler ve emanlar devreye girmiştir. Karadağ ahâlisinden Osmanlı Devleti'ne sadık kalacaklarına itâatten ayrılmayacaklarına dâir bir teminat alınmıştır. Onlar kışkırtılmaları nedeniyle bir süreden beri devlet aleyhine hareketlerde bulundukları için pişman olduklarını lâkin gittikleri yolun bir sonunun olmadığını anladıklarını ve akıllarının başlarına geldiğini bildirmişlerdi. Ayrıca Saltanat-ı Seniyye'yi tam anlamıyla kabul ettiklerini, Devlet-i Aliyye'ye her daim sadakat göstereceklerini aksi takdirde başlarına gelecek olanların sorumluluklarını maddi manevi üstleneceklerini de beyan etmişlerdi. Padişahın affı ve merhametine sığındıkları ifade ettikleri itimatnâmede bundan sonra vergilerini de herhangi bir özür belirtmeden vaktinde ödeyeceklerine dâir söz vermişlerdi. Bu

bölgede bir daha isyan çıkarsa bunun sadece onlardan kaynaklanan bir durum olduğunu, terbiyelerinin verilmek üzere gönderilen askerlerin sevkiyatından kaynaklanan masraflarının da kendileri tarafından ödeneceğini de ilave etmişlerdi (Çayır, 2014, s. 87-88.)

Memuru mahsus olarak bölgeye gönderilen Şefik Beyefendi kanalıyla gönderilen itimatnâmelere Devlet-i Aliyye'den cevap gönderilmiş ve dilenen özrün kabul edildiği bildirilmiştir. Bundan sonra herhangi bir şekilde âsâyişi bozan olaylarla, haksızlık veya zulümle karşılaşılırsa güvenliklerinin devlet tarafından karşılanacağı, “nezd-i Devlet-i aliyye’de sunûf-i teb‘a-i sadıka müsâvâtta” olduğundan kiliselerden tamire muhtaç olanların tamir edilmesine ruhsat verileceği belirtilmiştir. Ayrıca İslam köylerinden işitilmeyecek ölçüde çan çalınmasına dahi izin verileceğini ancak bölgedeki telgraf hat ve tellerine ve ayrıca karantinahâneye kesinlikle zarar verilmemesi gerektiği de ifade edilmiştir (Çayır, 2014, s. 89).

Ayrıca Osmanlı Devleti tarafından Karadağ Prensine Silistre adında bir vapur ihsan edilmiştir (BOA. HR SYS. 210-14). İlişkilerin düzeltilmesi İngiltere’nin hoşuna giderken Rus konsolosunun durumdan hoşnut olmadığı ifade edilmiştir. (BOA. HR. SYS 209-46), (BOA. HR. TO 56-80), (BOA. İ. HR 223-13013).

2.1.4. İmtiyazlar

Osmanlı Devleti hâkim olduğu bölgelerde bölgenin fiziksel koşulları, insan unsuru ve özel durumlarını göz önüne alarak yönetim stratejileri belirlemiştir. Bu bağlamda ortaya koyduğu kuralların bölgelere göre esneyebilen uygulamalarla son şeklini aldığı söylenebilir. Tanzimat döneminde vergi ve askerlikle ilgili idari düzenlemeler de bahsi geçen anlayış çerçevesinde ele alınmış gerekli görüldüğü takdirde – halkın hoşnut olmadığı gözlemlendiğinde – tâviz verilmiştir.

Mali merkeziyetçiliğin bir gereği olarak çeşitli reformlar yapılmıştır. Daha önce de zikredildiği üzere 1840 yılında muhassıl adıyla memurlar Tanzimat'ın uygulanması için pilot bölgelere gönderilmiştir. Ancak merkezden liyakati ve itibarı olan memurlar seçilmesine rağmen hem halkın hem de devletin memnun olmaması nedeniyle sistem kaldırılmıştır. Sık sık azledilen muhassıllar zaman zaman halkın ayaklanmasına dahi neden olmuştur.¹⁸ Muhassılığın kaldırılmasını müteâkip valilerin yetkileri yeniden genişletilmiştir. Maliye Nezâreti'ne karşı sorumlu olan defterdar da valinin maiyetinde görev yapmaya başlamıştır.

Vergi konusunda yapılan uygulamalar önce yakın yerlerden başladığından eski ve yeni mali model aynı zamanda tecrübe edilmiştir. Farklı bölgelerde farklı uygulamaların getirdiği sonuçlar etrafında şekillenen tecrübeler, halkın da sorumluluk almasını sağlayacak minvalde meclislerin oluşturulması ya da uygulama metodunun bölgelere özgü olarak yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur. Daha farklı bir ifadeyle belli bölgelerde isyanların çıkması tebaanın sadakatini sağlamak için vergiden ödün vermeyi gerekli kılmıştır.

Dolayısıyla devlet, elinde tuttuğu bu gücü Tanzimat'ın uygulanmasına direnen ve isyan çıkarılan bölgelerin sadakatini yeniden sağlayabilmek adına kullanmıştır. Bahsi geçen bölgelere sağladığı vergi muâfiyeti ya da belirli bir zaman için vergi ödememe imtiyazı özellikle bazı bölgelerde işe yararken diğerlerinde yaşanan sorunu sadece geçici olarak durdurmayı başarmıştır. Vergilerin ağır geldiği yerlerde tamamıyla alınmaması ve duruma göre beşte, altıda ya da yedide bir oranda güncellenmesi gibi kararların alındığı bilinmektedir. Bu uygulamaya hassaslıkla riâyet edilmiş ve merkezden gönderilen emirde müşir ve defterdar efendilerin malumatının olması lâkin genel anlamda gizli tutulması özellikle belirtilmiştir (BOA. A. DVN. 52-16).

¹⁸ Muhassıllar arasından bazı kimseler reform hareketinin karşısında yer aldıklarından taşrada reform yanlılarına karşı haksız ithamlarda bulunabiliyordu. Aydın Muhassılı, Yekcelbi Oğlu Hasan Onbaşı ve arkadaşlarını Nizam-ı Cedid'e yazıldıkları için kâfir addedip beş yüz değnek vurmuş ve aynı zamanda her birine doksan kuruş ceza kesmiştir (BOA. A. DVN. 10-48).

Öne çıkan bölgelerden biri olan Vidin’de belirlenen de fazla vergi alınması hoşnutsuzluğu başlatmış ve ortaya çıkan durum devleti oldukça meşgul etmişti. Bu nedenle Meclis-i Ahkâm-ı Adliye bahsi geçen bölgede vergileri halkın ödeme gücüne göre yeniden belirlenmesine karar vermiştir (BOA. CML. 343-14107). Belirlenenden de fazla vergi alan muhassıl Kâmil Efendi ise sürgüne gönderilmiştir. (BOA. İ. MVL 25-390).

Vergi husunda devletin attığı adımları arşiv belgelerine yansıyan örnekler üzerinden görmek mümkündür. Zira affedilen meblağın tahsilinin başka bölgelerden temin edilmemesi konusunda hassasiyet gösterilmiştir.

Ma’rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Ba’zı mahaller vergisinden tenzîl buyurulacak mebâliğin hiçbir mahalle tahmîl buyurulmayıp afv ve terk sûretiyle Hazîne-i Celîlece tesviyesi hakkında müte‘allik ve şeref-sünûh buyurulan irâde-i ihsân-âde-i cenâb-ı mülûkâneden dolayı izhâr-ı teşekkür ve mahmideti mutazammın Niş Sancağı dâhilinde vâki‘ Berkofça ve Şehirköyü ve Leskofça kazâları ahâlîsi tarafından tanzîm ve tertîb olunmuş olan arz-mahzar ve musaddak i‘lâmât-ı şer‘iyye meşmûl-i nigâh-ı mekârim-iktinâh-ı sadâret-penâhîleri buyurulmaküzere leffen takdîm-i hâk-i pâ-yi ulyâ-yı vekâlet-penâhîleri kılınmış olmağla ol bâbda ve her hâlde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir (BOA. A. MKT., 119-84).

Dönem itibarıyla askerlikle ilgili bazı bölgelerinin kura uygulaması hususunda ayrıcalık tanınması da bölge halkının isyan etmemesi için başvurulanan yöntemlerden biri olmuştur. Kura usulüne dâir uygulamalarda bazı bölgelerin özel durumlarından dolayı ayrıcalıklar tanınmıştır. Tophâne-i Âmire’ ye yapılan müracaatta Kıbrıs’ta Müslümanların sayıca az olmalarının doğuracağı sakıncalardan dolayı tamamen kuradan muaf tutulmaları ya da adanın dışarıdan getirilen askerle desteklenmesi istenmiştir. Devlet muâfiyet konusunu kura usulünün uygulanmasında bir tâviz olarak görülme ihtimalinden dolayı onaylamamış ama Kıbrıslı Müslümanların barış zamanlarında adada askerlik yapmalarını kabul etmiştir. Bu durum dönemin önde gelen sadrazamlarından biri olan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa sayesinde edinilen bir ayrıcalık olduğu konusu dile getirilmiş olsa da aynı dönemde farklı bölgelere de genel usulün dışında uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Bosna da bu bölgelerden biridir (Samani, 2021, s. 425-426). Aynı şekilde muhârebelerde başarı gösteren bölgelerin halklarına

da belli bir süre kuradan muâfiyet sağlanmıştır. Kars ve Silistre ahalisi de bu bölgelere örnektir. Üç yıl kuraya katılmamalarına karar verilmiştir. Aynı zamanda belirtilen süre içinde vergi de ödemeyeceklerdir (BOA İ.DH. 332 -21729)

2.1.5. Taltif “Edeple Gelen Lütüfla Gider”

Bu bölümde devletin kendisinden fayda gördüğü kişileri onurlandırmak, kurallara uymanın, işini iyi yapmanın ve Osmanlı Devleti’ne sadık olmanın bir karşılığı olduğunu göstererek, bağlılığın devamını sağlamaya yönelik politikaları yer alacaktır. Gerek her sınıftan askeri ve mülki memurun işinde gösterdiği özen ve doğruluk gerekse tüm tebaanın her türlü kışkırtmadan uzak durmayı tercih ederek devlete bağlı kalma yönünde gösterilen irade her daim takdir edilmiştir.

2.1.5.1. Nişan “Gayret, Hamiyet ve Sadakat”

Tanzimat döneminden önce Osmanlı İslam geleneğinde padişah layık olduğunu düşündüğü kişileri onurlandırmak için kılıç, sorguç, tuğ, çelenk ve kaftan gibi hediyeler verirdi¹⁹. Nişan ve madalyanın bu hediyeler arasında yerini alması ise Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir, bu yönüyle batıdan oldukça geç bir zamanda gelenekselleştiği zikredilebilir (Denisenko, 1999, s. 2).

Madalya, Osmanlı Devleti’nde nişandan daha önce yerini almıştır. İlk Osmanlı madalyası *Ferahî* adı verilen altın madalyadır. Madalyanın tam olarak çıkarılma nedeni bilinmemektedir. İslami gelenekte de bir başarı armağanı olarak nitelendirilmiş, zamanla

¹⁹ Bu hediyeler, hizmetinden memnun kalan kişiler için Tanzimat Dönemi’nin hemen öncesinde ve dönem içinde de kişileri onurlandırma aracı olarak takdim edilmeye devam edilmiştir. Bağdat Valisi Davud Paşa’ya hizmetlerinden dolayı murassa bıçak verilmiştir (BOA. HAT. 1561-31). Kırım Savaşı esnasında Ferik Vasıf Paşa, Ferik Abdülkerim Paşa, Williams Paşa’ya birer kabza seyf armağan edilmiştir (BOA. A. AMD 65-87 8 Safer 1272).

göğse takılan bir nevi nişan formuna dönüşmüştür (Artuk, 2003, s. 301). Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz zamanlarında önemli olaylar sonrasında çok sayıda madalya bastırılmıştır. Tanzimat döneminin tarihi seyrine ışık tutacak şekilde adlandırılan bu madalyalar²⁰ devlete yararlı hizmetlerde bulunan kişilere takdim edilmiştir. Bazen bir ayaklanmayı bastıranlara bazen de yaptığı işle umurun menfaatini sağlayan ilim insanları bu madalyalara layık görülmüştür. Zaman içinde nişan geleneği de yerleşmiş ve devlete bağlılığın takdir edilmesinin bir sembolü olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Tanzimat döneminde çıkarılan *Mecîdî* nişanında “gayret”, “hamiyet” ve “sadakat” kelimeleri yer almıştır (Ek-1) (Ünal, 2013, s. 108). Bu kelimelerin seçilerek yazılmış olması dönemin öne çıkan değerlerini göstermesi açısından önemlidir. İnsanların devlet tarafından üzerinde bu sözcüklerin yer aldığı bir alametle onurlandırılmaları, göğüslerine takarak başkalarının da bu taltiften haberdar olmaları devlet ile arasındaki bağın daha da sağlamlaştırılmasını sağlayabilecek minvaldedir.

Devlet tarafından yapılan taltiflerin kişiler için bir gurur kaynağı olmasından hareketle madalya ve nişan almanın devlete hizmet etmiş kişiler açısından bir hak olarak görüldüğünü ifade etmek gerekir. Bu nedenle savaşta yaralanan kişiler de devlete başvurarak madalya isteğinde bulunmuşlardır. Anadolu ordusu piyade 2. alayı neferlerinden olup muhârebede ayağı sakat olan Hasan, kendisine altın madalya verilmesi talebinde bulunmuş kendisinin bu fedakâr hizmetine mükâfaten aylık 110 kuruş maaş tahsisıyla emekli edilmesi ve altın madalya verilmesine dâir irade çıkmıştır (BOA. I. DH 322-20968).

Görevlendirmelerde olduğu gibi nişan verilen kişilerin de özellikleri Takvim-i Vekâyi'de de belirtilmiştir. Gayret ve sadakati cihetiyle ifadesinin yer alması dikkat

²⁰ Berriyetüşşam ve Kal'a-yı Akka Madalyası, Tashih-i Ayar Madalyası, Kürdistan Madalyası, Tamir-i Ayasofya Madalyası, Bosna Muharebesi Tanzimat-ı Hayriye Madalyası, Sinop Madalyası, Silistre Madalyası, Kırım Madalyası, İttifak-ı Düveli Madalyası, Bahri Siyah ve Tuna Madalyası, Kars Madalyası Tahlis-i Can Madalyası Tahsin-i Hüner ve Marifet Madalyası, Zaptiye Çavuşları Madalyası, Karadağ Madalyası, Nişan-ı Endaht Madalyası, Kolera Madalyası, Londra Seyahati Madalyası (BOA. A. AMD 65-87 8 Safer 1272).

çekmektedir. Sisam Beyi İstefanaki Beyzade Nikolaki'ye de nişan verilirken de aynı özelliklerin altı çizilmiştir²¹ (TV. 6 Rebiülahir 1255, 180. Nüsha).

İlk zamanlarda gerçekten devlete ve millete yararlı hizmetlerde bulunan kişileri taltif etmek amacıyla verilen nişanlar zamanla takdire şayan bir hizmeti olsun olmasın herkese verilerek sıradanlaşmaya başlamıştır. Yabancı tüccarlara, eşlerine ve padişaha hizmet eden kahveciden arabacıya kadar seçici davranılmadan nişan verilmesi devlet hazinesini zora sokmuş, bu nedenle nizamnâmelerle belli standartlar getirilmeye çalışılmıştır (Tekin, 2014, s.396). Hatta nişan verilme meselesinde görülen abartı, nişan almamanın nişan almaktan daha muvakkar görüldüğünü ifade edilmesine neden olmuştur (İnal, 1982, s. 75).

Ayrıca devletin hazinede gelir ve gider bütçesini denkleştirmek için tasarruf tedbirlerini yürürlüğe koymasını müteâkip taltife mazhar olan kişiler sadârete başvurarak kendilerine Mecîdî Nişanı verilmeleri hususunda ısrarcı bir talepte bulunmaya başlamışlardır. 14 Rebiülevvel 1276 tarihli bir yazı ile bu şahıslara gerekli tembîhatın yapılması bildirilmesine rağmen kişilerin bu yöndeki tacizleri engellenemediği görülmektedir. Kişilerin zaten hak kazanmış oldukları ve kendilerine bu nişanların verileceğinin ortada olduğunun belirtildiği yazıda emrin yeniden ilan edilmesi istenmiş, gelen cevaplarda gereğinin yapılacağı bildirilmiştir (BOA. A. MKT. UM. 385-19).

1861 yılında Pırlantalı Nişân-ı Âli İmtiyaz, ilmiye ve mülkiye sınıfı mensuplarına, askerlere ve yabancılara olağan üstü hizmetlerinden dolayı veriliyordu. 1862 yılında gümüş olan Nişân-ı Osmâni, Abdülaziz tarafından yirmi yıldan fazla başarılı hizmeti olan mülkiye ve ilmiye sınıfına ve barış zamanında askeri sınıfa verilirdi. Nişanla kişilerin taltif edilmesi merkezden değil de bazen de taşrada özellikle riskli bölgelere gönderilen valilerin teklifleri üzerine gerçekleştirilmiştir. 27 Mayıs 1867 tarihinde Edhem ve Abdi Paşalar bulundukları bölgedeki bazı memurlar ve eşrafa nişan takdim edilmesi için Bâb-ı Âlî'ye müracaât

²¹ Aynı zamanda diplomasi alanında uzun süre görev yapacak olan İstefanaki Bey'in damadı olan Kostaki Musurus'a da çalışma ve gayretinden dolayı elçilik görevi verilmiştir (TV. 12 Safer 1256, 197 Nüsha).

etmişlerdir. Devlete sadakati sağlamayı ve memurların teşvikini arttırmayı amaçlayan talepleri hükümetçe de kabul görmüş ve bu bağlamda isimleri belirtilen kişilere nişan verilmiştir. Nişanlar bölgedeki insanların devlet safına çekilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır (Erol, 2019, s. 248).

Bazen de devletin güçlü olduğunu göstermek amacıyla türbelere nişan asıldığı görülmektedir. Tanzimat döneminde gezilere çıkan padişahlar, gittikleri bölgede ahâliye ihsanlarda bulundukları gibi devlet büyüklerinin de türbelerini ziyaret etmişlerdir. Osman Gazi türbesine kıymetli bir nişan takılmış ve böylece hem atalara gösterilen önemin altı çizilmiş hem de devletin gücü vurgulanmaya çalışılmıştır. Ancak asılan nişan 1866 tarihinde değiştirilerek yerine eskisine nazaran daha az kıymetli bir nişan takılmıştır. Nişanı Bursa'dan alıp İstanbul'a getirmek üzere Yaver Kolağası Sami Bey görevlendirilmiştir. Nişanın değiştirilme gerekçesi olarak nizamnâme gereği şeklin değiştirilmesi öne sürülmüştür²².

Tanzimat dönemi belgelerinde özellikle dikkati çeken hususlardan biri de devletin itibarıdır. Bu nedenle taltifin de “devletin şanı” olarak adlandırıldığı görülmektedir. Özellikle savaşta yararlılığı görülen kişilere hediye, madalya, rütbe verilmiş ve bazen de bölge halkını memnun edecek farklı uygulamalarda bulunulmuştur. Kırım savaşı esnâsında ahâlinin bilfiil muhârebeye katılmış olması nedeniyle ahalinin ve bazı harp hizmetlerinde bulunanların haysiyet ve hizmetlerinin derecelerine göre Mecîdîye nişanı ve madalya ile mükâfatlandırılmaları istenmiştir. Bu durumun *şan-ı âliye* yakışır olduğu ifade edilmiştir (BOA. A. MKT. NZD 107-79).

2.1.5.2. Rütbe-Unvan ve Maaş

Osmanlı Devleti'nde maaş, padişah sadakası olarak adlandırılmıştır. Sultan Abdülmecid'in akşamları Tophane Kasrı'nda kendisine sunulan arzuhallerden dolayı toplanan

²² Sinan Çuluk, “Bursa'dan İstanbul'a Sandukadan Müzeye Osmanlı Nişanının İzinde”, 2021, <https://tarihdergi.com/bursadan-istanbula-sandukadan-muzeye-osmani-nisaninin-izinde/> Erişim Tarihi: Kasım 2021.

insanlara sadaka dağıtmasından kaynaklanan bir tabir olduğu ifade edilmektedir (Pakalın, 1983, s. 76-77) Bu nedenle devlet belgelerinde de maaş anlamına gelecek şekilde sadaka ifadesi çokça zikredilmektedir.

Tanzimat’la beraber memurlar maaş almaya başlamışlardır. Önemli memuriyetlerde bulunan kişilerle ilgili merkezin stratejisi doğrultusunda alınan kararlarda kişinin aldığı maaş miktarı değişkenlik göstermiştir. Kişi görevden alındığında zor durumda kalmaması için -şayet sadakatinden şüphe edilmemişse- başka bir göreve tayin edilmiştir. Eğer yetkileri azaltılacak ise sistemin dışına alındığının düşünülmemesi için maaşı arttırılmıştır. Valilik maaşları bu duruma yerinde bir örnektir. Valilere zamanın şartlarına göre oldukça yüksek miktarlarda maaş verilerek Tanzimat’ın taşrada uygulanabilirliğinin önüne geçebilecek etmenleri devre dışı bırakmak amaçlanmıştır. Valilikten azledilerek yargılanan Nafiz Paşa ifadesinde kendisine bin sekiz yüz kese maaş ihsan olduğunu bundan dolayı da yolsuzluklara karışmayacağını beyan etmiştir (Kırlı, 2015, s. 51) Lağvedilen meclislerin üyelerine ve vilâyet düzenlemeleri sonucunda açıkta kalan bürokratlara ise mazuliyet maaşı bağlanmış (Manav, 2017, s. 217) ve böylelikle kişiler hem mağdur bırakılmamış hem de sadakatleri sağlanmıştır. Ayrıca azledilenlerin de boşta bırakılmayarak başka meclislerde görevlendirilmeleri, bazılarının hayat boyu ikamet edecek yalı bahşedilmesi ve tam maaş bağlanması da benzer niteliktedir. Mesleki yetersizlikleri görülerek azledilmesi gereken kişilerin azillerinin onları sisteme küstürme ya da hassas bir dengeyi bozma ihtimali düşünüldüğünde ise bahsi geçen şahısların yanına alanda tecrübeli kişilerin görevlendirilmesi gibi çözümler bulunduğu görülmektedir.

Memuriyet görevinde bulunmayanlar da ya bir memuriyet alabilmek ya da kendilerine düzenli bir gelir sağlanması için teşebbüslerde bulunmuşlardır. Arşiv belgelerinde devlete olan sadakatini bildirerek maaş talebini gösteren dilekçeleri görmek mümkündür. Padişahın açıktan maaş tahsis edilmemesi yönündeki irâdesine kadar çok sayıda kişi zaruret içinde

olduğunu belirterek maaş almak istemişlerdir (BOA. AMKT. 83-54). Ayrıca devlet, muhâlif hareketlerde bulunan ancak tam anlamıyla azledilirse daha tehlikeli olabilecek kişileri yine kendi görevlisi olarak merkezin dışında ve uzak bölgelere gönderme yolunu seçmiştir. Nitekim Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın görevlendirilmeleri bahsi geçen niyeti gösteren örneklerdir.

Ayrıca özellikle sınırlarda tehlike arz edecek durumlarda Tanzimat'la beraber uygulanmaya başlanan reformların benimsenmesinin sağlanması için aşîret reislerine maaş verilmiş ya da kaza müdürlükleri yaptırılmıştır. Halkın vergi ve askerlik konularında direnç göstermemeleri için ikna edici bir tutum sergilenmiştir. Benzer şekilde yine tımar, yurtluk – ocaklık sahiplerinin toprakları hazineye devredilerek kaza müdürlüğü ve maaş ile yeni sisteme adapte edilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle Erzurum, Diyarbakır gibi bölgeler düşünüldüğünde isyan çıkma olasılığı göze alınarak uygulanan strateji, iç güvenlik sorunu olabileceğinden ve hazineyi de olumsuz etkileyeceğinden genele sirâyet edememiştir (Çadircı, 2007, s. 192-193).

Lâkin bahsi geçen bölgelerde ikna etmenin icbar etmekten önde geldiği dikkat çekmektedir. Tanzimat'ın başlıca uygulamaları için uzak bölgelerde görevlendirilen memurlara öncelikle konuşarak ikna etme yolunun tembih edildiği görülmektedir.

Devlet için yaşamını kaybedenlerin ailelerine çeşitli ihsanlarda bulunulmuştur. Her devletin yapmakla mükellef olduğu bu uygulama devletine sadakatini gösterenin sadakat göreceğinin bir yansımasıdır. Osmanlı Devleti de savaşlarda ölenlerin ailelerine maaş bağlamıştır. Bazı durumlarda şehidin anne baba ve çocuklarına tam maaş ve çocuklarına ayrıca yüzbaşılık rütbesi vermiştir. Din ve devlet adına ölenlerin kıymetlerinin ziyâdesiyle fazla olduğu belirtilmiştir (TV 23 Rebiülahir 1253- 151.Nüsha)

Önemli meselelerin halledilmesinde devlete fayda sağlayan kişiler de çeşitli şekillerde taltif edilmiştir. Bu kişilerden bazılarına *kayd-ı hayat* yani ömür boyunca maaş verilmesi

yönünde karar alınmıştır. Nitekim bu dönemde de benzer bir uygulama yapılmış lâkin örnek teşkil etmemesi önemle vurgulanmıştır (BOA. İ. DH, 33-1569). Fransa tebaasından Mösyö Kaporel, Mısır meselesinde Osmanlı Devleti'ne gizli mektuplar gönderdiği ve ayrıca Girid meselesinde de devlet lehine hareket ettiğinden sadakat ve hizmetine mükâfat olarak hayatı boyunca aylık iki bin lira maaş verilmesi yönünde irade çıkmıştır (BOA. İ. HR. 150- 7924).

Özellikle askerlik konusunda zorluk çıkarmayan kişilerin ailelerine çeşitli ihsanlarda bulunulmuş ve bazı vazifeler verilmiştir (BOA.A. MKTM MHM 28-39). Askerî açıdan iş birliği içeren durumlarda da taltif önemli bir araç olmuştur. Haziran 1854 yılında Şeyh Şamil Efendi'den gelen belgede emin ve reislerin isimleri belirtilmiş, bahsi geçen kişilere tevcihat ve taltif yapılmasına karar verilmiştir. Ordu-yı Hümâyunun Şeyh Şamil'in kuvvetleri ile birleşeceği belirtilmiş ve harekât için beklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak rütbelerin beklenmeden verilmesine özen gösterilmiştir. Şeyh Şamil'e "Serdâr-ı Ekrem" ünvanı verilmiştir (BOA. A. MKT. MHM. 58-75), (BOA. İ. DH. 301 19040). Ayrıca İşkodra Mutasarrıfı'nın iltiması ile Karadağ'da yararlılığı görülen on kişiye rütbe verilmiştir. (BOA.DH 281/17601, 07 Safer 1270)

Daha önce de ifade edildiği üzere Tanzimat döneminde sınırları belirsiz tevcihat uygulamalarından ve maliyenin bozuk durumundan dolayı tasarruf uygulamasına gidilmiştir. Burada da önemli olan nokta kişilere ılımlı cevaplar verilmesidir. Rütbe isteklerini içeren dilekçelere bu minvalde yanıt verilmesini lâkin şu dönemde herhangi bir rütbe tevcihi yapılamayacağını bildirilmesi istenmiştir. Hüsn-ü hizmeti olanların isteklerine nâil olacakları karar verilmiştir (BOA. A. MKT. NZD 365-30). Rütbesinin yükseltilmesini isteyenlere uygun bir vakitte yapılabileceği cevabı verilmiştir (BOA. HR. MKT. 146-79).

Ahmet Muhtar Efendi, İşkodra Sancağı Tahrirat Kâtibi Salih Efendi, MehmedEfendi, Raşid Ağa ve Ömer Şevki Efendi'nin talepleri kabul edilmemiştir (BOA. A. MKT. MHM 305-16), (BOA. A. MKT. MHM. 130-83). Yine aynı şekilde Sayda Muhasebecisi; maaşı ile geçinemediğini, rütbesinin terfi ettirilmesini ve bununla beraber bir de mutasarrıflık görevi talep etmiş ancak açıkta bir yer olmadığından ve tasarruf tedbirlerinden dolayı talebi kabul edilmemiştir (BOA. A. MKT. MHM. 253-76), (BOA. HR. MKT. 146-79)

Başka bir örnek üzerinden devam edilirse tahkikat yapmakla görevlendirilen Tahir Efendi görev bölgesinde bazı gizli bilgileri açığa çıkarmış, mükâfat olarak da rütbesinin terfii ve Mecîdiye Nişanı verilmesi istenmiştir. Yeni benimsenen usullerden dolayı rütbe verilemeyeceği nişan için de uygun zaman olmadığı belirtilmiştir. Ama yine de vakti geldiğinde nişan verilebileceği belirtilmiştir (BOA. A. MKT. MHM 127-9).

Öte yandan devletin kendine sadık insanları farklı şekilde de taltif ettiği görülmektedir. Özellikle kişinin sadakati söz konusu ise bazı kuralların çiğnendiği de görülmüştür. Sadakatinden dolayı Baltacı Manolaki Bazergan'ın hane talebi değerlendirilmiş ve bu durum yazışmalara şu sözlerle yansımıştı:

“Baltacı Manolaki bâzergan ikâmet edecek bir hânesi olmadığından ve kendisi her ne kadar **zâhiren tebaiyyet-i ecnebiyede ise de kalben** Devlet-i aliyye'nin sadığı ve bendesi bulunduğundan bahisle sâye-i ihsânâyî-i hazret-i mülûkânede bir ev yaptırmak üzere Beyoğlu Caddesi'nde Fransız kilisesi civârında kâin olup Yakub Ağa kerîmesi Saide Hanım uhdesinde bulunan bir arsanın üzerine ferâğ olunmasına müsâade-i seniyye şâyân buyurulmasını ifâde ve istid'â eylediğinden icâb-ı hâl devletlü Serasker Paşa ve Fethi Paşa ve Hariciye Nazırı hazerâtıyla geçende Bab-ı Seraskerî'de ictimâ olundukda lede't-teemmül vâkıan mûmâ-ileyh Manolaki mesâlih-i saltanat-ı seniyyede meşhûd olan ikdâm ve sadakati cihetiyle”...

Lâkin yazışmanın devamında yer alan çözüme göre kendisinin, adının altına herhangi bir ifade kullanılmaması ve kiracı gibi davranması gerektiği kendine tembih edilmesine karar verilmiştir. Bu yolla bahsi geçen şahsa tanınan ayrıcalığın başkalarına emsal gösterilmesine engel olunmaya çalışılmıştır. Özellikle Müslüman mahallesine yakınlığının teftiş edilmesi istenmiş, göze batmayacak bir şekilde meselenin hallolmasına çalışılmıştır. (Mehmed Salahaddin, 2021, s. 142-143).

2.1.6. Sadakat Sözleşmesi Olarak Yemin “Kemal-i Sadakat ve Sonsuz İtâat”

Hem dini hem de ahlaki bir olgu olan yemin müessesesi sosyal, adli ve siyasi yapılanmalarda önemli bir yer teşkil etmektedir. Verilen sözün tutulması eyleminin kutsal

alana sirâyet eden tarafında bulunan yemin, sadakat kavramı ile birebir ilişkidir. Verilen söze uygun davranışın gerçekleştirileceği hususunda dini inancın kefil gösterilmesi anlamına gelmektedir. Yeminin devlet geleneğinde de işlevsel bir yeri bulunmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti yöneticilerinin, Kuruluş Döneminde diğer devletlerle yapmış olduğu anlaşmalarda yemin ettiği ve bu yeminlerine sadık kaldıkları ifade edilmiştir. Osman Gazi Ulubat tekfuruna Ulubat Köprüsü'nün geçilmeyeceğinin teminatı olarak yemin etmiş, Neşri ve Aşıkpaşazade tarihlerinde nakledildiği üzere ettiği yemin bir buçuk asır sonra dahi geçerliliğini korumuştur. Ayrıca Çelebi Mehmed döneminde de Bizans ile anlaşma yapılmış, anlaşmaya uyulacağı tarafların Kuran ve İncil üzerine yemin etmeleri ile garanti altına alınmıştır (Öztürk, 2013, s. 16).

Yemin siyasi sahada sadece devletlerarası ilişkilerde başvuru bir yol olmamıştır. Hem hükümdarların halklarına hem de halkın hükümdarlarına sadık kalacaklarına dâir yemin etmesi, politik düzen kurmaya ve kurulan düzenin devamını sağlamaya yönelik etkili bir adımdır. Her zaman yemin edenin yeminini tutacağına dâir tam bir güven hâsıl olmadığı da bilinen bir gerçektir. Bu noktada Rus İmparatoru Nikola'nın tahta çıktığı zaman Rus vükelâsı, asker ve ahâlinin kendisine sadakat ve itâat için yemin ettikleri halde isyanlar çıktığını belirtmesi bahsi geçen tereddüdü doğrular niteliktedir. Sadık kalanların ödüllendirildiği diğerlerinin ise cezalandırıldığını ilan etmiştir (BOA. HAT 1165 46101).

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim dini liderler de kendi inançlarına göre yemin etmekteydiler. Usule göre sağ ellerini hazreti Meryem tasviri üzerine koyarak beş şahidin huzurunda okunacak metinde hazreti hakkın birliğine yemin ettikten sonra ömürlerinin sonuna kadar şevketli padişah-ı âleme, kemal-i sadakat ve sonsuz itâat edeceklerine, sadakatlerinden en küçük bir tâviz dahi vermeyeceklerine hem söz hem de fiilde hiçbir fesada karışmayacak ve karışanları da derhal bildireceklerine dâir ifadelerin yer almaktaydı. Ayrıca yemin daha sonra edecekleri bir yemin olursa yine de bu yeminin geçerli olacağını belirten bir

madde ile de teminat altına alınmıştır. Başka papaz, rahip ve metropolit tarafından da bozulacak olursa onları da bildirmekle görevli olacaklarını belirtilmiştir (BOA. HAT. 1159-45950).

Tanzimat döneminde memurlara, göreve başlamadan önce yemin etme mükellefiyeti getirilmiştir. Yemin metninde "Padişahıma ve Devlet-i Aliyyelerine sadakatten ayrılmayacağıma" ifadesi yer almıştır. Sultan Abdülmecid, memurlara ve devlet adamlarına örnek olması için ilk önce kendisi Kur'an-ı Kerim üzerine yemin etmiştir. Yakın tarihli diğer uygulamalar da aslında konjonktürün de yönelimini göstermesi bakımından anlamlıdır. Nitekim 1831 tarihli Belçika Anayasası'nda da hükümdar anayasaya sadakat yemini ederek güvence vermiştir. Taşrada bulunan yüksek rütbeli memurlar da ahâlinin şahitliği ile yemin edip görevlerine başlamışlardır. 1851 yılında muhtarların da yemin etmesi hususunda karar alınmıştır. (Akyıldız, 2012, s. 202-203), (BOA. İ. DH. 4 167), (Tanör, 2014, s. 229).

2.1.7. Caydırıcı Uygulamalar

Tanzimat'ın devletin tüm organlarında topyekûn bir düzenleme hareketini başlatan kadim felsefesinin kanunu üstün kılmayı amaçlayan bir reform anlayışı üzerine temellendiği her daim zikredilen bir gerçektir. Bu yönüyle Tanzimat döneminde gerek padişahların hatt-ı hümayunlarında gerekse ilan edilen fermanlarda "kanun gücüne" her daim atıf ve vurgu yapılmış, kimi zaman önceden kimi zaman da uygulama esnâsında karşılaşılan zorluklar ve tecrübeler ışığında bir yenisi ile değiştirilmiştir.

Devletin idari mekanizmasını belirtilen şartlar dâhilinde işler kılmaya yönelik ve toplumsal düzenin devamını sağlayacak icrâatlar; ilk etapta sistemdeki yanlışları elemine etme üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla önce, kişilere göre değişmeyecek olan kararları-kanunları belirleyerek ilan etmek ve sonra da bu kanunların uygulanmasını sağlamak gerekmektedir. Bu noktada Osmanlı Ahlakçıları, vatandaşın devlete olan sorumluluğunun başında yöneticiye itâat etmenin geldiğini her daim vurgulamışlardır. “*Allah’a, Peygamber’e ve sizden olan ulu’l-emre itâat edin*” (Nisâ Sûresi 4/59). âyetinden hareketle hem düzeni sağlamak hem de bireysel ve toplumsal manada hakların muhâfazasından emin olmak için karar verici merciinde bulunan kişilerin koyduğu kurallara uymak gerektiği devletin kuruluş zamanlarından itibaren vurgulamışlardır. Ancak her kanunu sorgulamadan doğru olarak kabul etmemek ve yeri geldiğinde değiştirmek için adım atmak gerektiği de bilinmelidir. Bunu yaparken yine doğru bir usule başvurmalı ve neticede genelin menfaatini kendi menfaatinin önüne koymak gereklidir (Kaya, 2013, s. 331-332).

2.1.7.1. Men-i İrtikâb Kararnâmesi ve Ceza Kanunları

Tanzimat döneminde ve hemen öncesinde çıkarılan kanunnâmeler hukuki ve toplumsal anlamda yeni bir dönemin başladığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Zîra bu kanunlar dönem içinde hangi noktalarda ve ne yönde anlayış değişikliklerinin yaşandığının kontrol mekanizmalarının ne derecede işler olduğunun izlenebilmesine imkân tanımaktadır. Bu minvalde öncelikle 1838 yılında yapılan düzenlemelerle başlamak gerekmektedir. Nitekim ulema ve memurlar için hazırlanan iki ayrı ceza kanunnâmesinde kanunda belirtilen suçlardan farklı suçlarla itham edilmeyeceği ve yine aynı şekilde sınırları belli olan cezaların dışında ceza almayacağı belirtilmiştir. Memurların kısas ve had cezaları haricinde ölümle cezalandırılmayacağına dâir maddeler içermesiyle ceza hukukunda yeni bir anlayış ve aşamaya gelindiğini göstermesi bakımından anlamlıdır (Candan, 2015, s. 67).

1838 Ceza Kanunnâmesi'nin başlangıcında “*Hak Teâlâ hazretleri cümleye din ve Devlet-i Aliye'mize nâfi harekât-ı makbuleye muvaffak buyursun, âmin*” sözleri ile başlamıştır. Kanunnâmede büyük ve küçük memurların hepsinin kendilerine verilen görevleri hakkıyla yerine getirmesi gerektiği belirtilerek rüşvet yasaklanmıştır. Rüşvet alan ve verenin kamu hizmetinde çalışıp çalışmadığına göre cezalar belirtilmiş suçu işleyenin memur ise rütbe düşürme ve alınan paranın hazineye verilmesi, değilse ta'zir cezasının uygulanacağı belirtilmiştir. Ancak rüşvet veren memur görevinden azledilip daha sonra pişman olmuşsa (ıslah-ı nefis) kendisine bir şans daha verileceği, benzer kabahati yeniden işlediğinde ise bir daha memuriyette istihdam edilmemek üzere azledileceği ifade edilmiştir. Hediye ve bahşişler rüşvet kapsamında değerlendirilmemiştir. 1838 Ceza Kanunnâmesi'nde üst düzey memurların memur istihdamı gereken zamanlarda hatır gönle bakarak iltimas ve şefkat ile emaneti na ehle vermemeleri gerektiği belirtilmiştir. İlgili kanunnâmede savaş zamanlarında gerekli olan mühimmat ve askeri kıyafetler gibi hususlarda gerek alım gerek imalatla çalışan memurların yaptıkları iş üzerinde hassasiyetle durmaları gerektiği, devleti zarara uğratacak faaliyetlerden uzak durmalarını özellikle belirtmiştir (Kaynar, 2010, s. 300).

Tanzimat Fermanı'nda zikredilen ceza kanunu, fermanın ilanını müteâkip altı ay içinde çıkarılmış ve on bir yıl yürürlükte kalmıştır. 1256 (1840) tarihli ceza kanunu, keyfi uygulamaların önüne geçmesi bakımından oldukça önemlidir. Zîra suçların kanuniliği prensibini koymuş ve kanun önünde eşitlik sağlamayı ilke edinmiştir. Ancak bazı noktalardan eksik kaldığı, ceza süreleri ile ilgili netlik ihtivâ etmediği de görülmektedir (Kaynar, 2010, s. 300).

Bir mukaddime ve bir hatime ile 13 fasıl ve 40 maddeden oluşan bu kanunnâme Abdülmecid döneminde çıkarılmıştır. Birinci maddesinde istisnasız Osmanlı Devleti tebaasının tarafsız bir şekilde soruşturulup suçu sabit bulunup ve mahkemece karara bağlanmaksızın kimsenin canına gizli ya da açık şekilde kastedilmeyeceğine padişah

tarafından ahd ü mîsak buyurulmuş olduğu ifade edilmiştir. Devlet-i Aliye memurları ya da diğer şahıslardan hiç kimsenin bu tarz bir hareket içinde olması yasaklanmıştır. Vezirlerden biri, bir çobanın canına kast eyleyecek olursa aynı şekilde muamele göreceği özellikle belirtilmiştir. Devlet aleyhine söz söyleyip fesatlık çıkaranlar, sadece söz söylemeyip eyleme geçenler maddelerde belirtilmiş, aynı zamanda âsâyişi sağlamakla mükellef olanların kötü davranışlar içinde bulunmamaları ile kimsenin nefesine dokunacak söz ve davranışlar içinde olmamaları gerektiği vurgulanmıştır. Ortaya çıkan durumların merkez ve taşra olarak aksedeceği makamlar ve verilecek cezaların da yer aldığı kanunnâmede, beşinci fasıl – birinci maddede ise her sınıf ve tebaadan bütün hizmetlilerin yeteri kadar maaş almalarından dolayı artık rüşvet ya da rüşvet sınıfına girecek hediyeleri almaları yasaklanmıştır.

Bu çirkin fiile cesaret eden olursa aldığı rüşvet devlet hazinesine konulmak üzere eğer makam sahibi ise devlet hizmetine alınmamak üzere azledileceği, rütbesinin indirileceği ve üç yıl kürek cezası alacağı belirtilmiştir. Şayet memuriyet erbabından değilse gelecekte hiçbir surette devlet görevinde istihdam edilmeyeceği ve üç yıl kürek cezası, rüşvet alan ve verene aynı muamelede bulunulacağı lâkin bir zorlama varsa zorlanan kişinin mazlum olmasının göz önüne alınacağı ancak bu kez de durumu bildirmemesinden kaynaklanan sürgün cezası verileceği ifade edilmiştir. Beşinci fasıl yedinci maddesi düğünlerde verilmesi adet olan hediyelerin sınırlarının farklı bir kanunla belirtileceği ve buna riâyet edilmesi gerektiği yine açıkça belirtilmiştir. Yedinci fasıl birinci madde ise özellikle maliye ile ilgili kişilerin hesap defterlerini düzenli tutmaları ve inceleme esnâsında herhangi bir hırsızlık olayı görülürse zararın kendilerinden tahsil edileceği ortaya konulmuştur. Devlet malını zarara uğratanlardan zararın tazmin edileceği, her bir memurun istihdam edeceği adamın verdiği zarardan sorumlu olacağından bundan sonra hatır ve gönle binaen adam alınmaması gerektiği belirtilmiştir (Akgündüz, 1986, s. 809-820).

Mustafa Reşid Paşa, hediye adı altında verilen rüşvetin engellenmesi için bazı teşebbüslerde bulunmuş ve Meclis-i Vâlâ 'da bir nizamnâme hazırlatmıştır. Nizamnâme kabul edilmiş ve böylelikle Padişah Abdülmecid ilk olarak kendisi yemin etmiştir. Padişahın ardından diğer devlet ricali Kuran'a el basarak yemin etmişlerdir. Bu yeminde padişah ve devlete sadakatten ayrılmayacaklarını, padişahın rızasının olduğu resmi hediyelerden başka hediye kabul etmeyeceklerini, rüşvet almayacaklarını, devlet malını telef etmeyip ettirmeyeceklerini belirtmişlerdir. Askeri sınıfın yemin metni ise sadakat ve hediye fıkralarını müteâkip şu şekilde ifade edilmiştir:

Ve kanun ve nizam-ı askeriye mugâyir harekette bulunmayacağıma ve memur olduğum hizmetlerde sadakat ve istikamet üzere hareket edeceğime ve zîr-i irade ve kumandamda olan Asâkir-i Şâhâne'nin tayinat ve melbusat vesâir mühimmatlarını daima hüsn-i muhâfaza ile telef etmeyeceğime ve ettirmeyeceğime ve hiçbir suretle irtikâba meyl etmeyeceğime ve zâbitan ve neferattan terfi ve rütbeye ve zâbitliğe kesb-i istihkak edenlerin haklarını kesmetmeyeceğime. (BOA. İ. MVL. 160-4612), (Cezar, 1972, s. 3011).

1271 Men-i İrtikâb Kararnâmesi Esbâb-ı Mucîbe Lâyihası'nda rüşvet maddesinin sadece ele alınan zamanla alakalı olmadığı esasında her Müslüman için dinen, her insan için ise aklen yasak olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bir kanun devleti olma yolunda hedeflenen nizamın yapılmamasının ardındaki en önemli sebeplerin irtişâ ve irtikâb olduğunun herkes tarafından onaylanıp itiraf edildiği, yasaklanması, kurallara uymayanların şiddetle cezalandırılması yönünde kararlar alınmasına rağmen uygulamada pozitif yansımalarının görülmemesinin nedenleri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu minvalde her kabahatin gereği olan mücâzatın bir tehdit derecesinde kalmayarak istisnasız uygulanması gerektiğinin altı çizilmiştir. “*Allah, rüşveti alana da verene de lanet etsin*” sözünün de zikredildiği kararnâmede rüşvetin ortaya çıkmasına neden olan hâlin ne oluşu hususunda da birtakım fikirler ortaya atılmış, insanların iki nedenden dolayı rüşvet suçunu işledikleri

zikredilmiştir. Bu nedenler “def-i mazarrat” veya “celb-i menfaat”tir. Def-i mazarrat dönem itibarıyla pek de kabul edilebilir bir mazeret olmaktan çıkmıştır. Nitekim Tanzimat’ın ilanından önce kişilerin mal, can ve ırz güvenliği olmadığından bunları korumak için rüşvet vermek durumunda kalınabildiği lâkin artık güvenli bir ortam tesis edildiğinden bu nedenle kimsenin kimseye akçe vermeyeceği ifade edilmiştir. Celb-i menfaat ise rüşvetin görüldüğü ana alan olarak tespit edilmiş, kişilere akçe vererek devletten akçe koparmak şeklinde tarif edilmiştir. Devlet rüşvetin tamamını bir açık kapı bırakmamak üzere ortadan kaldıracak icrâatta bulunmasının gerektiği, daha sonra ortaya çıkabilecek bir iki münferit olay olursa cezalarla gözdağı verilerek üstesinden gelinebileceği belirtilmiştir (Akgündüz, 1987, s. 174).

İrtişâya sebep olan şeylerden biri de memuriyet elde etmeye çalışmaktır. Dönem itibarıyla kuru rütbenin de önemi kalmamıştır. Memuriyet için rüşvet verenler verdikleri paranın daha fazlasını elde etmek gayesindedir. Liyakat sahibi olamayan bir adama rütbe ve memuriyet vermeye çalışmak bir menfaat meselesine işaret ettiğinden ortada bir para alışverişinin olmayacağı düşünülemez. Men-i İrtikâb Kanunnâmesi’nde, içinde bulunulan durumu analiz etmeye yönelik oldukça önemli noktalar zikredilmiştir.

Genellikle Müslümanlar ya devlet hizmetinde ya da devlet hizmetinde çalışanın hizmetinde görev yapmaktadır. Bu bağlamda örneklendirmek gerekirse şayet on bin devlet memurluğu var ise bu görevi isteyen yüz bin aday çıkmakta ve dolayısıyla na ehil olanlar farklı yollardan görev elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu durumun engellenebilmesi için farklı alanlarda da iş imkânlarının yaratılması için çaba gösterilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Rüşvet alan ya da adamları ile aldırان tebaa-i şâhânedan her kim olursa aldığı meblağ tahsil edildiği gibi bir misli daha alınıp görevinden azledilecek, ilk defa olarak bu suçu işlemiş ise devlet hapisanesinde bir sene hapis ve iki sene sürgünle cezalandırılacaktır. Rüşvet veren ve aracılık eden kişiler için de aynı maddeler geçerlidir. Eğer kişiler devlet memuru değil ise alınan rüşvet iki katı kadar ödenip sürgün veya hapis söz konusudur. Eğer irtikâb suçu ikinci

kez işleniyorsa rüşvetin iki katı kendinden alınacak ve iki sene kürek veya beş sene sürgün cezasının yanında rütbesi indirilerek memuriyetten azledilecek ve bir daha devlet hizmetinde bulunamayacaktır. Eğer bir kişi can, mal ve ırzını korumak için rüşvet vermek zorunda bırakıldıysa verdiği para kendisine iade edilecek yalnız bu durumu yetkili makamlara haber vermediyse kendisi de suç işlemiş olarak muamele görecektir. Fasl-ı sirkat bölümünde, devlet malını zarara uğratan kişilerin verdikleri zararın iki katının kendilerinden alınacağına, devlet memurluğundan azledileceklerine ve ayrıca devletten bir maaşları varsa kesileceğine, bir sene kürek, üç sene hapis ya da beş sene sürgün cezasına çarptırılacaklarına karar verilmiştir. Fasl-ı hediye bölümünde ihtiyaç sahiplerine maaş itâsına vesile olmak adına onlar tarafından getirilen bazı meyve ve meşrubat kabilinden hediyelerin alınmasında herhangi bir sakınca olmadığı belirtilmiştir. Bununla beraber daha büyük hediyelerin söz konusu olması halinde rüşvet suçu ile bir tutulacağına, resmi hediyelerde padişah tarafından irade buyurulması gerektiği aksi takdirde hediyein kabulünün rüşvet sayılacağı, düğünlerde devlet görevlilerine bahşiş dışında *pâyendaz* adı altında bir akça dahi verilmeyeceği aksine davrananların râşî ve mürteşî muamelesi göreceği belirtilmiştir. (Karal, 1941, s. 45-65).

Bu kanunların dışında üç fasıl ve kırk üç madde ihtivâ eden 1267/1851 tarihli Kanun-ı Cedid, 1256 (1840) tarihli kanunun eksikliklerini tamamlamak için hazırlanmıştır. 1840 tarihli kanunun maddelerine bazı düzenlemeler yapılmakla beraber genel manada maddeler aynıdır.¹⁵ Safer 1267 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Rüşvetle ilgili maddeleri 1840 Ceza Kanunu'nda belirtildiği gibidir ancak üçüncü faslın dokuzuncu maddesinde adet haline gelen hediyelerin kabulü için padişah iradesi şartı konulmuştur. Cerime maddesinin tamamen yasak olduğu ve buna uymayanların mürteşî gibi muamele göreceği ifade edilmiştir (Akgündüz, 1986, s. 821-831).

1274 (1858) tarihli Ceza Kanunu ise daha önceki kanunlarla hemen hemen aynı maddeleri içermektedir. Rüşvet ve hediye konusunda hükümler yer almış ve resmi hediye

kabulünün padişah iradesine bağlı olması, her türlü nam altında düğünlerde bahşiş müstesnâ tutulmak üzere herhangi bir hediye verilmemesi, verilirse rüşvet kabilinden değerlendirileceği belirtilmiştir. Rüşvet meselesi dönem itibarıyla devleti oldukça uğraştırmıştır. Özellikle bu tarz yolsuzluklara karışanların en ağır ceza olan cinayet cezası gibi cezalandırılmaları gerektiği ifade edilmiştir (BOA. C. DH. 53-2620). Devletin ceza verdiği kişileri de Takvim-i Vekâyi'de ilan etmesi caydırıcı bir muamele olarak görülmüştür. Menteşe Kaymakamı Sâbıkı Osman Ağa'nın görevinde yapmış olduğu yolsuzluklardan dolayı Ceza Kanunu Hümâyunu hükümlerine göre cezalandırılması kararlaştırılmış aldığı cezanın emsaline ibret olması için Takvim-i Vekâyi de ilan edilmesine karar verilmiştir (BOA. MVL. 59-1129).

2.2.Devletin Liyakati Sağlamaya Yönelik Uygulamaları

Dönemin hukuksal ifadesi olan Tanzimat Fermanı, daha önce de belirtildiği üzere devlette geriye gidişin, yani bir bozulmanın yaşandığının kabul edildiği bir belgedir. Ayrıca bu belgede eskisi gibi kurallara uyulmamış olunması yaşanan durumunun başlıca nedeni olarak gösterilmiş ve dolayısıyla çözümün de nasıl olacağını işaret etmiştir. Hâl böyleyken zamanın ihtiyacına göre şekillenen yeni kurallar koymak gerekmiştir. Bu bağlamda kamu yönetimi faaliyetleri, dönemin kanun ve nizam felsefesi dâhilinde yeni bir forma kavuşturulmaya çalışılmıştır. Zîra ortaya konulan kuralların işlerliği kuralların uygulayıcısı konumunda bulunan personellerin niteliği ile doğrudan ilgilidir. Bu nedenle liyakatin yeniden ön plana çıkarıldığı bir memur modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Ele aldığımız dönem, bu amaca uygun bazı adımların atıldığı lâkin sistemde köklü etkiler yaratacak düzenlemelerin gerçekleştirilmemiş olduğu bir zaman dilimidir. Bu dönemde kural koyucuların var olan kaynaklarla en fazla verim alabilme ve ortaya konulan kurallara uymayanların sisteme zarar vermesini önleyebilecek şekilde dışarıda tutulma çabası doğrultusunda şekillenen politikaları,

personel yönetimi politikalarının temelini oluşturmuştur. Devletin kendisine hizmet edecek insan kaynağı üzerinde niteliği arttırma, zamanın gerektirdiği bilgi ve donanıma sahip bir iş gücü yaratma tahayyülü sadece sivil bürokraside değil vatan borcu haline getirilen askerlik hizmetinde de yeni kurallar belirlenmesine neden olmuştur. Askerlik, merkeze bağlılık ve kurallara riâyet açısından en fazla zâfiyet görülebilecek alanların başında gelmektedir. Bu nedenle bölümde asker ve sivil bürokrasi ele alınacaktır.

2.2.1. Tanzimat döneminde Devlet Memurluğu

Osmanlı Devleti'nde özellikle klasik dönemde kişilerin memuriyete intisâbı, görevlerinin gereğini yapabilme ve sorumluluğunu taşıyabilme gibi kıstaslar göz önünde bulundurulmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu konuda Devlet Arşivleri Dîvân-ı Hümayun kaleminde yer alan Ruûs Defterleri'ndeki kayıtlar, atama usullerine uygunluğu gösteren önemli kaynaklardır. Lâkin zamanla görülen bozulma, kurallara riâyet edilmediğini ve sisteme aykırı yollara başvurulduğunun bir kanıtı olmaktadır.

Tanzimat döneminde devletin istihdam politikasını, Sultan II. Mahmud Dönemi'ni de kapsayacak minvalde bütüncül bir bakış açısı ile incelemek gerekir. Nitekim zikredilen dönem Tanzimat'ın hem kurumsallaşmak hem de yeni kurumlara uygun insan kaynağı oluşturmak hususunda yeniden yapılanma faaliyetleri açısından oldukça mühim bir zaman dilimidir. Devlet memurlarının seçimine dikkat edilmesi, titizlik gösterilmesi gereken konulardan biridir. Zîra hem devleti hakkıyla temsil edebilme açısından mesleğin gerektirdiklerine vakıf olan hem de görevi dolayısıyla elde ettiği gücü kötüye kullanmayacak ölçüde ahlaki prensiplere sahip kişileri görevlendirmek gerekmektedir. 12 Nisan 1855 tarihli Meclis-i Vâlâ toplantısında kendi şahsi menfaatlerine görevlerini alet edenlerin memurluk mesleğinin sadakatine, istikametine aykırı davranmış olacakları, özellikle memurun öncelikli

vazifesinin halkın ve askerın ihtiyaçlarının temininin kolaylaştırılması olduğu belirtilmiştir (BOA. A. MKT. MVL 72 8). Yine merkeze uzak bölgelerden gönderilen yazılarda mesleğin sadakat ve doğruluk üzerine yapıldığının ifade edilmesi mevcut ilkenin önemini göstermektedir (BOA. MKT. UM. 226 98).

Sınırlı iş alanlarından dolayı memurluk itibarı olan bir meslektir. Yapılacak tayinlerin işin ehli olanlara verilmesine dâir daha önceki zamanlardan devralınan bir yönetim anlayışı vardır (BOA. TS. MA. 789-6). Lâkin zaman zaman zorunlu hallerin liyakat ilkesinin önüne geçtiği gözlemlenmiştir. Özellikle isyan hareketlerinin Rum İsyanı esnâsında devlete yanlış bilgiler veren Fenerli Rum tercümanlar tasfiye edilmiştir. Dîvân-ı Hümâyun Tercümanı olan Constantine Mourozi'nin şüpheli hareketleri neticesinde sürgün edilmesi uzun yıllardır devam eden bir geleneğin de sonunun geldiğini göstermiştir. Artık Fenerli Rum aileler Dîvân-ı Hümâyun Tercümanlığı imtiyazlarını kaybetmiştir. Gerçi kısa bir süre sonra yine Rum asıllı Stavraki Aristarchi görevlendirilmiş olsa da isyandan kaynaklanan güvensizlik devam ettiği için görevine son verilmiş ve bundan sonra Rum tercümanlar göreve getirilmemiştir. Bulgarzade Yahya Efendi'nin ataması liyakatinden değil Müslüman evre arasından işi yapacak özelliklere sahip olup tercümanlık görevini kabul edecek kişilerin bulunmamasından kaynaklanmıştır. Bu kişiler görevi itibarlı bulmamışlardır (Akyılmaz, 1990, s. 213). nemli siyasi gelişmelerin yaşandığı ve diğer devletlerle antlaşmaların imzalandığı bir zaman diliminde tercüme odasının önemi bir kat daha artmış ve bu durum odanın maaşlarının dikkat çekici ölçüde artmasını sağlamıştır. Böylelikle Tercüme Odasında çalışmanın daha cazip hale getirilmeye çalışıldığı düşünülebilir (Akyılmaz, 1990, s. 216).

Bu minvalde Tanzimat'ın ilanından önce başlayan ve daha sonraya da sirâyet eden gerek mülki gerek askeri atamalarda daimi bir surette liyakate vurgu yapılmıştır. Muhtemelen bu durumun temel nedeni modernleşme döneminin iş bilen insana her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymasıdır. Yeni kurumlara kurumların işleyişine ayak uydurabilecek vasıflara

sahip insanların getirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Takvim-i Vekâyi’de yer alan atamalara bakıldığında görevlendirilen kişilerin hangi vasıfları hâiz olduklarını, merkezin hangi işe ne gibi donanımlara sahip kişileri atadığını görmek mümkündür. Sadece görevlendirme değil rütbe yükseltme, taltifte de kişisel özellikler belirtilmiştir;

“İdare-yi Askeriyede olan liyakatleri derkar ve gayretşiar olduklarından²³”,

“Dirâyet ve istikâmetleri, mâlûmat ve marifetleri” (TV. 3 Receb 1252, 137. Nüsha),

“Erbâb-ı dirâyet ve fetânet²⁴”,

“Dirâyet-i zâtiye ve mâlâmat-ı kâmileci cihetiyle²⁵”,

“Mâlûmatı tamme ve meleke-i râsihasından²⁶”,

“İdare-i umumi askeriye ve talim ve taallûme muktedir²⁷”,

“Dirâyetkâr, talim ve taallûmde mârifeti âşikâr” (TV. 29 Ramazan 1252, 141. Nüsha),

“Müesser-i ehliyet, gayret ve istikâmet²⁸”,

“Fen-i hendeseye vâkıf ve mühimmatın her bir keyfiyetine arif²⁹”,

“Dirâyet, cesâret, sıdk ve istikâmet ashâbından³⁰”,

“Liyakat, dirâyet ve iş bilgisinden³¹”,

“Hüsn-i hizmet ve sadakatinden dolayı³²”,

“Erbâb-ı istidât ve mârifet³³”

²³ Rıza Bey süvari mirlivası, Yusuf Bey miralay, Halil Bey kaymakam, Ahmed Ağa ve Arif Bey binbaşı olmuştur (TV. Receb 1252, 137. Nüsha).

²⁴ Fetânet kelimesinin özellikle belirtildiği çok sayıda örnek mevcuttur (TV. 9 Şaban 1252, 139. Nüsha), (TV. 13 Cemaziyelevvel 1254, 170. Nüsha), (TV. 28 Şaban 1254, 173. Nüsha), (TV. 21 Ramazan 1259), (Ruzname-i Ceride-i Havadis, 23 Rebiülevvel 1278, 228. Nüsha).

²⁵ Bab-ı Defteri Aklâmı’nın zamana ve duruma uygun olarak düzenlenmesi için Süleyman Faik Efendi’nin görevlendirilmesi (TV. 19 Receb 1252, 138. Nüsha).

²⁶ Seyyid Mehmet Sait Efendi’nin Ceride Nazırı olması (TV. 11 Safer 1254, 164. Nüsha).

²⁷ Muktedir olmak atamalarda yer alan önemli bir ölçüttür (TV. 11 Ramazan 1252, 140. Nüsha).

²⁸ Said Bey’e Hâceganlık rütbesi verilmiştir (TV. 13 Zilkade 1252).

²⁹ Piyade Humbaracı Miralay Niyazi Bey Mirliva olmuştur (TV. 9 Receb 1253, 155. Nüsha).

³⁰ Miralay Reşid Bey Mirliva olmuştur (TV. 28 Ramazan 1253, 158. Nüsha).

³¹ Sandık Emîni Latif Efendinin görevlendirilmesi (TV. 6 Rebiülevvel 1254, 165. Nüsha).

³² İskender Paşa’ya Feriklik rütbesi verilmiştir (TV. 26 Şevval 1253, 159. Nüsha).

³³ Talat Efendi’nin Amedi odasına memuriyeti (TV. 11 Ramazan 1252, 140. Nüsha).

Kişinin zekâsına, liyakatine, cesaretine ve gayretine özellikle atıfta bulunulmuştur. Bunların dışında iyi halinin de yer aldığı örnekler “Hüsn-i süluk istikâmeti ve rızacıyan hareketi³⁴” ifadesi ile zikredilmiştir. Özellikle ordu mensupları için emre itâat – disiplin konularında sorun yaşanmaması için bu ölçüt oldukça önemlidir. Nitekim orduda görev yapacak ölçüde liyakati olan lâkin itâati olmayan bir askerin tercih edilmemesi oldukça doğaldır. Dolayısıyla askerin amirine itâati, görevine liyakatinin bir gereği olarak değerlendirilmelidir. Yine aynı şekilde rütbesi yükseltilecek kişi için bir gün dahi uygunsuz hareketi görülmediğinin altı çizilmiştir (TV. 13. Cemaziyelahir 1254, 170. Nüsha). Ataması yapılacak kişilerin mütedeyyin olduklarının özellikle belirtildiği de görülmektedir. Dindarlık, Nizâm-ı Cedid ordusunda askerlerin sahip olması gereken özellikler arasında da belirtilmiştir. Humbaracı Ocağı Kanunnâmesi’nde neferleri idareye muktedir ve güvenilir olmak gibi vasıflarla beraber zikredildiğini ifade etmek gerekir (Özekmekçi, 2021, s. 57).

Kişilerin görevlendirilecekleri alanla ilgili olarak yeterli görünmeleri “Hizmet-i Devlet-i Aliye’de istihdama şâyân” sözleri ile de belirtilmiştir (TV. 17 Zilkade 1255)

Kişilerin marifetleri de yine altı çizilen özellikleri arasında yer almıştır. Dîvân-ı Hümâyun Kalemi mühimme yazıcılarının Dîvân-ı Hümâyun tevcihine layık görülmeleri halinde isimlerinin belirtildiğinde hüner ve marifetlerine vurgu yapılmıştır (BOA.C. DH. 268-13384). Bazen bütçenin yetersizliğinden dolayı bir memurun birden fazla işle görevlendirilmesi gerekmektedir. Bu durumda kişinin her iki görevi de layıkıyla yapacak donanımına sahip olması beklenir. Belgrad Nâibi Hasan Efendi’nin vefat etmesi üzerine bölgede onun işini yapabilecek ehliyetinde kimsenin bulunmadığı merkeze bildirilmiş ve aynı zamanda bir müftüye de ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Hasan Efendi’nin maaşı eşi ve kızına tahsis edilecektir. Lâkin iki görev için de ayrı ayrı ödeme yapılamayacağından

³⁴ Asakir-i Hassa Mirivalarından Şerif Paşa Rakka Eyaleti Kaymakamlığına atanmıştır (TV. 28 Safer 1253, 148. Nüsha). Benzer özelliklerin zikredildiği görevlendirmeler için (TV. 28 Ramazan 1253, 158. Nüsha), (TV. 13 Cemaziyelahir 1254, 170. Nüsha).

görevlendirilecek kişinin hem nâiblik hem de müftülük görevleri yapabilecek dirayette olması istenmiştir (BOA. MVL. 233-37).

Devlet hazinesinden maaş almak, artık getirisi neredeyse yok denecek kadar azalan sanattan daha evla görüldüğünden geçimi sağlamanın en garantili yolu, memur olabilmektir. Bu nedenle memur olmanın son derece önemli olduğu zaman diliminde, memurların seçimi konusunda hâkim olan anlayışa göre atamalarda öncelik verilen kişiler referans sahibi olanlardı. Arşiv belgelerinde genellikle ifade edilen yani üst düzey görevlinin, bir paşanın bir kimseye iltimas ettiğinin belirtilmesi dönem itibarıyla o kişiye bir ayrıcalık, öncelik verilmesi anlamına gelmekteydi. Nitekim daha önce de Ruûs Defterleri'nde bu durum belirtilmekteydi. Mültemis kişinin dilekçe üzerinde adının açıkça yazılması gerektiği bildirilirdi (BOA. İ. DH. 4-176).

Taşrada memur olarak görev almak isteyen kişiler bu isteklerini içeren dilekçelerini merkeze gönderirdi. Bu kişiler kimi zaman içinde bulundukları zor şartları kimi zaman da uğradıkları haksızlıklardan dolayı duygularını dile getirirlerdi. Merkez de kişilerin bu taleplerini ilgili bölümlere bildirir lâkin bu noktada gerekli uyarıları yapar merkezden gönderilse de istida sahiplerinin işe uygun olup olmadıklarının tahkik edilmesi gerektiğini bildirirlerdi (BOA. A. MKT. UM 392-95). Osmanlı toplumunda kefilliğin ne derece önemli olduğu hususu daha önce zikredilmişti. Bu müessesenin toplumsal yaşama olan uzantıları gibi iş yaşamında da aynı yapı karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa kendisine devlet malı emanet edilecek kişilerin güvenilir olmaları, yanlış yapacak olurlarsa da devletin uğradığı zararın kefil olan kişilerden tahsil edilmesi gerekmektedir.

Memurların düzeni bozan icrâatlarına binâen kefillik maddesine açıklık getirilmiş ve kefil olacak kişilerin itibar sahibi olmaları gerektiğinin altı çizilmiştir;

Vâkı'a kefil demek müte'ahhidi olduğu me'mûrlara emvâl-i emîriyeden zimmetine akçe geçirmek misillü hilâf-ı nizâm bir gûne hâlâtı zuhûr eder ise tamâmen ândan

tahsîl ve tazmîn ettirilmek demek olacağı umûr-ı vâzihadan bulunmuş olduğundan ba'd-ezîn usûl ve nizâmına tevfikân hazînece muteberolacak kesân kabûl olunmak ve i'tibârı olmayan şahsın kefaleti tutulmamak üzere kefalet mâddesinin hüsn-i icrâsına himmet buyurulması tezekkür olunmuş olmağla iktizâsının icrâsı mütevakkıf-ı behiyyeleridir (BOA. A. MKT., 147-35-1).

Taşrada daha önceden uygulanmakta olan ve çoğu zaman bir nizam dâhilinde yapılmayan valiler, mütesellim ve voyvodalar tarafından maaş verme veya ekmek, arpa gibi yiyecek dağıtma gibi işlemler de Tanzimat'ın ilanı ile beraber yeni bir sistemde ele alınmaya başlandı. Maaş ve görev almak isteyen kişilerin taleplerinin ne şekilde değerlendirileceğine dâir bir nizamnâme yayınlandı. Bu nizamnâmeye göre mahlul maaş ve kişilerin kanıtlayabileceği aşırı ihtiyaç olmadıktan sonra maaş ve görev tahsisi taleplerine olumlu cevap verilmeyeceği;

Maaş ve vezâif istidâsına dâir marûzât ashâbının aşırı ihtiyacı tebeyyün edip şâyân olduğu bilinmedikçe ve ol halde mahlûl maaş bulunmadıkça müstedayat-ı vâkıaya müsâade bir vecihle câiz olmayacağına binâen ashâb-ı istidâya cevap verilerek arzuhallerinin battalda hıfzı ve bundan öyle mahlûl maaş bulunmadığı halde erbâb-ı istirhâma maaş tahsisi istizân kılınmaması bâ irâde-i seniyye karargâr olan nizâmı iktizâsından idiği" sözleriyle belirtildi.

Ayrıca aynı nizamnâmede Tanzimat dâhilindeki bölgelerde açıktan maaş verme ve zam tayin etme işleminin de yasak olduğunun altı çizildi (BOA. A. DVN. 10-83). Yine aynı şekilde kimseye izinsiz maaş tahsis edilmemesi ve zam yapılmaması konusunda emre muhâlif ahval görülmekte olduğu ve bu muameleyi yapan memurların mesul tutulacağı ifade edilmiştir (BOA. C. ML. 143-6062). Açıktan maaş tahsis edilmesi istekleri padişah iradesine aykırı olduğundan kabul edilmemiştir (BOA. A. MKT. 83-54). Zaruri hallerde merhamete şayan olarak sadaka verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. MVL 91-72).

Görev alan kişilerin merkezde güç çatışmalarının aleti olmaması, taşrada ise merkezden uzak olmanın getirdiği serbestliği kendi menfaatine kullanmaması önemli ölçütlerdi. Devlet yazışmalarında sadakatle görevini yapan memurlar zikredildiği gibi belirtilen ölçütlerin dışında hareket eden çok sayıda memurun da zikredildiği görülmektedir.

Devleti zarara sokan davranışlarda bulunanlara tahriratlar gönderilmiştir (BOA. A. AMD. 19-11). Bilhassa hazine ile ilgili konularda yapılan suistimaller merkezi ziyâdesiyle uğraştırmıştır. Gerçekte var olmayan masraflar “memleket masrafı” ve farklı isimler altında gösterilmiştir. Bu davranışlar zaten kötü durumda olan hazineyi daha da kötü bir hale sokmuş ve sorunun ortadan kaldırılması için gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu konuda devlet bir emirnâme çıkarmış, emirnâmeye uymayan kaza müdürü ve memurların hiçbir surette himaye edilmeyeceği, özür ve bahanelerinin dikkate alınmayacağı özellikle belirtilmiştir (BOA. A. MKT. 104- 111).

Memurların işe devamlarını sağlamak amacıyla kişinin şahsi bilgilerinin ve mazeretlerinin belirtildiği devam defterleri ve imza föyleri tutulur, bu sayede izinsiz devamsızlık yapan memurların işe gelmedikleri günler maaşlarından kesilir ve diğer memurlara verilir. Ölen veya istifa eden memurun maaşı diğer memurlara dağıtılırdı. Zamanla yapılması gereken işler için yeteri kadar memur olmamasına neden olan bu uygulamanın kaldırılması ve ihtiyaca binaen yeni memurların alınması için işlemler başlatılırdı (BOA. A. MKT. MHM 306-58). Görev yerine gitmek istemeyen memurlar merkezin verdiği karara aykırı davrandıkları için cezalandırılırlardı. Hicaz Ordu-yı Hümâyunu Reis-i Erkânı Şakir Paşa görev yerine gitmediğinden rütbesi kaldırılmış ve askerlikten ihraç edilmiştir (BOA. A. AMD 41-71).

Görev yerini izinsiz terk etmek de memurun ceza almasını gerektiren bir durumdu. Memurun istifa etmesi, kendisine takdir edilen görevi beğenmediği kanaatini uyandırdığı için hoş karşılanmazdı. Ayrıca merkezden taşraya gönderilen memurlar, istisnâ de olsa görev mahallindeki ahâli ile iyi geçinemediklerinde yani halk kendisini istemediği için istifa ederdi (BOA. A. MKT 117-67).

Edirne'nin Uzuncaabad-ı Hasköy Kazası Müdürü bahsi geçen nedenden dolayı istifa edeceğini belirtmiş, aynı şekilde Müdür Ali Rıza da Avlonya ahâlisinin kendisini şikâyet

etmesi üzerine mahkeme sona erene kadar vazifesinden istifa etmek istediğini merkeze bildirmiştir (AMKT 201-57).

İklim şartları da istifa nedenleri arasında yer almaktaydı. Yalova Kaymakamlığından Mehmed Tahir Ağa, havanın kendisine yaramadığını ifade ederek istifa etmek istemiş lâkin istifası kabul edilmemiştir. Bölgenin havasına ve suyuna uyum sağlayamamak en sık görülen gerekçelerden olmakla beraber hasta olunması özellikle akıl hastalıkları, görev yapılan mahalde hastalığı tedavi edecek tabip bulunmaması, maaş yetersizliği, yaşlılık, verilen göreve istekli olmamak gibi nedenlerle de istifa edilmek istendiği görülmektedir. Hastalık, iyileşecek nitelikte ise kişi başka bir işe tayin edilebilmek üzere geçici olarak görevden alınırdı. Mazereti kabul edilerek istifa edenlere azil muamelesi yapılmıştır (BOA. MVL 298 12123), (Güneş, 2013, s.118). İstifa ettikten sonra, göreve yeniden dönmek isteyenler de genellikle eski vazifelerinde görevlendirilmemişlerdir (BOA. MKT 46-27).

Memurların hizmet geçmişleri de oldukça mühimdir. Hatta kimi durumlarda devlete uzun zamandır sorunsuz bir şekilde hizmet etmiş olmak azledilmelerinin önüne geçebilecek minvaldedir. Özellikle Tanzimat döneminde taşrada üst düzey görev yapmakta olan bir memurun azledilmesi gereken hallerde merkez geri durmamıştır lâkin kişinin daha önceki hizmetleri ve azledildiği zaman zor duruma düşmesi ihtimali de göz önüne alınarak karar verilmiştir. Kişiler ilk defa görev başına geldiklerinde de farklı bir durum söz konusu olmuştur. Yaptıkları hataların mesleki deneyimlerinin olmamasından kaynaklanıyor olabileceği düşüncesi onlara bir şans daha verilmesine neden olmuştur. Elbette burada kişinin yerini alabilecek niteliğe sahip adayların varlığı da kararı şekillendirmede etkili olmuştur. Yine benzer şekilde merkez bütçe dolayısıyla bir görevli gönderemeyecekse memurun uyarılarak görevine devam etmesine, memuriyet geçmişine, şikâyet edildi ise şikâyet eden bölgedeki unsurlara bakılarak karar verilmiştir. Memurun maaşı düşük ise herhangi bir yolsuzluğa karışmadan tembihnameler gönderilirdi (Güneş, 2013, s. 120).

Bir memurun azli istendiğinde memurun görev yapmakta olduğu makama bakılırdı. Selim Sabit Efendizâde'nin azli istenmiş, onun müdürlüğünün diğer müdürlüklerle kıyaslanamayacak kadar önemli bir memuriyet olması azlini engellemiştir. Ayrıca kişinin daha önce kimin hizmetinde çalıştığı da önemli bir kıstastır. Selim Sabit Efendi de dönemin ileri gelenlerinden Eşref Bey'in hizmetinde bulunmuştur. Bu nedenle sebepsiz yere azledilemeyeceği belirtilmiştir (BOA. A. MKT. NZD. 401-79).

Emekli olmak memura devlet tarafından ihsan edilen bir lütuf olarak görülmekteydi. Ele aldığımız dönem itibarıyla Tekâüd Sandıkları henüz oluşturulmadığından maaşların kime ne kadar verileceği belli değildi. Verilen maaşlar “kerim devlet” anlayışının bir gereği ve göstergesiydi (Martal, 2008, s. 424). Bu noktada diğer Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında kendisine hizmet eden personele – erken bir tanımlama olsa bile – sosyal güvence sağlaması; ölüm, hastalık ve yaşlılık gibi nedenlerden çalışamayacak durumda olanlar ve ailelerinin geçimlerini sağlayabilecek miktarlarda aylık bağlanması Osmanlı Devleti'nin, döneminin ilerisinde bulunduğunu göstermektedir (Martal, 2008, s. 423).

Tanzimat'tan önce yüksek makamlara getirilen memurların görev süreleri bir yıl olarak belirlenmişti (Findley, 1985, s. 260). Bu uygulama Nizâmülmülk'ün “*Sağlam ayak basmamaları, yerleşmemeleri ve sıkıntı vermemeleri için her 1-2 yıla kadar âmiller ve iktâ sahipleri değiştirmelidir. Reayaya karşı dürüst ve iyi davranmalıdırlar ki vilâyet mamur kalsın*”³⁵ sözlerini hatırlatmaktadır (Nizâmül Mülk, 1999, s. 51).

Her sene Şaban ve Şevval aylarında tevcîhat yapılırdı. İşlerinde başarılı olanlar yeniden görevlendirilebilirlerdi lâkin bu her durumda ve herkes için geçerli değildi. 11 Muharrem 1254 tarihinde Takvim-i Vekâyi'de her bir memuriyetin ehl ve erbabına tevcihi ve ihalesinin ne zaman icap ederse o zaman yapılacağı belirtilerek senelik tevcîhat uygulamasının kaldırıldığı ilan edildi (TV. 11 Muharrem 1254, 163. Nüsha). Böylelikle

memurların sınırlı görev süresi uygulaması sonlandırılmış ve dolayısıyla kişilerin âkıbetlerinin ne olacağını tahmin edememesinden kaynaklanan tedirginlikleri sona ermiş oldu. Ayrıca kısa süreli görevlendirmelerden kaynaklanan işte uzmanlaşamama gibi sıkıntılar da bertaraf edilmiş oldu (Akyıldız, 2012, s. 50).

Merkezde ve taşrada yeni nezâretler kurulduğundan memur istihdamı yapılmış lâkin memur sayısındaki artış Tanzimat'ın ilk yıllarında bile dikkat çekici bir düzeye ulaşmıştır. Maliyenin sayının indirilmesine dâir teşebbüsleri ise zaruret dolayısıyla uygulanamamıştır (Ortaylı, 2006, s. 267). Sultan Abdülaziz ekonomik buhranlar yaşanan dönemlerde İstanbul'da ve taşrada hatır ve gönle bakılmadan, devletin ihtiyaç duymadığı memuriyetlerin kaldırılması konusunda gereğinin yapılmasını istemiştir (Cezar, 1972, s. 3124).

Osmanlı Devleti'nde 13 yaşında devlet memuru olanlara rastlamak mümkündür. Tulca Sancağı Rûsûmat Müdürlüğünde tahrirat mukayyidi olarak göreve başlayan Ömer Lütî Efendi bu minvalde güzel bir örnektir. Çocuk sayılabilecek yaşta bir devlet memurunun olması bugünün şartlarıyla bakıldığında oldukça şaşırtıcıdır. Lâkin bürolarda staj zamanının uzun tutulması yaşı makul bir seviyeye gelmesini sağlamaktadır (Yeşilyurt, 2017, s. 112).

İmtiyazlı zümre olmalarına tepki şeklinde *Beşik Uleması* olarak adlandırılanlardan dört buçuk yaşında maaş alanlar olduğunu da zikretmek hem hazine gelir ve gider dengesizliğinin nedenlerini hem de devletin eşitlik anlayışının hangi dinamiklerle şekillendiğini göstermektedir (Yurdakul, 2022, s. 74).

Terfilerde intisab ilişkilerinin oldukça önemli olduğu, bu noktada sadakate özel önem atfedildiği bilinen bir gerçektir. Dönem itibarıyla padişahın veya nüfuz sahibi bir paşanın teveccühünü kazanmak iyi bir kariyere giden oldukça önemli bir adımdır Aksi takdirde bir paşa olmak ve etkin görevlere getirilmek kolay değildir. Paşaların büyük bir bölümünün askeri manada bir tecrübelerinin ya da donanımlarının olmadığı Bâb-ı Ali'de kâtiplik yapanlar

sadece okuma yazma bildiklerinden orduda üst düzey görev alabilmişlerdir (Uyar ve Erickson, 2017, s.306).

Arşiv belgeleri incelendiğinde iltimas içeren çok sayıda dilekçeye rastlamak mümkündür. Öyle ki Esmâ Sultan dahi Selim Paşa Livasında Yüzbaşı olan ve kendi cariyesi ile evlendirdiği Hasan Ağa'nın Kolağalığa terfî edebilmesi için iltimas etmiştir. Daha önceki paşadan da iltimas istemiş nizama mugayir diye kabul etmediği halde yeniden talepte bulunmuştur (BOA.HAT 1653/ 26). Anlaşılan o ki kuralları kabul etme hususunda eski davranışlar devam etmektedir. Nitekim Esmâ Sultanın talebindeki ısrarı bu duruma yerinde bir örnektir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimler kamu görevlerine atanmaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı ile ilk kez dile getirilen eşitlik ilkesi bu dönemde tam manada bir uygulama alanı bulamamışsa da Islahat Fermanı'na giden yolun zeminini oluşturmuştur. Nitekim 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile Osmanlı tebaasından olmak kaydıyla millet farkı ayırt etmeksizin görev ve memuriyetlere ehliyet ve liyakat sahibi herkesin getirileceği ifade edilmiştir (Yılmaz, 2020, s. 19).

Fermanın bu ilkesi, Fransız Devrimi'nde yayınlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin altıncı maddesinde belirtilen bütün yurttaşların memuriyete girme hakkının olduğu, hizmete alınırken yetenek ve nitelik dışında herhangi bir ayrıma mahal verilmeyeceği yönündeki kararın Osmanlı Devleti'ne bir yansıması olarak kabul edilmiştir (Yıldız, 2016, s. 152-153).

Taşrada görev yapacak kişilerin liyakat sahibi olmalarına önem verildiği bu kişilerin dilekçeleri merkezden gönderilse dahi haklarında etraflı bir inceleme yapılması kuralına riayet edilmesi ve herkesin liyakatına göre görevlendirilmesi konusunda hassasiyet gösterildiği belirtilmiştir.

Makâm-ı muallâ-yı hazret-i vekâlet-penâhi, marûz-ı çâker-i kemîneleridir ki tarife hâcet olmadığı üzere kazâ müdürâtının azl ve nasbı bâ-irâde-i seniyye vülât-ı izâm ve

mutasarrıfın-i kirâma muhavvel olmak cihetiyle Nebek ve Bida havâli müşâr ve mûmâileyhimden mesul bulunmak hasebiyle açılacak kazâlara liyakat ve ehliyet ve evsâf-ı matlûbe ashâbından münâsib zevâtın müdür tayin kılınmasına itinâ eylemeleri lâzımeden ve bi'l-farz ol-cânib-i âliden tavsiye alarak gelmiş olanların dahi evvel emirde Meclis-i Kebîr-i Eyâlet marifetiyle liyakat ve ehliyetleri etrafiyla tahkîk olunarak derece-i liyakatına göre münâsib müdürlüğe bi'l-intihab tayin kılınması usûl-i müttehaze icâbından bulunduğundan badezîn bu makûle müdirânın azl ve tebdillerinde yerlerine tayin kılınacakların gerek Dersââdet'ten bâ tahrirât gelmiş olsun ve gerek mahallince bu makûle işlerde kullanılanlardan bulunsun Meclis-i Kebîr-i Eyâlet marifetiyle derece-i ehliyet ve istihkakları ve ahvâl-i sâbıkaları tahkîk olunarak tesviye-i umâra liyakatı tebeyyün ve başka mahalde istihdamına mani olur harekâtı zuhûra gelmediği tahkîk eder ise vekâleten müdür tayin olunarak asâletinin usûlü vecihle Meclis-i Kebîr mazbatasıyla istizân olunması ve liyakatı tebeyyün etmeyenlerin şunun bunun hatırı için hiçbir hizmette istihdam kılınmaması hususlarına itinâ ve dikkat olunması irâdesini şâmil fi 11 Cemâziyelsâni sene 1276 tarihiyle muverrahan hâme-pirâ-yı tazim ve icbâl olan emirnâme-i sâmi-i cenâb-ı vekâletpenâhîleri müeddâ-yı âlisi rehîn- ikân-ı çâkerânem olmuş ve bu âna kadar bi'l-icâb tayin olunan müdürlerin bâ marifet-i meclis intihab olunarak vekâleten bi't-tayin asâletleri bâ mazbata istizân olunduğu misillü bundan böyle dahi emr ü irâde-i aliyye-i asâfâneleri mücebinece suver-meşrûhaca tatbiken icrâ-yı iktizâ-yı hâle mübâderet olunacağı derkâr bulunmuş olmakla arz ve beyân-ı hâle ibtidâr kılınmış ol bâbda ve herhalde emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir (Fî. 5 Receb 1276), Mutasarrıf-ı Hersek (A. MKT. UM. 392- 95).

Öte yandan taşradaki yöneticilerin kendi akrabalarına görev verdirmeleri liyakatin önündeki en büyük engellerden biridir. Merkez bahsi geçen durumu engellemek adına emirname yayınlamıştır. Akrabaların memleket idarelerine ait işlerde istihdam edilmemeleri ve devlet işlerine müdâhale etmemeleri gerektiği bildirilmiş ve ilgili emirnâmeden sonra gereğinin yapıldığına dâir taşradan cevaplar gönderilmiştir. Şehr-i Zor valisinden gelen cevapta akrabaların hemen azledildiği, zaten devlet işlerine de karıştırılmadıkları yazılmıştır (BOA. MVL. 298-51).

Devlet için liyakatin ne derece önemli olduğunu Dürrizâde'nin torunu Ataullah Efendi'nin dilekçelerine verilen cevaplar üzerinden değerlendirmek mümkündür. Zîra geçim derdi dile getirilip daha iyi imkânlar sunan bir makam istendiğinde de kişinin talep ettiği makama uygun olup olmadığı çoğu zaman ilk kriter olmuştur. Atâullah Efendi maaşının yetmediğini belirterek en yüksek kadılık pâyesi olan Mevleviyet'le kayırlamak istemiş, Kasımpaşa Mahkemesi Nâibliği'ne getirilmek için müracaât etmiş ancak bu isteği kendisinin

talep ettiği mevki için yeterli görülmemesi üzerine kabul edilmemiştir. Atâullah Efendi'nin ekonomik sıkıntısını gidermek için maaşına yüz kuruş zam yapılmıştır (BOA. HR. SYS. 2934 59). Bahsi geçen kişinin yeniden dilekçe vermesi, maaşının 200 kuruş daha arttırılması ile sonuçlanmıştır. Bu durumda kendisine istenilen mevkiin verilmeyeceğini anlayan Atâullah Efendi farklı bir çözüm arayarak Yenişehirli Fener Mevleyiti'nin verilmesini isteyerek bu talebini kayınpederi Derviş Yunus Efendi'nin rica etmesini sağlasa da yapılan sınavda yeterli görülmediğı bildirilerek talep geri çevrilmiştir (BOA. MB. İ. 10 55).

Aynı şekilde Sıbyan Mektebine müderris olması için tayini istenen Hüseyin Efendi imtihan edilmiş, yapılan imtihanda Kur'an-ı Kerim ve kavâid derslerinden mealden başka bir şey bilmediğı için onun yerine başkasının seçilmesi gerektiğine karar verilmiştir (BOA. MF. İBT 6- 100).

Amedi Odasına hassas durumundan dolayı kâtip seçimlerine îtinâ gösterilmesine rağmen kâtipler zaman içinde işlerine gereken önemi vermemeye başlamışlardır. Tüccarlar, sarraflar, oda ile ilgisi olmayan çok sayıda kişi odaya girip çıkmaya başladığından burada çalışan kâtiplerin azli ile yerlerine yenilerinin alınmasına karar verilmiştir (BOA. TS. MA. E. 581-15). Böylelikle devlet sırlarının her yerde konuşulmasının önüne geçmek istenmiştir.

Nüfus mukayyidlerinin çoğunun dönem itibarıyla devlet için mühim bilgileri içeren nüfus defterlerini düzenli bir şekilde tutmadıkları görülmüştür. Karışık ve silik bir şekilde doldurulan defterlerden anlaşıldığı kadarıyla mukayyidlerin liyakati olmayan kişiler oldukları tespit edilmiş ve azledilerek yerlerine ehil kimselerin alınması konusunda irade yayınlanmıştır. Askere alınmada da nüfus defterlerinin önemine dikkat çekilmiş bu kadar zorlukla edinilen bilgilerin kaydı konusunda gereken îtinânın gösterilmesinin gerekliliğı vurgulanmıştır (BOA. A. MKT. UM 310-51). Gönderilen irade kaza meclislerinde ilan edilerek gereğı yapılmıştır (BOA. A. MKT. UM 312 60).

Taşrada memurlar arasında çıkan anlaşmazlıklar merkeze sirâyet etmekte ve dolayısıyla iş yükünü arttırmaktadır. Bu noktada merkezin uyguladığı ve taşrada tekrar aynı sorunların yaşanması önleyici tedbirler arasında klasik ödül ve ceza sistemi dikkat çekmektedir. Oltu kazası nâibi ile Çıldır kaymakamı birbirlerini şikâyet edince Oltu nâibi görevden alınarak yerine başkası görevlendirilmiştir. Lâkin durum mahkemeye sirâyet ettiğinden suçlu bulanın cezalandırılması ve suçsuz olana da mükâfat verilmesi gerektiği örnek teşkil etmesi bakımından gerekli görülmüştür (BOA. A. MKT. UM. 409-97).

İyi idarecilik her dönem aranan bir özellik olmuştur. Merkez taşrada kurallarına öncelikle kendisi uyacak ve var olan kaynaklar dahilinde hiçbir surette şikâyete mahal vermeyerek halkın ihtiyaç duyduğu güveni sağlayabilecek nitelikte bir yerel idareciye ihtiyaç duymaktadır. Bu minvalde işini oldukça iyi yapan memurlar merkezin dikkatini çemiş ve bu nedenle onlara teşekkür edilmiştir (BOA. A. MKT. MVL 57 40). Lâkin merkezin kişinin takdirini kazanması zaman zaman kişilerin yetkilerini aşan davranışlar içinde bulunmasına neden olmuştur. Öyle ki durum zaman zaman memur atama ve azil gibi merkez tarafından yapılması gereken işleri de görev tanımına dâhil eder mâhiyete ulaşmıştır (BOA. MKT. UM 115 31).

2.2.2. Devletin Liyakati Sağlama ve Sadakati Oluşturma Yolu Olarak Eğitim

Eğitim konusu çok yönlü yapısı nedeniyle farklı disiplinlerde çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalarda devletin istediği insan tipinin oluşturulmasını sağlayan etkin bir yol olarak görülmüş ve ideolojik kimlikle ilişkisi incelenmiş ya da kapsamı ve muhteviyatına dâir fikir mütalaaları yapılmıştır. Dolayısıyla dinamik bir mesele olarak her daim gündemini korumuştur. Tanzimat döneminde ve hemen öncesinde ise devletin ihtiyaç duyduğu nitelikte insan kaynağının nasıl oluşturulacağı sorunsalından yola çıkılmış yeni düzenle uyumlanabilen memurlar yetiştirmek amacıyla bir dizi düzenleme yapılmıştır. Hem

devlet hizmetinde istihdam edilecek kişilerin çağın gerektirdiği bilgi ve donanımına sahip olması hem de nizami bir eğitim sistemi yaratmak için yapılan teşebbüslerden bazıları sakıncaları görülerek ortadan kaldırılrsa da devletin bu yöndeki çabasını ortaya koymak bakımından anlamlıdır.

2.2.2.1. Tanzimat Dönemi ve Eğitim

Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında yapılan reformların merkezi otoriteye sadakat ve itâat duygularını arttırma hedefine matuf, dini ve ahlaki değerleri telkin etmek suretiyle devlete bağlılığı sağlayan kadim gelenekten kopmadığı zikredilmektedir. Maârif sistemindeki bu yönelimin 1860'lı yıllara kadar sürdüğü bilinmektedir (Somel, 2009, s.25).

Tanzimat öncesi reformların hangi zemin üzerinde temellendirildiği anlayabilmek için öncelikle Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim sisteminden ve dolayısıyla bu sistemin temelini oluşturan medreseden bahsetmek gerekir. Ancak sadece eğitimin verildiği kurum olan medrese değil, bir medreseye bağlı olmasa da kimden ders alındığının son derece önemli kriterler arasında yer aldığı zikredilmelidir.

İlmiye sınıfında öğrenci seçimin genellikle müderrisin uhdesinde olduğu bilinmektedir. Yani medreseye öğrenci alınacağı zaman öğrencinin istidadı ve gayreti onu diğerlerinin önüne geçmesini sağlamıştır. Usta çırak ilişkisinin daha sonraki dönemde çırağın iş bulabilmesini sağlayan intisab ilişkilerini de beraberinde getirmesi öğrencinin müderrisin gözünde iyi bir konum elde etmek için daimi bir şekilde çalışmasını teşvik etmiştir. Zamanla istisnâî alımların yapılmaya başlaması ile liyakati olmayan müderrisler görev almaya başlamış, dolayısıyla eğitimin kalitesinde bozulmalar görülmüştür. Suavi medreselerin bozulmasının sebeplerinden biri olarak beşik uleması sistemini göstermiştir. Bu uygulamadan dolayı ilim hayatının temelden sarsıldığını, ehil ve erbabın devre dışı bırakılarak cahillerin iş başına getirildiğini ifade etmiştir (Çelik, 1993, s.124).

Niteliksiz kişilerin görev almasını engellemek ve kıdem sisteminin atlanmamasını sağlamak için katı kurallar devreye sokulsa da bizzat padişah, zaman zaman da şehzadeler tarafından kurallara aykırı hareket edilmiştir. Mülâzım sayısının kanunla sınırlandırıldığı zamanlarda dahi sadece şiir yazma yeteneğinden dolayı kişiler mülâzım olarak kaydedilmiştir. Bilinen bir örnek üzerinden devam edildiğinde şair Baki 35 yaşındayken padişahın iradesi ile mülâzımlığa başlamış, bir yıl sonra müderris olarak atanmış bir ay sonra ise terfi etmiştir. Oysa dönem itibarıyla bekleme süresine tabi tutulması gerekmektedir. Ayrıca atamalarda şehzade doğumlarının, askeri zaferlerin özel bir önemi bulunmakta ve bu günlerde kuralların dışında uygulamalar yapıldığı gözlemlenmektedir (Fleischer, 1996, s.32).

Çok sayıda mülâzemet yüzünden uzun süre atama için beklemek durumunda kalınmıştır. Kezâ sayının çoğalması medreselerin yeterli olmamasına neden olmuştur. Bu sebeple müderrislerin yerlerinde terfi ettirilmiştir. (Uzunçarşılı, 1988, s.49). Bozulmaya karşın alınan önlemler ise liyakati olmayana iş verilmemesi yönünde -ancak pratikte tâvizsiz bir biçimde uygulanmayan- iradelerin yayınlanması olmuştur. Mekteplerde herhangi bir düzenin olmaması, öğrencilerin vakitlerini boşa geçirmelerini sağladığından ıslahatın gerekli olduğuna kanaat getirilmiş, çocukların ilim ve fende ilerlemeleri gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Aksi takdirde vatanın kıymetinin bilinmeyeceği ifade edilmiştir (Kaplan-Engün ve Emil, 1988, s.18).

Tanzimat öncesinde uzmanlık gerektiren alanlarda Avrupa'yı örnek alan okullar açılmıştır. Lâkin bu reformlar incelendiğinde de beklenen derecede bir ivme yaşanamamış olması dikkat çekmektedir. Bu noktada dönemin literatüründeki yaklaşım da benzer şekildedir. Hem I. Abdülhamid hem de III. Selim zamanında eğitimle ilgili önemli adımlar atılmasına rağmen sonuç çok da değişmemiştir. Mekteb-i Bahriye ve Mühendishâne'de bir düzen olmadığından Sultan Mahmud'un Rusya'ya açtığı savaşta ne Bahriye mektebinden

yetişmiş bir kaptan ne de Mühendishâne'den yetişmiş bir zabitin bulunamamış olmasından şikâyet edilmiştir. Sultan Mahmud'un bu durumu siyasi ricalin fikir birliği edememesinden kaynaklandığını anladığı fakat döneminde yaşanan iç ve dış sorunlar nedeniyle sadece belirli alanlarda adım atabildiği ifade edilmiştir. Tıbbiye ve Harbiye Mektepleri açılmış ancak Rüşdiyeler 1838-1839 tarihleri itibarıyla devreye girmiştir. Ayrıca ilköğretim zorunlu tutulmasına rağmen hemen uygulanamamıştır (Mahmud Cevad, 2001, s. 6-7).

1839'da devlet memuru yetiştirmek için Mekteb-i Maârif-i Adliye açılmıştır. Sultanahmet Câmii Sultan mahfilinin mekân olarak seçildiği okulda eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Okula 18 yaşından büyük ve öncelikli olarak Bâb-ı Ali ve Bab-ı Defteri'de çalışanların çocukları arasında öğrencilerin kabul edilmesine karar verilmiştir. İmtihanlar yılsonunda kimi zaman padişahın ve üst düzey devlet ricalinin de katılımı ile yapılmış ve teşvik edici bir unsur olarak başarılı olanlar ödüllendirilmiştir (Sarıyıldız, 2002, 19).

Bu noktada Mekteb-i Maârif-i Adliye alanında öncü bir okul olarak oldukça önemli bir yere sahiptir. Ardından aynı yıl içinde ve aynı amaçla Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye'nin açılması nitelikli devlet memuru yetiştirmenin ıslahatlar arasındaki yerini bir kez daha ön plana çıkarmıştır. Okulun öğrencilerine önce maaş verilecek ve kişinin istidadına göre maaşı arttırılacaktır. İlim ve maâriife karşı yeteneği olmayan kişilerin istedikleri sanata yönelmelerine herhangi bir mâni olmayacağı beyan edilmiştir. Yetenekli olup devam edenler eğitimlerini tamamladıklarında yani liyakatlerini ispat ettiklerinde devlet dâiresinde görev alabileceklerdir (Mahmud Cevad, 2001, s.23). 1849 yılında ise Valide Sultan tarafından Darülmaârif açılmıştır.

Tanzimat döneminde irade sahibi yöneticiye, yöneticinin verdiği kararları uygulayabilecek nitelikte insan kaynaklarına hasıl olan ihtiyaca cevaben devlet kademesinde üst düzey görev alacakların eğitimi de öncenlemiştir. 1859 yılında idari anlamda yöneticilik

yapabilecek memurların yetiştirilmesi için eğitim süresi iki yıl olan Mülkiye mektebi açılmıştır. 1862 yılında ise Meclis-i Maârif-i Adliye Meclis-i Maârif-i Aklâm'a dönüşmüştür. Bu okuldan mezun olanlar okulun bünyesinde açılan Lisan Mektebinde Fransızca, Bulgarca ve Rumca dersler almışlardır. Bin kuruş ve daha fazla maaşlı olan müdürlüklere bundan böyle dışarıdan adam tayin edilmeyip Mekteb-i Mülkiyeden mezun olup, imtihana girip şahadetnamesini almış olanların tayin edileceği bildirilmiştir (BOA.A.MKT. UM. 479-54).

1869 Maârif Nizamnâmesi ile eğitim alanında bir birlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Sıbyan mekteplerinin, Rüşdiyelerin ve ayrıca sultanilerin sayılarının arttırılması ve memleket genelinde yaygın hale getirilmesi için çalışmalar yapıldığı, ihtiyaç duyulan öğretmenlerin yetiştirilmesi için Darulmuallimler'in açıldığı belirtilmiştir. Hazırlık aşamaları devam eden Darülfünun ve Darulmuallimlerin düzenlenmesi için Meclis-i Kebîr-i Maârif teşkil edildiği, öğretmenlerin Osmanlı vatandaşı olması zorunluluğunun yanı sıra ihtiyaç duyulması halinde işin ehli olan gayrimüslim tebaadan da kişilerin vazife alabileceği gibi konular hakkında hükümlere yer verilmiştir. Bu nizamnâmeye göre liyakatinden dolayı imtihanı kazanıp devlette istihdam edilmeye hak kazananların kura-yı askeriyeden muaf tutulacakları belirtilmiştir. Telif ve tercüme hakkında *erbâb-ı kemal ve hamîyyetin himmetlerine* müracaât edileceği ifade edilmiştir (Albayrak ve Şeker, 2014, s.102).

Bu dönemde eğitime yapılan yatırıma rağmen Darulmuallime memur talebelerin çoğu kabiliyetsiz bulunmuştur. Aynı zamanda bu öğrencilerin çalışmadığı ifade edilerek yerlerine yenilerinin istihdam edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Meclis-i Vâlâ'nın melfuf Meclis-i Maârif-i Umûmiye mazbatasıyla beraber manzur-ı âli buyurulmak için takdim kılınan mazbata-i memhuresinde Dârulmuallimine memur talebenin ekserisi adem-i kâbiliyet ve gûşîşlerinden nâşi fûnun-ı matlûbeyi tahsil edemediklerinden mevcut bulunan talebe şöylece tard olursa kesr-i kulûbu müeddâ olacağından aldıkları otuz kuruşun onbeşer kuruşu kendilerine terk ve bunlar için topu mâhiye yüzelli kuruş fedâ olunarak tekâüdan icrâsıyla yerlerine usûl-i mukarreresi üzere olkadar talebenin alınması ve bir irâde-i müstakille tahtında bulunmak üzere Dârulmuallimin idâresinin dahi derkâr olan liyakat ve ehliyeti cihetiyle Meclis-i Maârif azâsından ve müdüriyet-i kirâmdan Cevdet Efendi 'ye ihâlesi tezekkür

olunmuş ise de ol bâbda her ne vecihle emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihan-bânî müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise ona göre mübâderet olunacağı beyanıyla tezkire (BOA.A.AMD. 28-23)

3 Mayıs 1861 tarihli Tercüman-ı Ahval gazetesinde padişahın cülusundan itibaren ilim ve marifet için çok sayıda okul açıldığı belirtilmiştir. Ancak bu okullarda öğrencilere ihsan alel ihsan olarak elbise ve tam maaş verilmesine rağmen Devlet-i Aliye'ye fayda sağlayacak minvalde öğrencinin yetişmediği vurgulanmıştır (Kaplan- Engünün ve Emil, 1988, s.56).

2.2.2.2. Yurtdışı Eğitim

Sultan III. Selim zamanında Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Bu dönemde ilim öğrenmesi amacıyla ilk kez farklı bir ülkeye gönderilen öğrenci İshak Bey'dir. II. Mahmud da Avrupa'ya daha fazla sayıda öğrenci göndermek için teşebbüslerde bulunmuştur. Enderun ve Tıbbiye'den seçilecek yüz elli kişinin Avrupa'ya gönderilmesini istemiş ancak bu isteği halk nezdinde uygun görülmemiştir. Nihayetinde Harbiye ve Hendesehâne' nin öğrencilerinin gönderilmesine karar verilerek önemli bir adım atılmıştır. Daha sonra da Harbiye'den çıkan öğrenciler askeri alanda teknik bilgi ve becerilerini geliştirmek için Viyana, Paris ve Londra gibi şehirlere gönderilmişlerdir. Bu öğrencilerin milli ve dini eğitim açısından yetersiz kalmalarının verdiği endişe neticesinde Paris'te bir okul açılmasına karar verilmiştir (Ayas, 1948, s. 454).

Mekteb-i Osmânî adıyla faaliyete başlayan bu okula giriş şartı olarak liyakatli öğrencilerin seçilmesi belirtilmiştir. Oldukça gözde olan bu okula girmek isteyen çok sayıda kişi mevcuttur. Dönemin belgelerinde okula çocuklarını kaydettirmek isteyen gayri Müslimlerin dilekçelerinde özellikle sadakatlerine vurgu yapmaları dikkat çekmektedir. Hacı Yuvaço bu talebini gösteren dilekçesinde Maârif-i Umûmiye Nâzırı Ethem Paşa'nın

kendisine daha önce vaatle bulunduğunu ifade etmiş, isteği sınırlı sayıda öğrenci alındığı için açık kontenjan olunca kabul edilebileceği belirtilerek olumlu sonuçlanmamıştır. Burada Hacı Yuvaço'nun kendisi gibi oğlunun da devlete sadık bir insan olduğunu belirtmesi gayrimüslim bir tebaa açısından devletle ilgili işlerde altı çizilmesi gereken bir özellik olarak algılandığı göstermektedir (BOA.A.MKT. MHM. 315 99).

Mektebin ilk yöneticisi Ali Nizami Bey'dir. Ardından Ahmet Esat Efendi müdürlük yapmıştır (Köse, 2019, s.241-242). Tahsin, Kerim, Selim Sabit Efendiler de mektepte görevlendirilmiş ve öğrencilerin “Ahlaki milliye ve adab ve erkani İslamiyesini muhâfaza” etmelerini sağlamakla sorumlu tutulmuşlardır (Ayas, 1948, s. 455).

Fransa ve Belçika'da öğrenim görmekte olan öğrencilerin sorunları ile ilgilenmek ve denetimlerini sağlamak amacıyla Talebe-i Osmânîye Müdürlüğü tesis edilmiştir. (Köse, 2019, s.241-242). Okul 1874 yılında kapatılmış ve İstanbul'da Mekteb-i Sultânî açılmıştır.

Selim Sabit Efendi yurda döndükten sonra eğitim açısından öğrendiklerini tatbik etmeye gayret göstermiş ancak kullandığı harita ve tahta gibi ders araç ve gereçleri geleneksel sisteme aykırı görüldüğü için eleştirilmiştir. Selim Sabit Efendi yurtdışında edindiği tecrübe ve farklı bakış açısından dolayı eleştirilmiş olsa da yine aynı özelliklerinden dolayı maârifle ilgili önemle görevlere getirilmiştir. Ayrıca onun tarafından yazılan çok sayıda eser mevcuttur. Muhtasar-i Tarih-i Osmânî kitabı uzun zaman ders kitabı olarak okutulmuş yalnız daha sonra sakıncalı bulunarak toplatılmıştır Sultan Abdülaziz'in halli ile ilgili bölümlerden dolayı kitabın kusurlu bulunduğu ifade edilmiştir.

Okullarda pozitif bilimlerin yer alması, düşünen ve tahkik eden yeni bir subay tipini oluşturmaya başlamış dolayısıyla bilhassa Serasker Rüştü Paşa gibi yöneticilerin gelenekten kopuk ve sadakati az bir neslin geldiği iddiaları üzerine ders programına din ve ahlak derslerinin yoğunluğunun artırılması yönünde karar alınmıştır (Gök, 2005, s 137-138).

Ayrıca Tanzimat döneminde ahlak kitaplarının sayısında önemli ölçüde bir artış gözlenmiştir (Kaya, 2013, s. 39).

Maârif-i Umumiye Nizamnâmesinde belirtildiği üzere özel mekteplerin açılması için ruhsat alınması zorunlu tutulmuştur. Bu noktada devletin önemle üzerinde durduğu bir nokta dikkat çekmektedir.

ilm-u marifet terakkiyat-ı memleket için ne derece nafi' ve lazım ise devlet ve hey'etin hukuk ve menafi'i meşru'ası hilafında icrâ-yı tedrisat ve tebe'a-ı sadıkanın ezhan-ı etfaline ilka-ı su-ı niyat makasid-ı bed-hahanesiyle teessüs eyleyen mekteplerin vücudu dahi ol mertebe ve belki andan ziyade mazarratı müeedi olur.. (Mahmud Cevad, 2001, s.127).

Bu sözlerle özel okul açacak kişilerin memlekete zarar vermeye yönelik maksatları varsa çocukları da o yönde eğitecek olmalarının ihtimalinin göze alınamayacağı vurgulanmıştır. Paris'e gönderilen öğrencilerden bulundukları ortama ayak uyduramayan öğrencilerin memlekete geri dönmeleri için gerekli işlemler başlatılmıştır. Mekteb-i Sanâyi talebesi Emin'in sanat tahsiline kabiliyeti olmadığından Hristo'nun da uygunsuz davranışlarından dolayı Dersâdet'e gelmeleri istenmiş ve her iki öğrencinin kaydının silinmesi için mektep müdürlüğüne ve Tuna Valiliği'ne yazı yazılmıştır (BOA. MF. MKT. 18 126).

Dönem itibarıyla ekonomik anlamda devletin bütçesini ziyâdesiyle etkileyen Avrupa'da okul açma ya da oradaki okullara öğrenci gönderme yöntemi, başarısız olanların sistem dışına çıkarılmasını zorunlu kılmıştır. Galatasaray Sultânîsi'nin açılması ise eğitime yeni bir ivme kazandırması açısından oldukça önemli olmuştur.

Öte yandan devlette istihdam edilecek kişilerin iyi bir eğitim alması için yurt içi ve yurt dışında çeşitli icrâatlarda bulunulmasına rağmen sıradan halka sadece okuma yazma öğretmenin yeterli olacağının düşünüldüğü görülmüştür. Bu politikanın kitle eğitiminin yaratacağı siyasi sonuçlara karşı ihtiyatlı davranmak gerekliliği etrafında şekillendiği ifade edilmiştir. Rıfat Paşa'ya göre halka ayrıntılı bir eğitim verilmesi liberal bakış açılarının ortaya

çıkmasına ve dolayısıyla itâatsiz davranışlar sergilemelerine neden olabilecek mâhiyettedir (Somel, 2009, s.90).

2.3.Sadakat ve Liyakat Tesisi Açısından Padişahlık Makamı

Her nesil, bir önceki nesilden farklı yönelimler ve yaşam tahayyülleri içinde olsa da geçmişten gelen toplumsal değerler, inançlar ve kurumlarla sıkı bir bağ içinde yaşamışlardır (Taştan, 2010, s.27). Gelenek, bir toplumda izleri hemen silinmeyen ve dolayısıyla modern bir yapılanma karşısında bir iç çatışmaya mâhiyet verebilecek ölçüde dinamik kalabilen bir olgudur. Modernleşme aşamasında geleneğin yerine geçebilen ve halkın tümüne temas edebilecek mâhiyette değerler üretilmesinin nedeni bahsi geçen güçlü bağları sistem dışı bırakma arzusunun bir sonucudur.

Modernleşme aşamasındaki devletlerde geçmişten devralınan değerler arasında yer alan “yöneticiye sadakat” yerini yavaş yavaş daha büyük bir ideale “ülkeye sadakat” fikrine bırakmaya başlamış böylelikle kutsal zeminde gerçekleşecek bir yenileşme hareketi başka bir kutsal yaratımla ortaya çıkması kaçınılmaz olan boşluğun önüne geçmiştir (Taştan, 2010, s.27).

Bu bağlamda Tanzimat dönemi, toplumsal ve siyasi yapının en üst tabakasında yer alan aktörün padişahın konumunu ziyâdesiyle etkilemiştir. Padişahların icrâatları, kendi karakterlerine, dönemin ruhuna ve geçmişten gelen tecrübelerden ne alındığına göre değişiklik arz etse de padişahlık makamının birleştirici yönü her daim ön planda tutulmaya çalışılmıştır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Tanzimat dönemi padişahın biraz daha geri planda kaldığı ve bürokrasinin ülke yönetiminde aktif rol oynadığı bir zaman dilimidir. Tanzimat Fermanı, bürokrasinin öne çıktığı ve kanunla yönetilen bir devlet yaratma yolunda atılan

önemli bir adımdır. Bazı çalışmalarda bürokrasinin öne çıkması durumu bürokrasinin işlere kesin bir surette el koyması olarak da değerlendirilmiştir (İnalcık, 1964, s. 603).

Dönemin padişahları kendi rızaları ile haklarına hukuki bir sınırlama getirmiş, kişisel kararların yerini meclislerin aldığı yeni dünya düzeninde feragat ederek varlık mücadelesi vermişlerdir. Zaman zaman nüfuzlarını korumak adına önerilerde bulunulmuş karar almak için toplanan meclislerin en azından padişaha yakın bir yerde olmaları konusu dahi gündeme gelmiştir (BOA. TSMA.e, 713-90). Ayrıca yakın geçmişe bakıldığında padişah ülkedeki yerel güç odakları ile Sened-i İttifak adıyla anılacak karşılıklı bir anlaşma imzalanmış, merkeze sadık kalacaklarına dâir sözler alınmıştır. Padişahın âyanları kendine denk görmesi ki kanıtı bu anlaşmadır, değişen bir konumun öncü sinyallerini vermiştir.

Tanzimat döneminin padişahları, yakın geçmişten Sultan III. Selim ve II. Mahmud'tan devrıldıkları umumi efkâr ve siyasi deneyimlerden âzâde olmamışlar, "gavur padişah" olarak adlandırılma ve tahttan indirilip öldürülme gibi hâdiselere yakından şahitlik etmişlerdir. Dönemin padişahları uluslararası platformda padişah karşıtı ayaklanmaların nasıl desteklendiklerini Yunan İsyanı üzerinden deneyimlendiği, Müslümanlar arasında da ayrılıkçı hareketlerin Mısır'da baş gösterdiği bir atmosferde tahta çıkmışlardır. (Quartaert, 2004, s. 98).

Tanzimat döneminin padişahları, Sultan Abdülmecid, Abdülaziz ve V. Murat'tır. V. Murat'ın ruhsal bir rahatsızlık geçirmesi ve dolayısıyla tahtta kalma süresinin az olması nedeniyle diğer iki padişah kadar etkin bir siyasi yaşamı olmamıştır. Lâkin Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz, geleneksel ve reform yanlısı güç odaklarının arasında siyasi meşruiyetlerinden ödün vermemeye çalışarak görece denge politikası uygulamışlardır. Bulundukları konum itibarıyla her daim ülkede bir ihtilal çıkmasından çekinmişlerdir. (Cevdet Paşa, 1953, s.24).

Sultan Abdülmecid, genç ve tecrübesiz olarak tahta çıktığında tebaanın sadakati konusunda oldukça kritik zamanlar geçirildiğini, devleti hala uğraştırmakta olan Kavalalı

Mehmed Ali Paşa ve devamının gelmesinden korkulan Yunan İsyanı neticesinde anlamış, bu nedenle hukuksal anlamda önemli adımlar atılması böylelikle devletin hayatta kalabileceği fikrini kabul etmiştir. Sultan Abdülmecid devleti II. Mahmud'tan nasıl teslim aldıysa kendisinden sonra gelecek olana o şekilde bırakabilmek konusunda oldukça hassas bir tavır sergilemiştir. Nitekim dışarıdan borç alınmasına şiddetle karşı çıkmış, bu tavrı imzalanmış istikraz anlaşmasının feshedilmesi ve tazminat ödenmesine neden olmuştu. Yine aynı şekilde kendi hizmetinde görevlendirilen kişilerin maliye hazinesinden değil hazine-i hassadan maaş almaları gerektiğini söylemiştir (Cevdet Paşa, 1953, s.22).

Dönem itibarıyla sadece Osmanlı Devleti'nde değil Avrupa'da kaos ortamı yaşanmakta, hükümdarlar modernleşme adına reformlar yaparken esasında daha sadık bir tebaa oluşturmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Öyle ki devletin ideolojisinin tebaaya en etkili şekilde empoze edilebileceği yol olan eğitim, bu amaç için kullanılmıştır. Avrupa'nın önde gelen siyasilerinden Metternich öğretmenlere kadimden gelene bağlı olmalarını çünkü geçmişte bunun bir zararının görülmediğini, kimsenin öğretmenlerden alimler yetiştirmesini beklemediğini, Zîra alimlere ihtiyaç da olmadığını lâkin ülkesine sadık bir tebaa yetiştirmeleri gerektiğini söylemiştir. Ona göre öğretmenlerin görevi gençleri bu şekilde terbiye etmektir (Kelekyan, 1329, s.62).

Dönemin sadakat algısına payitahttan bakıldığında, yapılan ıslahatlar arasında en önemli noktalardan birinin askeri alanda yapıldıkları görülmektedir. Tamamen Müslüman askerlerin alındığı ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adının verilerek dini karakterinin ön plana çıkarıldığı bir ordunun tesis edilmesi, arka planda, sadakatle hizmet edecek yeni ve etkili bir güce ihtiyaç duyulmuş olmasını göstermektedir. II. Mahmud kendi saltanatını koruyabilmek için komutan ve birlikleri birbirlerine karşı kullanma stratejisini benimsemiş, karşısında gücü kendisinde toplayan tek bir askeri yapının olmaması için Mansûre ordusuna

karşı Hassa ordusunu kurmuştur. Böylelikle kendisine rakip olacak bir askeri yapıyı engelleyebileceğini düşünmüştür (Uyar ve Erickson, 2017, s.300).

Yine aynı şekilde ordunun başına da kurenâ-yı hazreti şâhâne'den kimseler getirilmiştir. Yani padişaha yakın kişiler görevlendirilmiştir. Bu uygulamanın diğer devletlerde de aynı şekilde yapıldığı ifade edilmiştir (TV.12 Safer 1256- 197. Nüsha).

Padişahlar açısından dönemin siyasi gereklerinden biri de şüphesiz kendi nüfuzlarını korumaya matuf politik hamleler içinde bulunmalarıdır. Bu minvalde Padişah Abdülmecid ve Abdülaziz reformist bürokratlara karşı zaman zaman hanedan damatlarını üst düzey görevlere getirerek denge politikası uygulamaya çalışmıştır. Hanedan damatları, gücünü aldıkları konuma yani padişaha sadakatle bağlı oldukları için padişahın elinin altında bir güç unsuru olarak görülmüş ve bu nedenle önemli görevlere getirilmişlerdir. Padişah kendine damat olarak seçtiği kişi sayesinde sadık bir bendeye sahip olmuş kendisine damatlık bahşedilen kişi ise makamının getirdiği güç sayesinde itibar kazanmış oluyordu. Tanzimat döneminde seraskerler saray grubundan atanmışlardır. Yeni ordunun tesisini müteâkip Koca Hüsrev Paşa öncülüğünde başlayan bu uygulama, Sultan Abdülmecid döneminde devam etmiştir. Ayrıca tophane müşirliği, kaptan-ı deryalık gibi askeri nitelikli görevlere yine hanedan damatları getirilmiştir. Bu bağlamda Mehmed Ali Paşa, Halil Rıfat Paşa, Ahmet Fethi ve Mehmed Said Paşa'lar dönemin önde gelen simalarıdır (Sunay, 2015, s.75-76).

Damat Mehmed Ali Paşa, sürgün cezasına çarptırılmış ancak daha sonra Reşid Paşa'nın azledilmesiyle affedilerek paşayı alması için Sinop'a tersaneden bir vapur gönderilmesi, vapurların bozuk olduğunun söylenmesi üzerine padişah tarafından gece yarısı emir vererek Tunus vapurlarının kiralanması istenmiş ve Damat Paşa İstanbul'a getirtilmiştir (Türkgeldi, 1928).

Daha önce de bahsedildiği üzere reform döneminin tartışılmaz bir gereği olarak Osmanlı Devleti'nde de yeni eğitim kurumları açılmıştır. Bu okullardaki ders programları

incelendiğinde müfredatta doğrudan “Sultana İtâatin Gerekleri” başlığında bir bölümün yer aldığı görülmektedir. Bu noktada sultana itâat etmeye ya da farklı bir deyişle sadık olmaya ne derece önem atfedildiği görülmektedir (Gök, 2005, s. 99) Bazen padişah talimatı ile okullarda ders kitabı olarak okutulacak ahlak kitapları yazdırılmıştır. Bu bağlamda M. Sadık Rifat Paşa, Sultan Abdülmecid’in talimatıyla kaleme almış olduğu meşhur Risâle-i Ahlâkiyesi’nde, küçük yaştaki çocuklara nasihatlerde bulunmuş ve iyi ile kötü huyları maddeleştirerek anlatmaya çalışmıştır. Bu maddeler arasında sadakat de yer almış ve sadakatin kişinin işinde ve sözünde doğru olması anlamına geldiği belirtilmiştir. Ayrıca “pek güzel ve hayırlı huyların biri olduğundan ve bu huy sahibini her yerde berhudar ettiğinden sadakat ve istikâmeti yani her yerde sözünü ve özünü doğru etmeliği âdet etmeye çalışmalıdır” şeklinde sadakatin önemini vurgulayan tavsiye niteliğinde ifadeler de kullanılmıştır. (Aydın ve Büyüközkara, 2020, s.97).

Yine benzer şekilde dönem itibarıyla basın yoluyla kamuoyu oluşmaya başlamış, gazetelerde yer alan haberlerde padişahın olduğu mekanlarda nasıl davranılması gerektiği titizlikle anlatılmaya çalışılmıştır.

Avusturyalı doktoru Spitzer Sultan Abdülmecid’in Paris’de açılan Mekteb-i Osmânî’ye çok önem verdiğini tahsil görececek çocuklara yaptığı konuşmada da samimi itiraflarda bulunduğunu ifade etmiştir. Bahsi geçen konuşmada sultan,

Ben sizin padişahınızım. Fakat emin olunuz ki şu anda, sizin yaşınızda olmak ve sizler gibi o feyiz ve medeniyet alemine giderek ilim ve irfanımı teşhiz etmek isterdim ve bunun için şu anda büyük bir hasret duymaktayım. Sizler zat-ı şâhânemizin ve memalik-i şâhânemizin ümitlerisiniz. Orada birer Osmanlı ferdi olduğunuzu hiçbir zaman unutmayacaksınız. Zamanınızın her saati dahi çok kıymetlidir. Orada, bütün dünyanın gözleri sizin üzerindedir. Emsaliniz arasında geri kalmamalısınız. Bilakis çalışkanlığınız ve ahlakınız ile takdir ve teveccüh toplamalısınız. Bizim dinimiz, ilim Çin’de ise bile gidiniz, alınız emrini verir. Peygamber efendimiz, alimlerin halk üzerindeki hakkının Allah hakkından sonra geldiğini buyurur. Bu hakikatleri bir an unutmayınız. Selam-ı şâhânemiz cümleiniz üzerinedir. Cenab-ı Hak sizleri muhâfaza ve sıyanet buyursun. (Kutay, 1968, İstanbul, s. 19-20).

Tanzimat dönemi padişahları tüm tebaanın padişahları olma konusunda azınlıkların da sadakatinin tesis edilmesi amacıyla birtakım icrâatlarda bulunmuşlardır. Padişah Abdülmecid'in, bir dönem devlet desteği ile çıkarılan Cerîde-i Havâdis gazetesinde yayımlanan fermanında kullandığı bazı cümleler dönemin hassasiyetini ve padişahın niyetini göstermek bakımından oldukça önemlidir. Padişah tebaanın sadakatini sağlama amacındadır. Bu amacı yeni sadrazama görev tebliği yaparken *özellikle azınlığın rahat etmesine dikkat edesin* ifadesinden anlaşılmaktadır (Cerîde-i Havâdis 103 5 Şubat 1258- 11 Eylül 1842).

Bu dönemde padişahlar yurt içi ve dışında gezilere katılmışlardır. Bu geziler onları görünür kılmış dolayısıyla halka daha yakın bir imaj çizilmesine neden olmuştur. Aynı zamanda geziler padişahın saraydan çıkarak halkın durumunun yakından tetkik edilmesi, neden şikayetçi olduğu ve neye ihtiyaç duyulduğunun tespit edilmesi açısından oldukça önem arz etmiştir. Sultan Abdülmecid ilk olarak on yedi gün süren İzmit, Mudanya, Bursa ve Çanakkale'yi içeren bir gezi yapmıştır. (Korkmaz, 2009, s.94). İki yıl sonra Rumeli ve ardından 1850'de Ege ve Akdeniz adaları, 1859 da ise Selanik ve Sakız olmak üzere seyahatlerine devam etmiştir (Alpaslan, 2020, s.81). Padişah gittiği yerlerde ihsanlarda bulunmuştur (BOA. TSMA. e. 297-3).

Sultan Abdülaziz de tahta çıktıktan sonra sultan Abdülmecid ve II. Mahmud gibi gezilere katılmıştır. Bursa gezisi esnâsında Osman Gazi'nin türbesini ziyaret etmiş ve devletin ekonomik anlamda güçlü olduğu mesajını veren hediyeler takdim etmiştir. (Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis 16 Şevval 1278 364. Nüsha) (Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis 23 Şevval 1278 367. Nüsha).

Siyasi nedenlerin yanında halkın sadakatini sağlama amacının açıkça görüldüğü geziler esnâsında sadakate dayalı farklı bir zafiyetin de varlığını hissettirmiştir. Abdülaziz Kavalalı olayından sonra Mısır'a seyahat etmiştir. Ziyaret, Mısır'da kuvvetli bir tesir yapacağına ve unutulmuş olan sadakat hislerinin yeniden alevlenmesini sağlayacağına dâir

Bâb-ı Âlî'nin yönlendirmesi ile gerçekleşmiştir. Arka planda Mısır'da durumun Osmanlı hakimiyeti açısından son derece tehdit edici vaziyete ulaşması, insanların padişahın yerine hıdivi yegâne hâkim saymaları acele davranılmasını zorunlu kılan etmenler olmuştur. İsyan etmiş bir bölgeyi anavatanına daha sıkı bağlarla bağlamak gibi hayırlı neticelerinin olabilirliği fikrinin ortaya atılması padişahı da oldukça etkileyip seyahat konusunda istekli olmasını sağlamıştır. (Aksüt, 1944, s. 4)

Sultan bu seyahatte selefi Abdülmecid'in yaptığı gibi yanına şehzade Murat, Abdülhamit ve Mehmed Reşat Efendileri de almıştır (Danişmend, 1972, s. 204). Tahta aday olabilecek hanedan mensuplarının da payitahtta bırakılmayıp gezilere iştirakinin sağlanması padişahların saltanatlarına dâir endişelerini ve dolayısıyla sadakatin padişahlık makamı için ne derece önem arz ettiğini göstermektedir.

Padişahın askeriyezi ziyaret etmeleri, askerlerin durumları ile yakından ilgilenip çeşitli ihsanlarda bulunması da sadakat tesis edilmesi için önemli adımlardandır. Nitekim Tanzimat dönemi padişahları da aynı yolu izlemiş ve askeriyezi teftiş etmişler ve hasta olanların durumları ile yakından ilgilenmişlerdir (Cerîde-i Havâdis, 178, 9 R 1260/ 10 Ağustos 1844)

Sultanlar gezilerde halka bazı vaatlerde bulunmuşlardır. Rumeli Gezisinde padişah, Rusçuk ve Zıstovi'deki kara gümrüklerinin vergilerini af eylediğini söylemiştir. Bu durum dilden dile dolaşarak büyük bir heyecan uyandırmıştır. Yalnız Rusçuk ve Zıstovi'ye verilen bu ihsanın genelleştirilmesi istenmiş Tuna Sahili Nâzırı padişahın bu ihsanın sadece adı geçen bölgelere verildiğini diğer bölgelerin vergilerinin ödenmesi gerektiğini ifade etmesine rağmen Vidin Valisi de aynı hakkın kendilerine de verilmesini talep etmiştir (BOA. MKT. 44-72).

Padişahların sadakati tesis edebilmeleri için affedicilikleri ön plana çıkarılmıştır. Devleti oldukça uğraştıran Girit isyanında suçlu olup Yunanistan'a firar edenler için padişahın bağışlayıcı misyonu gereği af ilan edilmiş ve haklarında çıkarın Afv-ı âliden dolayı mahallerine geri dönmüşlerdir (Cerîde-i Havâdis, 13 Şaban 1276, 382. Nüsha).

Padişah tarafından yapılan ve yapılması beklenen iyilikler tebaanın duası ile karşılık bulmuştur. Devlet yazışmalarına yansıyan çok sayıda belgede tebaanın padişahın sağlığına, varlığına duacı oldukları belirtilmiştir. Padişaha dua etmek, bahsedildiği üzere bir müşkülün çözümünde olabileceği gibi savaş meydanlarında “padişahım çok yaşa” mukabilinden de olabilmektedir. Bu nokta esasen padişahın şahsından ziyade devletin ayakta kalması temennisine işaret etmektedir. Savaşta elde edilen başarı ya da mağlubiyetler gayri Müslim tebaanın davranışlarını doğrudan etkilemiştir. İmtiyaza sahip olduklarından beri Önce Rus imparatoruna sonra Osmanlı padişahına dua eden Sırp Ladikaları, sadece Osmanlı padişahına dua etmişlerdir (BOA.HRT MKT 68-54).

Tanzimat döneminde de padişahlara övgü dolu sözler söyleyenlere hediyeler verilmiş çeşitli şekillerde taltif edilmeleri sağlanmıştır. Sultan Abdülmecid’e methiye yazanlara atıyye verilmiştir (BOA.A.MKT. 57-80). Şeref Hanım, padişahın ilahi ilhamlara sahip bir padişah olduğunu anlattığı bir manzume yazmış³⁶ her mesnedi erbabına taksim ettiğini yani işi liyakati olana verdiğini belirtmiştir. Şeref Hanım’ın isteğiyle kendisine maaş bağlanmıştır (Çelik, 2019, s.223).

Verâset’in değişeceği ile ilgili söylentiler yayılmaya başladığı zamanda Ziya Bey’in kaleme aldığı yazılarda Sultan Abdülaziz’in şehzadeleri öz evladından ayrı görmediği ifade edilmiştir. Yusuf İzzettin Efendi Sultan Abdülaziz tahta çıkmadan önce doğmasına rağmen, onu kızdıracağı endişesiyle sultan Abdülmecid’den gizli tutulmuş, onun ölümünden sonra Abdülaziz padişah olunca doğumu ilan edilmişti. Lâkin Veliaht Murat Efendinin çocuğu dünyayı gelince Sultan Abdüaziz, Abdülmecid gibi davranmamış ve veliahdı huzuruna çağırarak kutlamıştır (Ebuzziya Tevfik, 1973, s. 186).

³⁶ Patronaj ilişkileri bakımından değerlendirildiğinde patronun gözüne girmek için eşsiz eserler yazma konusunda bir rekabetin yaşandığı ve bu durumun sanatı olumlu şekilde etkilediği görülmektedir (İnalçık, 2003, s.30) ve ayrıca sanatçının hamisine şiir yazıp karşılığında ödül alıyor olmasının eski toplumlarda hayatın bir parçası olduğu ve sanatçı ve hamisi arasında bir tür hediye değişimi olarak nitelendirilmesinin yanlış olmayacağı hakkında bkz. (Durmuş, 2021, s.12)

Sultan Abdülaziz zaman zaman bürokratlara hediyeler takdim etmiştir. Sadrazama gayet âlâ bir çift bargir ile güzel bir fayton hediye ettiği gazetelerde yer almıştır (Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis, 15 Safer 1283, 434. Nüsha)

Ancak ister sadrazam ister serasker olsun kişilerin nüfuzlarının zirvede olduğu zamanlarda azillerin gerçekleştirmekten geri durulmamıştır. Çelik Koca Hüsrev Paşa'nın seraskerlikten azlinin bahsi geçen duruma örnek vermektedir. (Çelik, 2005, ss.366-367.)

Padişahlar sadrazamlardan azlettikleri zaman onları daha düşük kademe bir göreve atamışlar lâkin hepsi için geçerli olmasa da maaşlarına da dönemin şartlarına göre oldukça yüksek miktarlarda zam yapmışlardır. Abdülmecid Mehmed Emin Rauf Paşa'yı azlederek yerine İzzet Mehmed Paşa'yı atamıştır. Rauf Paşayı ise Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliye reisi yapmıştır. Paşanın maaşındaki artış dikkat çekicidir.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Reisi nasb ve ta'yin buyrulan devletlü Rauf Paşa hazretleri eltaf ve âtîfet-i seniyye-i hazret-i Hilafet-penahîye şâyan kudemâ-yı vükelâ-yı saltanat-ı seniyyeden bulunduğu mütedâir riyaset-i celile-i mezkûre maaşı olan elli bin kuruşun sair müşîran-ı fiham maaşları misillü müşarünileyh hazretlerinin zatına mahsus olan otuz bin kuruş maaşdan bi'l-ilave yetmiş beş bin kuruşa iblağ olunarak riyaset-i mezkûreye tahsisıyla küsur fazlasının dahi hazine-mande olunması..." (BOA A.MKT 2/74) (BOA İ. DH 63/3137) (Doğan, 2019, s. 233)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SADAKAT VE LİYAKAT KAVRAMLARI AÇISINDAN DEVLET

UYGULAMALARININ YANSIMALARI

(ASKER-SİVİL BÜROKRAT VE HALK)

3.1.Siyasal Sadakat Algısında Değişim Sorunsalı

3.1.1. Kuleli Vakası

Devletin modernleşme çabaları ile ortaya konulan her yenilik, bir taraftan eskinin yerine yeni bir düzen getirirken diğer taraftan gelenekten kopuşun yaşandığı ve dolayısıyla direncin de beraberinde olduğu bir süreci inşa etmektedir. Sultan Abdülmecid zamanında yaşanan değişikliklerin halk nezdinde gerekçelendirilerek bir karşılık bulamaması, çeyrek asra yakın modernleşme uygulamalarının özellikle Müslümanlar açısından tatminkâr olmaktan son derece uzak olan yapısı bahsi geçen sürecin deneyimlenmesine ve dolayısıyla farklı bir seçeneğin tecrübe edilebilme ihtimalini düşünülmesine neden olmuştur. Bu sebeplerin dışında savaş ortamının getirmiş olduğu baskılar ve ekonomik problemler de oldukça yıpratıcı ve eski düzeni aratıcı türdendir. Hal böyle iken, muhâlif karakterde birtakım oluşumlar meydana gelmeye başlamış, devletin padişahını hedef alan eylemler bu devirde de planlanmıştır.

Bu minvalde, Şinasi'nin de üyesi olduğu düşünülen bir cemiyet kurulmuştur. Aralarında çok sayıda müderris, müftü, meclis üyesi ve tophane müşirliği mensuplarının bulunduğu cemiyetin lideri ve aynı zamanda fikir babası Süleymaniyeli müderris Şeyh Ahmet, başkan yardımcısı ise Ferik Hüseyin Daim Paşa'dır. Askeri anlamda ihtiyaç duyulan desteği sağlayabilecek güce ve donanımına sahip Cafer-dem Paşa ve Rasim Bey'in de iştiraki ile cemiyet oldukça faal hale gelmeye başlamış ve dolayısıyla daha fazla taraftar

toplayabilmek için gizli çalışmalarına süratle devam etmiştir. Bu gizli cemiyet üyeleri hem Tanzimat'la meydana gelen değişikliklerden hem de istedikleri görevlere getirilmemiş olmaktan duydukları rahatsızlık nedeniyle bir saltanat darbesi yapmayı planlamıştır (Türkmen, 2002, s. 356- 357).

Bilindiği üzere gizli oluşumlarda yer alanların da dahili oldukları yapıya sadık kalabilecek bir karakterde olmaları belki de aranılan en önemli vasıflardan biridir. Bu nedenle kişilerin yemin etmeleri -söz vermeleri, bir şekilde teminat göstermeleri gerekmektedir. Cemiyet mensupları üzerinde *Şeyh Ahmet ile aramdaki ahdi kabul ettim ben bir fedâiyim* ifadelerinin yer aldığı bir taahhütnâme veriyor ve anlaşılan o ki kendilerine verilecek her türlü görevi bir fedai misyonu ile koşulsuz kabul ettiklerini baştan belirtiyorlardı. Bu usul, dönem itibarıyla yabancı devletlerde bilhassa İtalya'da devlete muhâlif hareketler sergileyen gizli cemiyetlere girerken uygulanmakta olan kurallara benzetilmiştir (Türkmen, 2002, s. 356-357.) (Karal, 2007, s. 95)

Cemiyet mensuplarının gizlilik konusunda zâfiyet göstermesi Hasan Paşa'nın saltanat darbesi planı ile ilgi bilgi edinmesine ve oluşumun içinde yer almak istememesine rağmen cemiyet üyeleri ile ilgili daha fazla detaya sahip olabilmek için taraftar gibi gözükmesine neden olmuştur. Serasker Rıza Paşa'nın direktifi ile bir toplantı düzenleyerek 14 Eylül 1859 tarihinde Kılıç Ali Paşa Câmii'nde toplantı esnâsında tevkif edilmelerini sağlamıştır.

Kuleli Kışlasında yapılan yargılama neticesinde, cemiyet kurucularına idam diğerlerine ise farklı cezalar verilmiştir. Lâkin padişah bağışlayıcı misyonu gereği icrâata dökülmüş bir eylem söz konusu olmadığı için idam cezalarını affederek kürek cezalarına çevirmiştir (Karal, 2007, s.96). Ceza Kanunnâmesi düzenlenirken padişaha suikast girişimini akla getirmemek için ölüm cezasının konulmamış olmaması da kararların verilmesi açısından önem arz edebilir.

Hasan Paşa'ya devlete ve padişaha göstermiş olduğu sadakatinden dolayı feriklik rütbesi verilmiştir. Kuleli Vakası'nda yargılamalar esnâsında halktan tepki gösterenler olmuş ülkede bazı karışıklıklar meydana gelmiştir.

Bunun üzerine devlet, eski Yeniçeri isyanlarından sonra yapıldığı gibi hemen gecikmiş maaşlar ödemiştir (Onaran, 2018, s.243). Kuleli Vakası'nda sanıkların ifadeleri alınırken Padişah Abdülmecid ve kardeşi Abdülaziz'in adlarının yer almaması için kâtipler bahsi geçen bölümlere noktalar koyarak fena olaylarla hanedanın adının kullanılmamasına gayret etmişlerdir. Başka bir açıdan bakıldığında buna cesaret edememiş olabileceklerini de söylemek mümkündür (Onaran, 2018, s.246). Tutanaklarda isyanın gerçekleşmesi halinde çok sayıda şeyhin ve sayıları binlerle tanımlanan müritlerin ve hatta askerin de iştirak edeceği çıkarımı yapılmaktadır (Davison, 2021, s. 151).

Ali Paşa Hükümeti Kuleli Vakası ile ilgili keskin bir tavır takınmamış durumu birkaç Kürt ve Çerkez'in eylemi olarak nitelendirmiştir. Lâkin daha sonra İstanbul'dan uzaklaştırılmaların başladığı görülmektedir. Ayrıca başkentte bulunan medrese öğrencilerinin sayıları da kontrole tabi tutulmuş ve sayının sınırlamak amacıyla birtakım tedbirler alınmıştır. Derviş ve tekkelerin mülklerine vergi konulması da din adamlarının etkinliklerini azaltmak amacıyla yapıldığı tahmin edilen stratejik hamlelerdir (Davison, 2021, s.151.)

Üç hafta sonra Ali Paşa'nın sadâretten azledilmesinde Kuleli Vâkası'nın bir payı olduğu düşünülebilir (Davison, 2021, s.156). İktidara karşı muhâlif bir hareket de yine gizli bir oluşum olan Meslek Cemiyetinin kurulmasıdır. Bu cemiyetin hedefi, padişah değildir, hükümet mensuplarına ve bazı nâzırlara darbe yapmaktır.

3.1.2. Sultan Abdülaziz'in Halli

Abdülmecid'in vefatı üzerine tahta geçen Sultan Abdülaziz'in on beş yıllık padişahlığı çeşitli konulardaki icrâatları yüzünden eleştirilere neden olmuştur. Bu nedenle sultanın tahttan

indirilmesinin onun kişisel imajını zedeleyen birçok faktörün bir araya gelmesi sonunca gerçekleştiği zikredilmektedir. Sultanın 1875 yılının yeni isyanlara sahne olan kaotik ortamında Rus yanlısı tutumu ile meşhur Mahmud Nedim Paşa'yı yeniden iktidara getirmesi, kendisinin de meylettiği ülkenin Rusya olduğunun bir kanıtı olarak karşılık görmüş ve sadrazamın daha önceki olumsuz idari kararlarının hatırlanmasına neden olmuştur. Öyle ki paşanın bir yıldan az süren ilk sadâretinde döneme kendi damgasını vurmaya matuf davranışları, kanun üstü davranma yetkisine hâiz olduğu hususunda padişahı etkilemeye çalışması Tanzimat erkanınca oluşturulmak istenen nizamı tam anlamıyla ters bir yapılanmayı hedeflediğine işaret etmiştir. Bu tutum Ali Paşa'nın yokluğundan nasıl istifade edildiğini göstermeye kâfidir.

Mahmud Nedim Paşa, devlet memurlarına yönelik keyfi bir idare uygulamıştır. Bu keyfi idare Danişmend'e göre, Tanzimat'ın sonu anlamına gelmektedir. Kezâ Veliaht Murat Efendi'nin taraftarı olan kişiler ya da Ali ve Fuat Paşa'nın yetiştirmiş olduğu devlet adamları muhakeme edilmeden azledilmiş ya memleketlerine ya da İstanbul'dan uzak olan taşra eyâletlerine gönderilmişlerdir. Zira dönemin önde gelen siyasi karakterleri olan bu paşalara yapılan muamele, rakibi sistem dışı bırakmak için yapılanacak ve ilerleyen zamanlarda geri dönüşlerinin olacağı önemli hamlelerdir. Mahmud Nedim Paşa Şirvanizade Rüşdi Paşa, Hüseyin Avni Paşa ile eski Zabtiye Nazırı Hüsnü Paşa'yı Bursa, Isparta ve Amasya gibi bölgelere sürgüne göndermiştir (Karasu, 2009, s.87). Rütbeleri ve nişanları alınmıştır. Yaklaşık on bir ay süren sadâretinde bu sayı Bahriye, Adliye ve Maliye'de toplamda on üç nazır, beş serasker, altı seraskerlik müsteşarı, altı Tophane müşiri, beş sadâret müsteşarı gibi dikkat çekici boyuta ulaşmıştır. Ayrıca valilerin de neredeyse görev yerine varmadan başka yerlere tayinleri çıkmış hatta bu durum dama taşlarına benzetilerek hicvedilmelerine neden olmuştur (Danişmend, ,1972, s.242).

Mahmud Nedim Paşa'nın personel atama politikasının memurları dönemin zorlu koşulları altında görev yerine varmadan başka yerde görevlendirmesi- devlette adam kayırmanın geldiği düzeyi hicveden yazılar yayımlanması hükümeti bu konuda önlem almaya sevk etmiştir (Kotan, 2020, s. 109).

Ayrıca Kırım Savaşı'nın yaratmış olduğu ekonomik zorluklar ve dolayısıyla dışarıdan sıklıkla borç alınması gibi nedenler ülkenin geleceği ile ilgili endişelerin artmasına neden olmuştur. İstanbul'da Hristiyan ve Müslümanlar arasında çıkması muhtemel sorunlarda hem Mahmud Nedim Paşa'nın hem de Sultan Abdülaziz'in Rusya'dan asker getirme ve himaye taleplerinin olabileceğine dâir kasıtlı çıkarılmış söylentiler de mevcut durumu daha da kötü hale getirerek güvensiz bir ortam yaşanmasına katkıda bulunmuştur (Armaoğlu, 19. 1997, s.503).

Mayıs 1876'da bazı öğrenci gruplarının toplanarak durumu protesto etmeleri bu muhâlif hareketin büyüyerek önemli bir sorun haline geleceğinin sinyallerini vermeye başlayınca Sultan Abdülaziz, Mütercim Rüştü Paşa'yı sadrazam olarak atamıştır. İradesinde halkın kendisini istediğini bu yüzden sadrazamlığa getirildiğini ifade etmiştir. Bu yönüyle aslında dönemin padişahlarının halkı sakinleştirmek için adımlar attıklarını, adı konulmamış bir kamuoyunun oluşmaya ve yönetim kademelerinde etki göstermeye başladığı söylenebilir.

Yeni kabinenin padişahın tercihi olmayıp kabul etmek durumunda kaldığı kişilerden oluşması Bâb-ı Ali ve saray ilişkilerinde uyumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa'nın Mahmud Nedim Paşa'nın yeniden tahta getirilebilecek olmasına dâir öngörüler, haklılığın ispat edilmesine meydan vermeden padişahın tahttan indirilmesi yönünde karar alınması ile bertaraf edilmiştir. Dönemin sadakat algısına muhtelif örnekler üzerinden bakıldığında öncelikle Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin, kendisinin gönlünü almak isteği ile Şeyhülislâm olarak atayan bir padişahın haline fetvâ vermesi dikkat çekicidir. Gerçi bazı kaynaklarda Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin Padişaha sadakatinden

dolayı fetvâ vermek konusunda direndiği ifade edilmektedir³⁷ (Armaoğlu, 1997, s.504). Ancak bir dönem çekişme halinde bulunduğu Hüseyin Avni Paşa'nın başını çektiği muhâlif hareketin içinde olmayı kabul etmiş ve gereken fetvâyı vermiş olması hatta fetvâyı sorgulayan Mekke Şerifi Abdülmüttalib Bin Galip'e açıklama yapmayı reddetmesi duruma tam aksi yönde bakılması gereğini gözler önüne sermektedir³⁸. Öte yandan kendi oluşturmuş olduğu donanmanın toplarının saraya çevrilmiş olması karşısında Sultan Abdülaziz kederlenmiştir. Sadakat algısını yeniden düşündürecek bir örnek olması bakımından önemlidir. (Berkes, 2003, s. 345).

Sultan Abdülaziz'in kısa süre içinde intihar olarak gösterilen ölümünün ardından siyasal sadakatten ziyade kişisel sadakat bağlamında ele alınabilecek bir hâdise gerçekleşmiştir. Dönemin kanlı suikast girişimlerinden biri olarak tarihe geçen bu eylem, Yusuf İzzettin Efendi'nin yaverliğini yapan Çerkez Hasan tarafından düzenlenmiştir. Bâb-ı Ali nazırlarının toplanıp gündem meselelerini görüştüğü Mithat Paşa yalısına baskın düzenleyen Çerkez Hasan, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Hâriciye Nâzırı Raşit Paşa, Ahmed Ağa ve Kolağası Bekir Bey'i öldürmüştür. Olaya müdâhale etmeye gelen askere silah atmayacağını belirten Hasan, yapılan sorgusunda olayın nedeninin Sultan Abdülaziz'in intikamını almak olduğunu, aslında daha önceden de bu eylemi gerçekleştirmeyi planladığını ancak Hüseyin Avni Paşa'nın Abdülaziz'in öldüğü gün türbede olması nedeniyle ertelediğini ifade etmiştir. Sultanın hallini müteâkip Bağdat'a gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmesinin de intikam planlarında bir payı olduğu düşünülmektedir. Yaralarının tedavi edilmesini zaten ölüm cezası almış bir insan olarak kabul etmeyen Çerkez Hasan 1876 Haziran'ında idam edilmiş ve cesedi iki gün boyunca teşhir edildikten sonra Edirnekapı Mezarlığı'na defnedilmiştir (Uzunçarşılı, 1933, s.105).

³⁸ Yeni padişaha biat etmek üzere İstanbul'a davet edilen Mekke Şerifi Abdülmüttalib yaşanan tartışma üzerine padişaha biat etmemiştir (İpşirli, 1998, s.75-76.)

Hükümet erkanından paşaları öldüren Çerkez Hasan ilerleyen zamanlarda efendisinin intikamını almak için canını feda eden bir kahraman olarak anılmıştır. Mezar kitâbesinde “..genç yaşında veliyy-ün- nimeti uğrunda fedâ-yı can eden merhum... “olarak yazılmış olması bu durumu doğrular niteliktedir (Uzunçarşılı,1933, s. 106).

3.2.Liyakat Kavramı Açısından

3.2.1. Bâb-ı Ali Bürokratları

Daha önce de ifade edildiği gibi Tanzimat dönemi padişahın biraz daha geri planda kaldığı ve bürokrasinin ülke yönetiminde aktif rol oynadığı bir zaman dilimidir. Bazı çalışmalarda bürokrasinin öne çıkması durumu bürokrasinin işlere kesin bir surette el koyması olarak da değerlendirilmiştir (İnalcık, 1964, s.603).

Bu dönemde ulemanın da kendi aralarında zıtlaşması, bürokratların güçlenmesinin devam ettirmiş, ülke içinde batılı tarzda eğitim alan ya da Avrupa’da yetiştirilen bürokratlar hayat ve mülk güvencesi edinmeleri ile önemli aktörler haline gelmişlerdir (Aslan ve Yılmaz, 2001, s.293).

Bu bürokratlar temel manada aynı siyasi hedef etrafında toplanmışlardır. Hedef, devletin bekâsını sağlamaktır. Etkin bir ideoloji olarak görülen devletin bekâsı olgusu, devletin kendi iktidarını toplumsal katmanlara ve sınıflara karşı kurma ve yeniden üretme sürecinde kullandığı bir yol olarak görülmektedir. Bu yüzden her türlü toplumsal oluşumun üzerinde yer alan, tartışılmaz, muhâfaza edilmesi ve hatta güçlendirilmesi gereken bir sistemi işaret etmektedir. Ayrıca toplumsal muhâlefetin söylemsel sınırlarını çizen hem de toplumsal muhâlefet öğeleri ile ilgili her türlü tasarrufa sahip, belirleyici bir işlevi icrâ etmesi bakımından oldukça önemlidir (Keyman, 2001, s. 141-142). Hal böyleyken Tanzimat

bürokratları arka planda var olan hedeflerini gerçekleştirirken zaman zaman birbirlerini takip eden grup, bazen de stratejik olarak ayrılan bir rakip ruhu ile hareket etmişlerdir.

Döneme genel anlamda bakıldığında gerek kararlarda gerekse karar alıcıların şahsında süreklilik olmaması da devletin merkezinde çok fazla değişken etrafında adımlar atılmaya çalışıldığını göstermekteydi. Bu dönemde görev alan paşalar ve görev süreleri bu değişkenliği gözler önüne sermeye yeterlidir. Nitekim Temmuz 1839'dan Aralık 1876'ya kadar Mehmed Hüsrev Paşa, Mehmed Emin Raûf Paşa (3), İzzet Mehmed Paşa (1), Mustafa Reşid Paşa (6), İbrahim Sârim Paşa (1), Mehmed Emin Ali Paşa (5), Mehmed Ali Paşa (1), Mustafa Nâili Paşa (2), Mehmed Emin Paşa (3,) Mehmed Rüştü Paşa (5), Mehmed Fuat Paşa (2), Yusuf Kamil Paşa (1), Mahmud Nedim Paşa (2), Hüseyin Avni Paşa, Ahmed Esad Paşa (2), Ahmed Mithat Şefik Paşa (2) kez göreve getirilmiştir (Kuneralp, 1999, s.1).

Ayrıca daha önce de belirtildiği üzere sadece kişiler değil, alınan kararlar da mevcut şartlara göre değişmiştir.

Mustafa Reşid, Ali, Keçecizade Mehmed Fuat, Ahmet Mithat Şefik Paşa dört üst düzey devlet adamı bu dönemin önemli siyasi aktörleridir. Her biri en az iki kez sadârete gelmiş olsalar ve reformist olarak aynı tarafta yer alsalar da bireysel manada birbirlerinden tamamen farklı ve hatta zaman zaman kuvvetli rakip olarak döneme damgasını vurmuşlardır. Bu dört sadrazam arasından en az Avrupalı olan sadrazamın Ali Paşa, en az yeteneklisinin ise Mithat Paşa olduğu ifade edilmektedir (Davison, 1999, s.235).

Lâkin Mithat Paşa'nın üç yıllık Tuna Valiliği görevindeki başarısı, memleketin tümüne sirâyet etmesi planlanan Vilâyet Nizamnâmesinin teorik olarak oluşumuna katkıda bulunduğu gibi pratikte de uygulayabilmiş olması yeteneği üzerinde yeniden düşünmeye gerektirir. Öte yandan kıyaslandığı kişiler Reşid, Ali ve Fuat Paşa olunca durum değişmektedir.

Bu dönemde göreve gelen sadrazamların padişahlar tarafından hangi kriterler göz önüne getirilerek seçildikleri dönemin güç enstrümanlarını bilmeyi gerekli kılmaktadır. Padişahın hem reformist hem de muhâfazakar kanadı denetim altına tutarak kendi hakimiyetinin devamını sağlama çabası; kimi zaman baskın tarafın üst düzey bürokratlarını görevden uzaklaştırarak kimi zaman da özellikle onlara görev verip göz önünde tutarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Bâb-ı Ali bürokratlarının idareyi tamamen elde tutma çabaları, yerlerine geçebilecek ve padişahın yönlendirmeleri ile iş yapabilecek yani saraya tabi olabilecek yeni bir sadrazamın varlığında azledilmeleri ile dizginlenmeye çalışılmıştır. Mahmud Nedim Paşa'nın görevlendirmeleri bu türden bir örnek teşkil etmektedir.

Üst düzey devlet adamlarının göreve getirilmeleri, liyakatlerinin ve konjonktürel etkilerin dışında padişaha duyulan muhabbetlerine göre şekillenmekteydi. Nitekim Keçecizâde Fuad Paşa'nın Padişah Abdülaziz'in Mısır seyahatinde göstermiş olduğu hürmete binaen ikinci kez sadrazamlığa getirilmesi bu duruma güzel bir örnektir. Padişahın yanında kendisi için getirilen ata binmeyip yaya yürümeyi tercih etmiş olmasının diğer bürokratlar tarafından abartılı görünmesine rağmen padişahın gözünde latif bir hareket olarak takdir edilmesi paşanın birçok pâyeyi aynı anda edinmesine katkı sağlamıştır. Danişmend'in ifadesiyle *zarâfet* ve *dirâyeti* sayesinde hem yaver-i Ekrem olarak taltif edilmiş halihazırdaki seraskerlik görevine yeniden sadrazamlık eklenmiş böylelikle paşa oldukça özel bir statüde görev yapmıştır (Danişmend, 1972, s. 204).

Öte yandan Tanzimat döneminde üç görevi beraber yürüten diğer bir siyasi figür de Damat Mehmed Ali Paşa'dır. Sadrazamlık yaparken Kaptan-ı Derya ve Seraskerlik makamında da bulunması o dönem içinde hem kendisine duyulan güveni göstermekte olduğu gibi yetişmiş insan azlığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Anlaşılan ordu uzmanlaşmanın gerektiği bir kurum olarak değil de bürokratik bir makam muamelesi görmüştür (Satılmış, 2016, s. 42).

Bu dönemde sadâret makamında yapılan değişiklikler ziyâdesiyle artmış, başarılı bulunmadığı için görevden azledilen sadrazamlar çok kısa süre içinde yeniden göreve getirilmişlerdir. Bu atamalar onların kabiliyetlerinin dışında başka faktörlerin etkisi olduğunun bir kanıtı niteliğindedir. Mehmed Emin Rauf Paşa'nın Sultan Abdülmecid döneminde üç kez göreve getirilmesi önemli bir örnek teşkil etmektedir. Paşa'nın Hüsrev Paşa kendisinden zorla sadâret mührünü almasına müsaâde etmiş olmasının reformlara karşı güçlü bir muhâlifin arzu edilmediği zamanlarda sadrazam olarak atanmasına katkı sağladığını ifade edenler mevcuttur. Paşanın tarafsız tavırlarının serbest hareket ederse idam edileceğine dâir korkusu gibi farklı sebeplerden kaynaklandığı savunulsa da bahsi geçen kaygının ortadan kalktığı durumlarda da devam etmiş olması onun karakter özelliğine bağlanmıştır (Beydilli, 2003, s.465-467).

Dönemin tarih yazıcıları Mustafa Nuri, Cevdet Paşa hatta kısmen Ali Fuat Türkgeldi'nin de aynı kanaatte olduğuna dikkat çeken ama MehmedEmin Rauf Paşa'nın olaylar karşında akılcı tutumu ve baskın tavrının da örneklendirilmesi ile aksi yönde düşünülmesini sağlayan biyografik çalışmalar da mevcuttur (Doğan, 2019, s. 280-289). Onun devlet adamlığını eleştirenlerle mukâyese edildiğinde onlar gibi maddi hırslarının olmadığını, Paşa'nın devlet görevinden hiçbir surette menfaat sağlamadığı, hakkında herhangi bir rüşvet-yolsuzluk iddialarının bulunmadığı da zikredilmiştir (Doğan, 2019, s. 289).

Sadrazamların azil nedenleri farklılık göstermektedir. Birinin diğerini devre dışı bırakma niyetiyle itham etmesi, öne sürdüğü nedenin kolaylıkla kendine taraftar bulabilecek mâhiyette olması durumunda sadrazamın görevden alınması ile sonuçlanmıştır. Damat Said Paşa'nın Mustafa Reşid Paşa'yı *dini balatsızlık* ve *müfrit alafrangalıkla* ithamı nedeniyle padişahı endişeye düşürerek görevden aldırıldığı ifade edilmektedir. Mustafa Reşid Paşa'nın yerine gelen İbrahim Sarim Paşa da liyakatli olduğu halde Damat Said Paşa'nın mahmisi

olması nedeniyle reformist bürokratlarca onay görmemiş dört aydan kısa bir süre sadrazam kalabilmiştir (Danişmend, 1972, s.137)

Üst düzey bürokratların birbirleri ile geçinememelerinin devlet işlerini olumsuz etkilemesi ihtimalinden dolayı bazen iki tarafın da azli ile sonuçlandığı belirtilmektedir. Nitekim Encümen-i Daniş üyeleri arasında iyi bir eğitime sahip olmasına rağmen Damat Fethi Ahmed Paşa'nın yer almamış olması Mustafa Reşid Paşa ile damadın arasını açmış, yaşanan gerginlikten dolayı Mustafa Reşid Paşa sadâretten, Damat Fethi Ahmet Paşa da Tophane Müşirliğinden azledilmiştir. Mustafa Nâili Paşa ümmi olarak nitelendirilmektedir. Kendisinin padişahın anlattığı siyasi mevzuları idrak edememiş olması azil nedeni olarak gösterilmektedir. Darendeli İzzet Mehmed Paşa da ikinci sadâretinden başarısız bulunduğu için azledilmiştir (Danişmend, 1972, s. 131,140, 184)

Kişilerin liyakatleri, görev alanlarında eğitim alma ve hakkaniyetle göreve gelme gibi temel özelliklerin yanında görevdeyken görevin getirdiği sorumlulukları üstlenebilme ve hatta zaman zaman da geri çekilebilmekle de ilişkilidir. Özellikle devlet idaresinde stratejik açıdan önemli görevlendirilmelerde bulundukları zaman makama yakışır hareket etme ve şayet makamda kalınması devleti zora sokacak ise istifa ederek çekilme gibi ince noktaları içerebilmektedir. Osmanlı Devleti'nde modernleşme döneminde öne çıkan nezâretlerden biri olan Hariciye Nezâretine getirilen bürokratlar bu noktada belki de en hassas makamda görev yapmaktadırlar. Devletin dış müdâhaleye en açık oldukları ve izlenilen stratejinin müsebbibi addedilebilecek noktada görev yapan nazırlar her daim bu tehlike ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Nitekim Keçecizâde Mehmed Fuat Paşa, Kutsal yerler meselesinde Prens Menşikov İstanbul'a gelince Hariciye Nâzırı olan Fuat Efendi'yi ziyaret etmeyip ayrıca onu güvenilir bulmadığını beyan ederek başka bir şahsın görevlendirilmesini talep ettiğinde Fuat Efendi istifa etmiştir. İstifa etmesi kadar istifa sonrası süreci de yönetmesi dikkat çekicidir. İstifası nedeniyle gündem yaratmaya çalışan şahısların soruları karşısında Hariciye Nezâretine

kendisinden daha muktedir kişilerin gelmesi gerektiğini belirterek mevcut durumun krize dönüşmesini engellemiştir (Gümüşsoy, 2006, s.32-35) Tanzimat döneminde sadrazamlık ve seraskerlik görevini üç yıl süre ile beraber yürütmüş tek kişi olan Fuat Paşa'nın bu davranışı sorun çözme kabiliyetini göstermek bakımından anlamlıdır (Manneh, 2006, s.334).

Sultan Abdülaziz'in Ali Paşa'dan hazzetmediği halde liyakat ve maharetinden dolayı onu görevde tutmuş olması büyük bir meziyet olarak nitelendirildiği gibi Ali Paşa'nın da sevilmediği halde liyakatinden dolayı görevde bırakılma hususunda padişahı mecbur etmesi de o derecede önemli bir meziyet olarak nitelendirilmiştir (İnal, 1982.s. 28).

Bu dönemde devlette görev alan memurların, meclis azalarının birbirleri ile münasebetlerinde görülen anlaşmazlık ve şikayetler o kadar artmıştır ki bu konuda birtakım düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Tanzimat döneminde üst düzey memurlara arasında esasında her dönem yaşanan lâkin fikir birliği gerektiren ıslahat zamanlarında daha da gün yüzüne çıkan anlaşmazlıkların ziyâdesiyle arttığı görülmektedir. Öyle ki merkeze şikâyet amacıyla yazılan arzuhallerde memleket ileri gelenlerinin ve meclis üyelerinin sürekli birbirleri aleyhinde *ik'â-ı gamz* etmeleri ve *nifak eylemeleri* ve dolayısıyla hükümete dost olan kişileri de olumsuz şekilde etkileyecek hareketlerde bulunmaları dikkat çekici mâhiyette artmıştır. Aslında hiçbir suçu bulunmamasına rağmen çok sayıda kişi sadece kişisel anlaşmazlıklardan dolayı iftiraya uğramıştır. Kanunlaştırma yolunda atılan adımları takiben bu konuda gündeme gelmiş ve bila istisna müteayinan, vücuh ve erkan her kim olursa olsun bu yola başvuran kişiler, hakkında tahkikat yapılacağına dâir emirname çıkarılmış ve taşraya gönderilmiştir (BOA.A.MKT.UM. 388-18).

Meclis-i Ahkâm-ı Adliye memurlarının farklı meşguliyetlerinin olmaması ve zihinlerinin sadece müzâkere ve mütâlaa ile yoğunlaşmaları için üyelerin üzerinde farklı görevler varsa bu görevler başkalarına devredilmekteydi. Nitekim bu gerekçe ile Ziver ve Arif

Bey'lerin uhdelerindeki görevler münasip kişilere verilmiştir (TV. 7 Şaban 1249, 73. Nüsha) (TV. 11 Safer 1254 164. Nüsha.)

Ayrıca bu meclislerin tertip ve tanzim edilmesindeki amaç da rütbe farkı ile uğraşmak ve makam korumak için hiçbir şekilde uğraşılmaması, şahsi maksatlar karıştırılmadan titiz bir surette işlerin yapılması olarak belirtilmişti. Padişahın verdiği tam maaşın kişilerin memnun olmaları ve bahsi geçen şeylerle uğraşmamaları için yeterli görülmesi gerektiği her fırsatta vurgulanmıştır³⁹.

Harbiye mektebi kökenli olan ve eğitimlerini derece ile bitiren, yine üstün başarıları dolayısıyla taltif edilerek kaymakamlık, valilik, murahhaslık, bahriye nazırlığı, meclis reisliği, seraskerlik ve sadrazamlık gibi önemli makamlara gelen Hüseyin Avni Paşa'da dönemin önemli siyasi figürlerinden biridir. Yetenekli ve güvenilir bir asker olarak Girit isyanında görev almış ve başarı sağlamıştır. Tanzimat döneminin ikliminde yetişen profesyonel bir asker olarak saraya herhangi bir borcu olmadığı ve aynı kanatta yer aldığı Abdülkerim Nadir Paşa gibi şahıslarla beraber bürokrasiye yakın ve sisteme sadık olduğu ifade edilir (Manneh, 2006, s.333).

Muhâlif kimliği ile öne çıkan ve dolayısıyla dönem çalışmalarında bu yönü ile ele anılan paşanın özellikle askeri alanda zikredilmeyen hizmetleri dikkat çekicidir. Askerlerin kıyafetlerini eskisi ile kıyaslandığında savaşmaya daha uygun hale getirmiş ve orduya nitelikli silahların tedarik edilmesiyle ilgili çalışmalar yapmıştır. Mecmua-yı Manevra ve Fenn-i Harp adlı kitapların Türkçe'ye tercümesi gibi eğitime katkı sağlayan yönlerini ayrıca zikretmek gerekir (Gencer, 1998, s.527).

Lâkin Mahmud Nedim Paşa gibi kuvvetli rakibinin sadârete gelmesi ile azledilmesi, sürgüne gönderilmesi ancak kısa süre sonra yeniden göreve getirilmesi zaman zaman

³⁹ Ayrıca rütbe farkı meselesinin meclisin kurulma amacına da karşı olan yönü ele alınmıştır. Rütbe farkından dolayı azaların fikirlerini açıkça beyan edememelerinin sakıncaları ele alınarak mecliste görev almanın eşitliği gerektirdiği düşüncesi çerçevesinde adım atılmıştır. (TV. 22 Rebiulevvel, 1254 166. Nüsha.)(TV. 6 Rebiulevvel 1254. 165. Nüsha)

liyakatin devre dışı bırakıldığını göstermektedir. Görev almalar bürokratların şahsi husumetleri ile şekillenmektedir.

Ahmed Cevdet Paşa'nın manevi harp olarak nitelendirdiği, bürokratların arasında hizipleşme bu dönem daha da kuvvetliydi. Kendi aralarında da fikir ayrılıklarının yaşandığı bloklaşmaları - Tanzimat taraftarı olmayı ya da olmamayı- bir tarafa bıraktığımızda çok sayıda etkenin özellikle kişisel rekâbetlerin ön planda tutulduğu görülmektedir. Dönemin eserlerinde de kibir, meyl-i servet, azamet gibi nedenlerden kaynaklanan Bâb-ı Ali rekâbetlerine yer verilmiştir. Devlet görevinde rekâbetin ancak rakibinin yaptığı başarılı hizmetlere gıpta edip aynı zamanda neticesinin onun yaptığından daha üstün olduğu işlere girişerek tercih edilmeyi sağlamak konusunda kabul edilebileceği belirtilmiştir. Bu rekâbetten devlet ve millet için menfaat elde edilebileceği ve dolayısıyla gayret ve şevkin de artacağı ifade edilmiştir (Mehmed Salahaddin, 2021, s. 50).

Siyasi manevralarla rakibini görevden, rüşvet aldığını iddia ederek itibardan, özel hayatını dile getirerek gözden düşürme ve sadece kendisi değil çocukları veya himaye ettiği kimselerin devlet imkanlarından yararlanmaları hususunda kıyasıya bir yarışta alt etmeye çalışma gibi çok çeşitli faaliyetler içinde oldukları görülmektedir. Oysaki bahsi geçen yönelimlerin kısa süre önce devleti ne derece zarara sokabileceği iki paşanın arasındaki anlaşmazlıktan dolayı Osmanlı donanmasının Mısır'a teslim edilmesi üzerinden deneyimlenmiştir. Bu durum aslında kişilerin geldikleri görevlerle ilgili liyakatlerini sorgulatmaktadır.

Göreve yeterliliklerden değil şahsi anlaşmazlıklardan dolayı kişilerin azlettirilmeleri, halet-i rûhiyelerinde derin izler bırakan sürgüne gönderilmeleri, hedefteki kişinin yakınlarının devlet görevinden uzaklaştırılmaları, bunlar yapılamıyor ise maaşlarının düşürülmesi sadece kendilerine değil temsilcisi oldukları makama da öfke duyulmasını sağladığından kişinin sadakatini de etkilemiştir. Mustafa Reşid Paşa ve Hüsrev Paşa, Mustafa Reşid Paşa ve Damat

Mehmed Ali Paşa – Damat Fethi Paşa, Mahmud Nedim Paşa ve Hüseyin Avni Paşa, Mahmud Nedim Paşa ve Mithat Paşa gibi çokça kombinasyon ile ifade edilebilecek kişisel husumetler görev alma ve o görevde kalma üzerine şekillenmiştir. Kimi zaman rakibi karalamak için Avrupa'daki gazetelerde itibarını zedeleyecek minvalde makaleler yazdırmak bile çare olarak görülmüştür.

Mahmud Nedim Paşa, Ticaret Nazırıyken azledilmiş ve yerine Ethem Paşa getirilmiştir. Kendisinin dil bilmediği halde Hariciye Nezâretine atanmasını beklediğini ve beklenen atama gerçekleşmediği için üzüldüğü ifade edilmektedir (Cevdet Paşa, 1960, s.92). Hariciye Nezâreti için dil bilmenin ne derece önemli olduğu bilinen bir gerçektir. Kaldı ki Mahmud Nedim Paşa'nın Meclis-i Vâlâ Riyâseti'ne getirilecek kadar bilgi ve donanımı olmadığı düşünülmektedir. Öte yandan dil bilmemenin azledilmek için yeterli bir neden olarak görüldüğü Hariciye Nezâreti değil Takvimhâne için dahi ortadadır. Fransızca bilmediği için Takvimhâne Nâzırı Recai Efendi dahi görevinden azledilmiştir. Ancak bu noktada Takvim-i Vekâyi'nin Fransızca neşrinin hatalarından dolayı azledildiği Takvim-i Vekâyi'de belirtilmişken arşiv belgelerinde ise uygunsuz hareketlerinden dolayı azledildiği ifade edilmiştir (BOA.İ.DH. 267 16699).

Tanzimat döneminde iki kez sadârete gelen Ahmet Esat Paşa da Harbiye mektebinde tahsil görmüş ve Paris'te Mektebi Osmânî gibi devrin önemli okullarından birinin başında görevlendirilmiştir. Dört dil bilen ve iyi eğitilmiş paşa hem Tanzimat bürokratlarının hem de sultan Abdülmecid'in dikkatini çekmiş ve kısa sürede yükselmesine neden olmuştur. Seraskerlik, Bahriye ve Nâfia Nazırlığı, sadrazamlık görevlerini devletin mali açıdan zor dönemlerinde îfâ etmeye çalışmıştır. II. sadâreti esnâsında kendi maaşını dörtte bire indirmiş ve diğer devlet adamlarının maaşlarını da düşürerek devlet bütçesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır (Gencer,1989, s. 64). Memur maaşlarında tenzilata giderken maksadının küçük

memurların maaşları olmadığı padişahların tahsisatları gibi bütçeye fayda sağlayacak kesintiler yapmayı hedeflemiştir (İnal, 1982, s.426).

Yusuf Kamil Paşa bu kadar genç yaşta sadârete getirilen Esat Paşa liyakat sahibi olduğunu kabul etmekle beraber tecrübe sahibi olmamasından dolayı padişahın yakında kapıcılarını da kapıya gönderip sadrazam yapacak diyerek aslında bu görevlendirmeden memnun olmadığını dile getirmiştir (İnal, 1982, s.431). Esat Paşa'nın bu kadar kısa sürede yüksek makamlara getirilmesi sadece Yusuf Kamil Paşa değil Esat Paşa'nın ehliyet ve fetânetini takdir eden birçok bürokratin eleştirilerde bulunmasına neden olmuştur. Paşa'nın birinci Seraskerliği esnâsında ise Kamil Paşa bir sohbet esnâsında siz de vükelâdan olur ve devlete önemli hizmetlerde bulunursunuz diyerek Esat Paşa'ya birkaç sene içinde serasker olmanın yeterli olmadığını kıdem kesbetmenin tecrübe sahibi olmanın gerekli olduğunu îmâ ettiği düşünülmektedir. (İnal, 1982, s.432).

3.2.2. Liyakat İhlali Olarak Adam Kayırma

Osmanlı Devleti'nde özellikle ahlaki bir bozulmadan bahsedildiği ve çözüm arandığı zamanlarda devlet memurlarının başvurmaması gereken eylemler arasında adam kayırma öncelikli olarak zikredilmiştir. Görevlilerin yakınlarını himaye etmelerinden dolayı devlette nitelikli personel yetişmemesi idari mekanizmayı doğrudan etkilediği için bu tarz eylemlere başvuranların cezalandırılacakları her fırsatta ifade edilmiştir. Bu yöndeki tüm çabalara rağmen tam anlamıyla yok edilemediği belgelerden anlaşılmaktadır.

Tanzimat döneminde de adam kayırma ile ilgili çok sayıda örnek mevcuttur. Nitekim dönemin Tanzimat ve Islahat fermanları ile ilan edilen ilkelerin uygulama pratiğinde kendini göstermediği, yerleşik bir gelenek olan iltimas ve himayenin ortadan kaldırılmasının kısa süre içinde ve birdenbire gerçekleşmeyeceği âşikârdır. Bu noktada arşiv belgelerinde yer alan

iltimasın referans, kayırma kelimesinin de görev verilmesi anlamında kullanıldığını belirtmek gerekir. Aksi takdirde sıkça rastlanılan bu ifadelerin teklifi yapan kişiyi de güç durumda bırakma ihtimalinden dolayı açıkça zikredilemeyeceği düşünülmektedir.

Yakınlarını önemli mevkilere getirerek maddi menfaat sağlama ya da bu sayede nüfuz elde etme konusu hem merkezde hem de taşrada örneklerinin görülebileceği icrâatlar arasında öncelikli sıralarda yer almaktadır. Zaten intisap ilişkilerinin kişileri destekleyici mâhiyeti ve elinden tutulması hususunda garanti veren bir taahhüdü içeren yapısı gereği bir beklentiyi beraberinde getirdiği bilinmektedir. Dönem itibarıyla Koca Hüsrev Paşa'nın devlette üst düzey görev yapmakta iken stratejik noktalara yerleştirdiği sadâret de dahil olmak üzere önemli görevlere gelen köleleri bahsi geçen duruma bir örnektir.

Daha önce de bahsedildiği üzere Tanzimat döneminin getirdiği yeniliklerden biri de memur olabilmenin sınav yükümlülüğüne bağlanmasıdır. Verilen önemi göstermesi bakımından padişahın ve Bâb-ı Ali bürokratlarının imtihanlarda hazır bulunmaları kâfîdir. Durum böyle iken yeni kurallara uygun olmayan bir şekilde görevlendirilmelerin yapılması adam kayırma kabilinden değerlendirmektedir. Bu noktada kilit soru, yolsuzluklar ve yanlış uygulamaların önüne geçmesi için gelen kanun ve nizamın uygulama pratiğinde kimleri, ne derece kapsadığıdır.

Mektûb-i Maliye Odası Hulefâlığı'na Maârifî Adliye öğrencilerinden nizami şekilde imtihan yapılarak hak edenlerin alınması gerekiyorken Zaptiye Müşiri Mehmed Paşa'nın iltiması ile Mehmed Paşa'nın oğlu Sait Bey ve kâtiplik hizmetinde müstahdem Hasan Tahsin Efendi için bir ayrıcalık tanınmış ve emsal olunmaması istenmiştir (BOA.C. DH. 41- 2138). Bu örnekten yola çıkıldığında sadece emsal olunmamasının istenmesi dahi durumun sıradan bir uygulama olmadığına dair bir soru işareti barındırmaktadır.

Mahreç-i Aklâm'ın öğrencileri daha okullarından mezun olmadan Bâb-ı Ali kalemlerine girdikleri rüştiyeden atılmış olan öğrencilerin de benzer davranışlar içinde oldukları bilinmektedir. Maliye Nezâreti' nin uyarısı üzerine 1864 yılında yaklaşık 80 öğrencinin bu yolla memurluk yaptığı anlaşılmıştır (Sarıyıldız, 2002, s. 26).

Öte yandan adam kayırma başka kişilere hak tanınıyorken diğerlerini devre dışarı bıraktıran bir eylem olduğundan farklı şekillerde de tezâhür etmiştir. Mekteb-i Maârifî Adliye açıldıktan sonra mezunların istedikleri kaleme yerleştirilecekleri söylenmesine rağmen eğitimi tamamlayarak imtihanla mezun olan Mustafa Efendi, Darbhâne-i Âmire tahrirat odasına görevlendirilmeyi istemiş, bu odaya hariçten kâtip tayinine gerek duyulmadığı ifade edilerek Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi Mühimme odasına, okulun diğer mezunları kendi talep ettikleri kalemlere yerleştirilmişlerdir (Sarıyıldız, 2002, s.19).

Bazen de ileride devlete önemli hizmetleri bulunacak kişilerin istedikleri okula kaydolamadıkları görülmüştür. Bahriye Mektebi'ne gitmek isteyen Süleyman Nutki, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de girdiği sınavda şahsi bilgileri yetersiz görüldüğü için kayıt hakkı kazanamamış ancak babası Damat Mehmed Ali Paşa'ya durumu bildirme fırsatı bulmuş, Paşa da gerekenin yapılması için mühürdarına emir vermiştir. Aslında Damat Mehmed Ali Paşa'nın iltiması ile okula kaydolan Süleyman Nutki Bey babası ve çocukları ile beraber Türk Denizcilik Tarihi için kıymetli hizmetler sunacaktır (Süleyman Nutki Bey,2003, s. 2) (Sunay, 2015, s. 68.) Bu noktada o zamanın şartları ile bir fırsat tanıma olarak da adlandırılabilir bir yardımın bugünden bakıldığında kural ihlali olarak adlandırılması üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Öte yandan sadece devlet memuriyeti değil yerel meclislerde de kişiler sistemin açık noktalarını kendi lehlerine kullanabilmekte ve bugün kullandığımız manada kayırmacılık yapabilmektedir. Özellikle taşrada nüfuzlu aileler ayanlık kurumunun kaldırılması sorunsalını

yeni şartlara uyumlanıp devletin temsilcisi olarak kendi menfaatlerini önceleyerek faaliyetlerde bulunabilmek aşımlardır.

Arşiv belgelerine yansıyan örnekler üzerinden adam kayırma teşebbüsü irdelendiğinde taşra ya da merkezde önemli bir göreve getirilen kişinin yakınlarını bazı görevlere atadıkları görülmektedir. Bu konu aslında sadârete gönderilen şikâyet dilekçelerinde ayrıntı olarak verilmiş genellikle bu kişilerin ahâliye kötü davrandıkları ve yolsuzluk yaptıkları zikredilirken ana hususun yanında belirtilmiştir. Bu minvalde Hacı Ahmet Bey Bolu Meclis azası iken halka haksızlık ve zulüm yaptığından azalıktan çıkarılmış ancak Hisarönü kazası ahâlisinden ek olarak vergi almış ve bunları geri ödemediği halde yeniden azalığa tayin edilmiştir. Kendi aza olabildiği gibi adamı Mustafa Efendi'yi de kâtip tayin ettirmesi ahâlinin şikâyetine neden olmuştur (A.MKT. UM 502 79).

Karahisari Şarki sancağına bağlı İskefsir kazası müdürü Murteza Ağa'nın kardeşi Sadık Ağa'yı zaptiye çavuşu ve sandık emini, oğlu Süleyman'ı da mukayyid olarak görevlendirmesi yine devlet işlerinde bir aile yapılanmasını göstermektedir (BOA.A.MKT.UM 129 3) lâkin devlet merkezli bakış açısına göre kesinlikle tasvip edilmemesi gerekir. Nitekim merkezin kısa bir zaman sonra bazı tedbirler alması bu durumu doğrular niteliktedir. Ayrıca bahsi geçen müdür hakkında şikâyetle konu olan; ahâliye kötü davranma ve bazı kural dışı faaliyetlerde bulunma kardeşine ve oğluna verdiği makamları da bir güç temini olarak görebileceği kanaatini uyandırabilecek minvaldedir. Murtaza Ağa azledilmiş lâkin memuriyete geri dönme teşebbüsleri devam etmiştir.

Yine aynı şeklide Trablusgarp Eyâleti'nin Hums Kaymakamı bölgenin yerlilerinden Hacı Ahmet Bey kendi akrabalarının kaza meclis azası olmasını sağlamıştır. Azaların vergi ödememesi ve bahsi geçen kaymakamın hem ticaretle uğraşarak halkı ziyana uğratması hem de devlet gelirlerini deftere geçirmemesi valinin kendisini merkeze şikâyet etmesine neden olmuştur (BOA.İ.MVL. 169- 5035).

Tanzimat döneminde adam kayırma teşebbüslerine sıkça rastlandığından merkez bu konuda yaptırımında bulunma yönünde karar almıştır. Evlat, damat ve akrabaların memleket idarelerine ait işlerde istihdam edilmemesi ve devlet işlerine müdâhale ettirilmemesi ile ilgili taşralara emir gönderilmiştir. Lâkin bu kişiler gittikleri yerlerde ikinci bir vali gibi davranmaya ve sanki kendilerini bir nevi temsilci sıfatına sokmaya çalışmışlardır. (Kırmızı, 2015, s. 291).

Taşradan gelen cevaplarda bu konu üzerine hassasiyetle durulacağı belirtilmiştir. Alınan emrin yerine getirildiğine dâir Şehr-i Zor valisinden gelen cevapta zaten bu kişilerin devlet işlerine karıştırılmadıkları ifade edilmiştir (BOA.MVL 298 51).

Merkezin akrabaları sistemden uzaklaştırma ve liyakatli kişilerin göreve getirme kararından sonra benzer davranışları görülmeye devam etmiştir. Bu durum bazen merkezin bir şahsın asaletini tasdik edeceği zaman onunla ilgili inceleme yapması sonucu ortaya çıkmıştır. Kerbela Kaymakamı'nın yerine göreve başlayan Kapıcıbaşı Hurşit Efendi'nin asaletinin onaylanması talebine istinâden yapılan araştırmada aslında Kerbela Kaymakamı Kurbi'nin nedensiz yere azledildiği ortaya çıkmıştır. İzinsiz bir şekilde kaymakam azli yapılamayacağı aynı zamanda hiçbir surette valilerin yakınlarının kaymakamlığa ya da müdürlüğe getirtilemeyeceği belirtilmiştir. Eğer kaymakamın azli yapılır ise de yerine getirilen kişinin Hurşit Efendi değil başka bir aday olmasının gerektiği ifade edilmiştir (BOA.A.MKT. UM. 413-49). Bu örnek üzerinden bakıldığında merkezin taşradaki görevlilerin yakınlarını göreve getirerek nüfuz elde etmeye çalışmalarının önlenmesi konusuna önem verdiği görülmektedir.

Ayrıca ahâli ve meclis azalarının valilere yakınlık göstermelerinin sakıncaları ve herkese kanun önünde eşit muamele yapılacağına dâir emir gönderilmiştir (BOA.A. MKT. UM. 390-16).

Bâb-ı Alî'nin taşra ile ilgili kararları bu yönde iken merkezde de benzer faaliyetlerin cereyan ettiği gözlemlenmektedir. Nitekim görev, rütbe ve nişan gibi konularda tasarrufla

bulunma hakkı, nüfuzlu kişilerle beraber olma ve dolayısıyla menfaat elde etmek için gerekli olan kaynaklara yakınlık merkezi belki de taşradakinden daha çok alakadar etmekteydi.

Mahmud Nedim Paşa'nın yakınlarını önemli görevlere getirdiği ve taltif ettiği bilinmektedir. Akrabası Ziya Paşa'yı Dîvân-ı Ahkam-ı Adliye bünyesindeki İcra Reisliği görevine getirmiştir. Telgraf Nezâreti'ne kardeşi Ahmed Bey'i atamış, eniştesi Rauf Paşazâdeyi de Dahiliye kâtipliğinde görevlendirmiştir. Damadı Ahmet Refik Bey'e de Osmânî nişanı vermiştir (Karasu, 2019, s.85-86).

Yine aynı şekilde, seraskerlik makamı tarafından dönemin sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Mazhar Bey'e mirlivalık, sadâret müsteşarının oğluna da binbaşılık rütbesi verilmesi teklif edilmiş ve bu istek padişah tarafından kabul edilmiştir (BOA İ. DH. 227-13561) Bu kadroların kendilerine Mekteb-i İdâdî'den mezun değil tahsil yapmakta iken verilmiş olması düşündürücüdür.

Takvimhâne Nâzırı Recai Efendi ise oğlu Mehmed Celaleddin Bey'in Takvimhâne-i Amire kâtipliğine tayin edilmesini sağlamıştır (BOA. İMVL 429 18877).

Mustafa Reşid Paşa zamanında bakkallar dahil herkese rütbe dağıtıldığını hatta rütbe almanın hiçbir ayrıcalığı kalmadığı için rütbesizliğin daha mümtaz olduğunu ifade edildiğini dönemin gazetelerinde görmek mümkündür. Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galip'i saraya damat yapabilmek için bazı teşebbüslerde bulunduğu iddia edilmektedir. İddialara göre paşa Bâb-ı Hümayun'da güç elde etmek ve Enderun-ı Hümayundakilere hoş görünmek için ihsanlarda bulunmuş hatta saray kadınlarının istekleri doğrultusunda liyakati olamayan kişilere rütbe ve memuriyet vermiştir.

(Cevdet Paşa, 1960, s.70).

Tasarruf tedbirleri dolayısıyla Mahmud Nedim Paşa memurların maaşlarını düşürürken diğer yandan Yusuf Kamil Paşa'nın maaşını üç katına çıkarmıştır (Karasu, 2019, s. 91). Muhtelif örnekler üzerinden devam edildiğinde önemli bir görev alma hususunda

kıyasıya bir rekâbet yaşandığını, liyakatten önce yakınlık derecelerine bakıldığını yinelemek gerekir. Öyle ki bu durum devrin en çok liyakatli adama ihtiyaç duyulduğu Maliye Nezâreti ile ilgili olsa dahi durum değişmemiş, gücü elde kişiler bu noktada da geri durmak istememişlerdir. Avrupa'dan istikraz anlaşması yapılacağı zaman bir kişinin görevlendirilerek Paris'e gönderilmesi hususunda meclis kararı çıkınca Mustafa Reşid Paşa gidecek kişinin işin ehli olması gerektiğini savunmuştur. Dönemin sadrazamı Giritli Mustafa Paşa bu işin Paris'de bulunan oğlu Veli Paşa'ya verilmesini, o varken İstanbul'dan Paris'e adam gönderilmesinin onun oğluna hakaret sayılacağını ifade etmiştir. Önerisinin reddedilmesi üzerine ikisi arasında şiddetli münakaşalar yaşanmıştır. Arabulucular kanalıyla ortam yumuşatılarak, bir uzmanın gönderilmesine lâkin Veli Paşa'nın da muamelata nezâret eylemesine karar verilmiştir. Sadrazam ise ertesi gün azledilmiştir (Türkgeldi, 1928, s.12).

Bu noktada Reşid Paşa'nın oğullarının da Hariciye Nazırı ve Paris sefiri olarak önemli makamlara getirdiklerini zikretmek gerekir.

Dönemin muhâlif basınında adam kayırma teşebbüsleri katı bir şekilde eleştirilmiştir. Ancak bu gibi eylemlerde rakibi karalama niyetinin de olabileceği gerçeği göz önünde tutulmalıdır. Mahmud Kemal İnal'ın son sadrazamlar adlı eserinde eğer bir kalem düşmanın elindeyse her şey yazılabilir ifadesi bahsi geçen yaklaşımı dile getirmektedir (İnal, 1982, s.20).

Hürriyet Gazetesinde "Karınca Kanatlandı" başlığı altında imzasız olarak neşredilen makalede Ali Paşa'nın dünürü Ziver Paşa'yı Şeyhülharem olarak atadığı görev mahalline gidebilecek maddi imkânı olmadığı için bir ay içinde kendisine yüklü miktarda atıye verdirdiği ifade edilmiştir (İnal,1982, s.20) (BOA.A.DVN.MHM. 33 -23).

Ziver Paşa ataması gerçekleştirildiği zaman Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm- ı Adliye azasıdır. Devlette üst düzey görevlerde bulunmuş Ziver Paşa'nın kapıkethüdalığı görevinin ise Ali Paşa'nın damadı olan oğlu Selahaddin'e verildiği belirtilmiştir. Öte yandan sadece bir

yıl görevde kalıp vefat eden Ziver Paşa'nın kura ile seçildiği de ifade edilmektedir (Aksoy,2013, s.474-475). Bu şartlar altında makale yazarının kuranın gerçekleştirilmesi esnâsında hile yapıldığı kanaatine vardığı düşünölmekle beraber Şeyhülharemlık vazifesine tayin olunan Ziver Paşa'ya o hizmete mahsus olan maaş ile emsali gibi harcırah verilmesi irade gereği olduğu bildirilmiş gereği yapılması için Maliye Nezâreti'ne bilgi verilmiştir. Bu iradede kendisine daha fazla bir maaş ya da atıye tahsis edilmediği görölmektedir (BOA.A.MKT. MHM. 224-69).

Ayrıca Ali Paşa'nın damadını iki sene önceden Fransa'da açılacak sergiyle ilgili komisyon başkanlığına getirdiği ve aylık on bir kuruş maaş verdirdiği de ifade edilmiştir (Hürriyet, numarası 69, 12 Receb 1286- 18 Ekim 1869) Arşiv belgelerinde Selahaddin Efendi'nin görevlendirildiği belirtilmiştir. Kendisine Paris'de kalacağı süre içinde iki bin beş yüz frank maaş tahsis edildiği, yüz elli lira yol parası verildiği hane kirası ve araba ücretlerinin ise hazineden karşılanacağı irade buyurulmuştur. Çalıştıracığı kişilere verilecek yevmiye ve kitap basım masrafları için de kırk beş bin franklık poliçe verilmiştir (BOA. A. MKT. MHM. 373-3).

Dönem itibarıyla liyakati ve tecrübesi olduğu halde bir görev alamadığı ama uşak takımından kişilerin hiçbir tecrübeleri olmadığı halde önemli görevlere getirildiklerine dâir şikâyet ve sitem içeren dilekçelerde kullanılan dil, oldukça dikkat çekicidir. Görev alamamanın neden olduğu halet-i ruhiye İbrahim Fehmi'nin satırlarında kendini şu sözlerle göstermektedir.

bendeleri gayr-ı lâıyk göröndüğömden ve kadr-i nâmus-ı bendegâneme dokunmuş ve arıma gelmiş ve ayaklar altında kaldım zarûrâtım derece-i zevâle reşîde olmuş bendelerinin desti-kerem olup sınıf-ı âcizâneme cesbân bir kaza müdürölüğüne ez ser nev çerâğ buyurulması bâbında arzuhal takdimine cesâret eyledim ol bâbda fermân hazret-i men-lehöl-emrindir (BOA.MVL 1019- 25)

İbret gazetesinde Fuad Paşa vefat ettiği zaman Hariciye Nezâreti için yetişmiş kimsenin olmaması üzerine sadâretle beraber nezâreti de Ali Paşa alınca, o dönem hariciye konusunda

tecrübe sahibi şahıslara dikkat çekilmiştir. Yirmi seneyi aşkın tecrübeye sahip Cemil Paşa, sefirlik-müsteşarlık ve Hariciye Nâzırlığı yaparak liyakatini ispat eden Şerif Halil Paşa, aynı şekilde nezâret tecrübesi bulunan Ethem ve Saffet Paşalara da görev verilebileceğini ifade etmişlerdir. Ali Paşa'nın hastalanmadan önce bu kişilerden birini hariciye nezâretine getirip kendi bilgi ve deneyimlerini aktararak yetiştirmesinin gerekli olduğunu vurgulamışlardır (Özön, 1938, s.164).

Hatta Tanzimat döneminde yaşayan İranlı şair Sad-i Şîrâzî'nin beyti “Pertev-i nikan ne gired her ki bunyadeş bedest , Terbiyet na-ehl-ra çon girdgan ber gunbedest” bu dönemde kötü tiyneti olanların iyilerin nurunu kabul etmediklerini, liyakati olmayanı terbiye etmenin bir kubbede cevizi durdurmakla eşdeğer olduğunu anlatan beyit, zaman zaman bürokratların kararlarını hicvetmek için kullanılmıştır (Hurriyet, numara 53, 18 Rebiülevvel 1286- 28 Haziran 1869).

Memurlar yerlerinin değişmesinden ve makamdan alınmaktan çok korkuyorlardı. Bu tarz duyumlar aldıklarında, kendi liyakatlerinden bahsettikleri dilekçelerini merkez gönderiyorlar, eğer duydukları doğru ise görevden alınmamaları konusunda padişahın merhametine sığındıklarını yazıyorlardı. Selanik valisi Seyyid İsmail Rahmi serveti olmadığını kirada oturduğunu atandığı bölgeye gelebilmek için harcadığı yol parasını dahi henüz çıkartamadığını ifade ediyordu. (BOA.AMKT. UM 385 31) Gökçeada Kazası müdürü Ali kusursuz olarak görevini yaptığı halde asaleti tasdik edileceği zamanda yerine başka bir müdürün atanmasından dolayı açıkta kalmasının verdiği üzüntü ile merkeze başvurmuş yapılan muamelenin hakkaniyetli olmadığını, emsalleri gibi kayırlamak isteğini belirtmiştir (BOA.MVL. 387-105).

3.3.Liyakat ve Sadakat Kavramları Açısından Kamu Zararına Yönelik Faaliyetler

3.3.1. Kavram Olarak Yolsuzluk:

Yolsuzluk kavramının genel tanımı kişisel menfaat sağlama bakımından kamu çıkarının zararına hareket edilmesidir. Bazı çalışmalarda her dönemde var olması nedeniyle zamansız bir kavram olarak ele alınmıştır. Nitekim sadece belli bir zaman diliminde gerçekleşmediği ve ayrıca belirli toplum/ toplumlara mahsus olmadığı bilinen bir gerçektir.

Bu kavram batıda sanki sadece doğuya ait olan ve akılcı siyasi yapılanmalara engel teşkil eden bir olgu olarak değerlendirilmektedir. İngiltere’de “old corruption” başlığı altında yani eskide kalmış davranışlar olarak kabul görmüş ve üzerine çok da fazla çalışma yapılmamış bir alanı işaret etmektedir (Kırlı, 2015, s.9-11).

Yolsuzluk kavramı aynı amaca yönelik farklı tür davranışları kapsamaktadır. İrtikap, zimmet, rüşvet gibi eylemler doğrudan ceza yaptırımına tabii yolsuzluk türleri arasında sayılmaktadır (Durgun ve Aydın, 2019, s.344). “İrtikap” ve “rüşvet” suç olarak ayrılması zor olsa da birbirinden farklıdır. Haraç olarak da adlandırılan irtikabın tanımı hizmet alan tarafın ikna ya da zorlanarak kamu çalışanına bir bedel ödeme eylemi içinde bulunmasıdır. Rüşvet de genel bir tabir olsa da kendi içinde basit ve nitelikli olarak iki sınıfa ayrılmaktadır. İlki yapmakla yükümlü olan bir iş için para almak diğeri ise yapmamak gereken bir işi yaparak ya da tam tersi şekilde yapması gerekeni yapmayarak kazanç elde etmektir (Durgun ve Aydın, 2019, s.344).

Rüşvet konusu, oldukça eski bir zaman diliminde dahi dile getirilmiştir. Kamu düzenini bozucu yapısının önüne geçilmesi için tedbirler alındığı belirtilmiştir. Öyle ki bu durum Sümer tabletlerine değin uzanmış kralın düzenbazları yağmacıları, rüşvetçileri görevinden aldığı ifade edilmiştir (Kramer, 1999, s 79). Eski Çin’de de yolsuzluğun yayılmaması için

bazı önlemler alınmıştır. Özellikle kamuda rüşvetin önüne geçmek için memurlara “yanglien” adında ek ödemeler yapılmıştır (Durgun ve Aydın, 2019, s.344).

Osmanlı Devleti özelinde ise rüşvet suçunun ne anlama geldiği konusunda tarihsel bir arka plan oluşturmak için öncelikle yerleşik bir adet olan hediye geleneğinden bahsetmek gerekir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nde üst kademe görevlere atanan kişi, kendisini o göreve layık gören kişi veya kişilere -padişah ve sadrazam da dahil- rütbelerine uygun olacak şekilde nakdi ya da ayni hediyeler sunardı. Padişaha verilen cevâize “tuğ-ı Hümâyün câizesi” denilmekteydi. Tanzimat öncesi devlet memurları maaş almadıklarından bu hediyeler onlara ek bir gelir olarak görülmekteydi. Zaman zaman bu uygulamanın kaldırıldığı görülmekle beraber bazı dönemlerde elde edilen para hazineye gelir olarak kaydedilmekteydi (Uzun, 1993, s.29).

Ancak rüşvet ile hediye arasındaki çizginin, çoğu zaman kaybolduğu görülmektedir. İnalçık’a göre önemli bir makamda görevlendirilme talebi olan kişiler Harem’e hediye adı altında büyük meblağlarda rüşvet vermekle yükümlüydü. Öyle ki talep edilen makama göre daha önceden belirlenmiş bir fiyat listesi dahi vardı. Yüzde yüz faizle sarraflardan temin edilen borcu ödeyebilmek için görev esnâsında çeşitli yolsuzluklara başvurulurdu. Bu bağlamda rüşvet Osmanlı devlet idaresindeki bozulmanın ana kaynağını oluşturmaktaydı. (İnalçık, 2015, s.21). Diğer devletlerde olduğu gibi rüşvet Osmanlı Devleti’nde de personel atamaları için temel kriterler arasında yer almaktaydı (Gürkan, 2018 İst, 605).

Ayrıca halk dilinde yer alan deyişler incelendiğinde toplumda öne çıkan problemlerin ifade zemini bulduğu bilinmektedir. “Mîrî malı deniz, yemeyen domuz” ifadesi yolsuzluğun ve rüşvetin ne derece yaygın olduğu göstermektedir (Karal, Osmanlı Tarihi, C:V, 173- 174). Yine aynı şekilde Şinasi’nin Şair Evlenmesi’nde “istemem yan cebime koy” ifadesi rüşveti hicveden bir anlatıma örnektir (Kaplan, Ergünün ve Emil, 1988, s. 543). Bunların dışında dönemde benzer çağrışımları yapan cümlelerin de kullanıldığı bilinmektedir. “Kırk yıl tavuk

olmaktansa bir gün horoz olmak yeğdir” “sekiz günlük ömre dokuz günlük nafaka lazımdır” bu duruma sadece birkaç örnektir (Abdülaziz Bey, 1995 s.466-467).

İdari sistemin neredeyse tamamına sirâyet eden rüşvetin devletle işleri pürüzsüz halletmek için başvurulmuş oldukça etkin bir yol olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nde güçlü bir nüfuz elde etmeye çalışan âyanların da zaman zaman işlerini rüşvetle hallettikleri ifade edilmiştir. Devleti oldukça uğraştıran Tepedelenli Ali Paşa’yı konu alan kitabında Arnavut araştırmacı Entela Muço, dönem itibarıyla rüşvetin normal karşılandığını hatta Tepedelenli’ nin sarayla münasebetini rüşvet ve hediye vererek sağladığını yazmıştır. (Muço, 2010, s. 69) (Uysal ve Uyar, 2013, s.378).

Hediye geleneği ile içi içe geçmiş işleyiş mekanizması bir tarafa bırakılarak dini perspektiften ele alındığında rüşvetin net bir biçimde yasaklandığı görülmektedir.

Bakara suresi 188. ayette “Birinizin malını haksız yollarla yemeyin. Başkalarına ait bazı malları günah olduğunu bile bile haksız yolla yemek için mevki ve makam sahiplerine rüşvet vermeyin”⁴⁰ ifadesi yer almaktadır. Peygamber özellikle devlet memurlarına takdim edilen armağanların devlet malına hıyanet olduğunu belirtmiş ve nüfuzu kötüye kullanmak suretiyle şahsına fayda sağlamak için başvurulmuş her türlü yolu yasaklamıştır. Rüşvet hediye kılıfı altında meşru bir zemin kazandırılarak kanundan gizlenebilecek mâhiyeti hâiz olduğu için özellikle kamu görevlilerin bu şekilde menfaat sağlamamaları gerektiğini vurgulamıştır (Köse, 2008, s.303.) Hristiyanlıkta da hem dini hem de kilise hukukunca rüşvet onaylanmamış ve suç olarak nitelendirilmiştir. Rüşvet alan ve verenlerin tümü kiliseden ihraç edilmekle beraber rüşvet yoluyla elde edilen gelirin kiliseye bırakılması yönünde karar verilmiştir. Sadece Katolikler değil tüm Hristiyan mezhepleri için haksız menfaat elde etme çabalarına müsamaha gösterilmemiş ve özellikle din görevlileri daha ağır cezalara çarptırılmışlardır (Köse, 2008 s.304).

⁴⁰ <https://www.kuranvemeali.com/rusvet-ile-ilgili-ayetler>

Görüldüğü gibi rüşvet kamu düzenini bozan bir faaliyet olarak kabul edilmiş ve yasalarla önlenmeye çalışılmıştır. 12 Nisan 1855 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasında yer alan ifadede şahsi menfaat sağlama adına memurun görevini yapmaması memurluk sıfatı ve mesleğin sadakati ve istikametine aykırı bir durum olduğu özellikle vurgulanmıştır (BOA.A.MKT. MVL. 72-8).

Ayrıca kamu görevlisinin bu tarz eğilimlerinin farklı sonuçlar doğurması da olasıdır. Rüşvet alan görevli aynı zamanda devlet görevini kötüye kullanarak devletin itibarını zedelemiş, halkın gözünde devlet memurlarının görevlerini menfaat elde etmek için suistimal edebileceklerine dâir genel bir kanı oluşturmalarına neden olmuştur. Rüşvet veren kişi de devletin koymuş olduğu kurallara karşı gelmiş kendisinden beklenen vatandaşlık görevinin çizgileri dışına çıkmıştır. Lâkin rüşvet alan kadar suçlu görünmüyor olmasının nedeni, devlet itibarını zedeleyecek faaliyetlerin vatandaşlık görevlerinden daha üst noktada görülmesinden kaynaklanmıştır (Mumcu, 1985, s.16-17).

Tanzimat döneminde rüşvetin, güvence vererek yeni bir dönemi başlatan ferman içinde özellikle zikredilmiş olması 19. yüzyılda gelmiş olduğu durumu göstermesi bakımından oldukça mühimdir (Çelik, 1993, s.82). Ayrıca Tanzimat dönemi içinde rüşvet bir davranış biçimi olmasından ziyade manevi bir rahatsızlık olarak tarif edilmiştir (Çelik, 1993, s.250).

Tanzimat ilan edildikten sonra gayri müslim milletlerin patrik atamalarında Bâb-ı Âlî'ye câize vermemeleri gerektiğine dâir yazışmalar yapılmıştır (BOA.HAT 1632- 6). Rüşvetin menedilmesi için her türlü önlem alınmaya çalışılmış özellikle ulema bu konuda önemli çalışmalar yapmıştır. Hediye ve rüşvet arasında ayrımlar yapılmış, düğünler dahil nelerin hediye edilebileceği madde madde belirtilmiştir. Devlet memurlarının padişahın izni olmadan hediye kabul etmeleri yasaklanmış ve bu durum zaman zaman nasıl davranılmasının bilinmemesine neden olmuştur. Bazı durumlarda hediyelerin kabul edilmemesinin daha

olumsuz sonuçlar doğurabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Sırp Başknezi Niş’e gelerek Niş Müşiri ve kethüdasına hediye vermiştir. Bu hediyenin kabul edilmesinde tereddüt yaşanmış yalnız edilmemesinin daha kötü olacağına karar verilmiştir⁴¹. (BOA.HAT 1424-58239).

Rüşvetin yasaklanmasının ardından taşrada idare meclislerine gönderilen yazılarda

“Memâlik-i mahrûse-i şâhânede mugâyir-i ma‘delet-i seniyye harekât ve münâfî-i şî‘âr-ı iffet ve istikamet bir gûne irtikâbât vukû‘a getirilmemesi..” gerektiği yönünde talimat verilmiş ve bu maddenin icrâ edileceğine dâir güvence verilmesini, maddenin aksine davrananlarla ilgili dikkatli olunması kati bir dille ifade edilmiştir. Taşradan müşir, defterdar, kâtip, müdür, kocabaşı, müftü gibi devlet görevlilerinin mühürlerinin oldukları cevaplarda ise rüşvet suçunun işlenmeyeceği ve herhangi bir kusura meydan bırakmayacak şekilde bu konuya ihtimam gösterileceği belirtilmiştir (BOA. A. MKT,124-28).

Ancak rüşvetin önlenmesi amacıyla alınan tedbirler ve çıkarılan kanunların mevcut durumu düzeltmeye yetmemiştir. Hatta bazı çalışmalarda tam aksi etkiye bulunduğu ifade edilmiştir. Bürokrasi nedeniyle resmî kurumlardaki işlemlerin eskisinden de uzun zaman almaya başlaması halkın görevlilere rüşvet vererek işlemleri çabuklaştırmaya çalışmasına neden olmuş ve böylelikle bahşiş rüşvetin karşılığı olarak sistemde yerini almıştır (Cemaloğlu, 2005, s.161). Men-i İrtikab Kararnâmesi’nde durumun nedenleri arasında zikredilen ve özellikle dikkat çeken nokta ise kanunların yetersizliği değil uygulama boyutunda sübjektif davranılmasıdır. Herkese eşit muamele yapılmaması, rüşvetle ilgili sorunu çözümsüz kalmasını sağlamaktadır. (BOA.A. DVN MKL 73/11) Bu dönemde rüşvet ve yolsuzluk davasından yargılanan, bir daha devlet hizmetinde bulunmama cezası alan Hüsrev Paşa’nın yeniden görevlendirilmesi uygulamada kişiye göre değişebilen tutumların varlığını göstermektedir (Keklik, 2021, s 764).

⁴¹ Barid kelimesi kullanılmış, soğuk bir tavır sergilemek istenmediği ifade edilmiştir.

Tanzimat dönemi şairlerinden Aşık Seyrani'nin

Mahkeme meclisi icat olduğu!
Çeşm-i rüşvetin akmaklığından
Kazâ belâ ile âlem dolduğu
Kazların kadıya uçmaklığından

dizeleri de rüşvetin ne derece yaygın olduğunu gösteren ifadeler içermesi bakımından

oldukça önemlidir (Varlık, 1985, s.1093).

Tanzimat döneminde sadece rüşvet değil emvâl-i mîrîye-yi sirkat yani zimmete para geçirmek de sıkça karşılaşılan bir durumdur. Maaş alamamak ve/veya alınan maaşın kişinin geçimi sağlamayacak kadar az olması, bu suça istinâden kişilerin sorgulanmaları esnâsında kendilerini savunmalarının ana savını oluşturmuştur. Kırılı'ya göre aslında erken modern dönemde böyle bir kavramdan söz etmek mümkün değildir. Nitekim sabit kurumsal bütçelerin varlığından söz edilmediği ve yönetici ile temsil ettiği kurum ve bölge gelirleri arasında bir ayırım yapılmadığı zamanlarda zimmet tanımlaması haklı ve doğru olmama ihtimalini barındırmaktır (Kırılı, 2015, s.16).

Ayrıca rüşvet sistem dışına çıkarılmak istenen kişileri kolayca eleyebilecek bir araç olabilecek minvaldedir. Nitekim Tanzimat gibi bürokratlar arasında kişisel hizipleşmelerin yoğun şekilde yaşandığı bir dönemde bir koz olarak kullanıldığı da görülmektedir. Birbiri ile muhâlif gruplardan herhangi birini desteklemek kimi zaman diğer grup tarafından rüşvet almakla suçlanmasını sağlamıştır. Tanzimat döneminde özellikle ticaret hayatının getirmiş olduğu kıyasıya rekâbet, rakibe ve destekçilerine her şeyi yapmayı mubah gören bir anlayışla normal kabul edilmiştir. Ticaret hayatı açısından bu tarihten itibaren önceki dönemden farklı olarak iki önemli aktör ekonomik hayatta etkili olmaya başlamıştı. Biri Avrupalı tüccarlar diğer ise onlara kılavuzluk yani bir nevi aracılık eden yerlilerdi. Zaman içinde basın da Avrupa sermayesinin daha çok yer etmesinde ve bu sermayenin yardımcılarının oluşturulması yönünde hizmet vermeye başladı. Basının devreye girmesiyle rakibi suçlama, karalama kampanyaları ve birçok hileli durum söz konusu olmaya başlayınca Osmanlı yöneticileri

vermekle yükümlü oldukları kararlarda taraflardan birine hak verse diğeri tarafından rüşvet almakla suçlanmışlardır. (Koloğlu, t.y. s.74.). Mevcut durumda devletin menfaati gözetilmiş olsa bile sonuç değişmemiştir. Hatta yöneticiler İngiliz ve Fransız destekçisi olarak lanse edilmiş ve halkın o kişi ile ilgili gerçeklik temeli bulunmayan yargılar edinmesi sağlanmıştır (Koloğlu, t.y. s.74). Bu nedenle Tanzimat döneminde rüşvet suçu ile ilgili çalışmalarda farklı dinamiklerin de varlığı göz ardı edilmemelidir.

3.4.Bazı Yolsuzluk Vakaları Üzerine

3.4.1. Savaş Yolsuzluğu

Savaş zamanları, beraberinde getirdiği olağanüstü şartlar dolayısıyla devletin kontrol mekanizmasının işlerlik derecesinin azaldığı dönemlerdir. Hem diplomatik açıdan stratejilerin belirlendiği hem de lojistik olarak ziyâdesiyle zorlayıcı süreç, kişisel menfaatlerin ön plana çıkarılması noktasında kolaylaştırıcı bir durumun da oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle devlet memurları açısından bakıldığında, maaş alamama ya da paranın değerinin düşmesi gibi durumlarda zaruret artmakta ve geçim sağlama ihtiyacı ile paralel olarak rüşvet alma yoluna gidilmektedir. Bu noktada Mumcu, dürüstlükleri ile bilinen Alman memurlarını örnek vermekte savaştan sonra artan rüşvet eğilime dikkat çekmektedir (Mumcu,1985, s. 18). Ancak bu durum yine de rüşvet ya da yolsuzluğun haklı bir sebebe dayandırıldığı şeklinde bir değerlendirilmemelidir.

Ele alınan dönemde gerçekleşen Kırım Savaşı esnâsında devlet, ilk kez uzun vadeli dış borçlanma yoluna gitmiş ve sonraki yıllarda bütçesini derinden sarsacak olan bir buhrana kapılarını aralamak durumunda kalmıştır (Terzi, 2011, s.24-25.) Öte yandan bazı memurların devletin var olan kaynaklarını da doğru kullanmadığı ve şahsi menfaat elde etmek için her türlü hileye başvurmaktan geri durmadığı da bilinmektedir.

1850 yılının haziran ayında Osmanlı Devleti'nin talebi üzerine İngiltere Hükümeti tarafından seçilerek görevlendirilen iki albaydan biri olan Adophus Slade Osmanlı'daki adıyla müşavir paşa dönem ve görevi itibarıyla birçok olaya tanıklık etmiş, Türkiye ve Kırım Harbi tarihi olaylarını 1866 Mayıs ayında Londra'ya döndükten kısa bir süre sonra yayınlamıştır. Slade'in eserinde yer verdiği cümleler savaş zamanlarının sülûstîmale açık yanlarını göstermek bakımından dikkat çekicidir.

1854 yılında İstanbul'dan cepheye gönderilen sağlık heyetinin verdiği raporda merkezden gönderilen sıhhiye levazımı ile var olan arasında ciddi farklar olduğu görüldüğü belirtilmiştir. Bu fark bir yerde yolsuzluk yapıldığının bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Orduda görevli sağlık mensupları her zaman resmi evrak üzerindeki ilaç ve malzeme miktarlarının ellerine geçenden eksik olduğunu belirtmişlerdir. Öte yandan bu yolsuzluğun ordudaki doktor ve cerrahlar tarafından yapıldığı da iddia edilmiştir. Ayrıca var olan malzemenin düşük kalite olduğu da belirtilmekle beraber aynı durumun yiyecek ve giyecek konularında geçerli olduğu ifade edilmiştir.

Slade, 1855'te Gözlevede'ki askerlere gönderilen pastırmanın çoğunun köpeklerle atılmak durumunda kaldığını yazarak böyle kaynaklardan ele geçen kazançlarla mevkiller, rütbelere, konaklar ve köşkler satın alındığını ileri sürmüştür. 1853-54 yıllarında Tuna Ordusuna havale olunan paralardan 20 milyon kuruşa ne olduğunun anlaşılamadığını ifade etmiştir (Slade, 2012, s.222-223).

Yedi bin kişilik bir kuvvetin bulunduğu Rusçuk'ta yaradan kurşun çıkaracak bir tane dahi tel aletin olmaması, bahsi geçen durumu ne dereceye geldiğini gözler önüne serecek mâhiyettir.

Harp zamanlarında yolsuzluğa karıştıkları iddia edilen memurlarla ilgili tahkikat yapmanın ve azledilmeleri halinde onları geri çekerek yerlerine memur göndermenin de uzakta olan bir merkez için pek de kolay olmadığı görülmektedir.

Merkez açısından buradaki en belirgin zorluk, doğru bilgiye ulaşabilmektir. Dolayısıyla içinden geçilen sürece uygun fevkalâde yapılanma, normal zamanların dışında eylem planlarının yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Kimi zaman muhasebe evraklarının İstanbul'a getirilmesi kimi zaman da tahkikat için gayet mahrem tutularak İstanbul'dan bir kişi ya da kişilerin savaş mahalline gönderilmesi gerekmektedir.

Anadolu Ordusunda defterdarlık yapan Abdülvehhab Efendi ve bazı memurların karışmış oldukları rüşvet olayı çok yönlü olmasından dolayı etraflıca tahkik ettirilmiş ele geçirilen verilen ışığında dosyanın genişletilmesine karar verilmiştir. Araştırıldıkça oldukça komplike bir durumla baş başa kalındığının fark edilmesi üzerine soruşturmanın yürütülmesi için "haysiyetli" bir zatın görevlendirilmesi yönünde karar alınmıştır. Gizlilik konusunda özellikle dikkat çekilmiştir.

Yapılan tahkikatta Muhasebeci Ahmed Efendi, Kozma, Manok ve adamları da rüşvet olayına karışan kişiler arasında oldukları tespit edilmiştir. Meclis-i Vâlâ dâiresinde oluşturulan komisyondaki defterler ve mazbata incelendiğinde ortaya çıkan neticede defterdar Abdülvehhab Efendi'nin dokuz yüz seksen altı bin ve oğlu Rıza Bey'in de yirmi altı bin yedi yüz, ikinci kâtip Sabri Efendi'nin de doksan beş bin iki yüz elli ve kayını İbrahim Efendi'nin de üç bin iki yüz kuruş rüşvet aldığı ortaya çıkmıştır. Belgenin devamındaki durum ise merkez açısından oldukça tedirgin edici bir gerçeği gözler önüne sermektedir. Araştırma devam ederse ordudaki herkesin yolsuzluk olayına karışmış olabileceklerinden endişe duyulmaktadır.

..bu tetkîkatin daha ileri gidildiği halde Anadolu Ordu-yı Hümâyunu'nda bulunan her sınıf memurun medhali ve müşârikini zuhur edeceği dahi melhuz olmasıyla bu halde maslahat tevsi ile tahkik ve tesviyesi husûsu kesb-i cesâmet ve ehemmiyet edeceğinden şu irtikâbat ve mektûmatın lâıykıyla meydana çıkarılması her ne sebebe mütevakkıf ise kâmilan icrâsı için zıkr olunan komisyona mezuniyet verilmesi” (BOA.A.AMD. 67/76)

Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası Mümeyyiz-i Evvel Vehbi Efendi Sivas Erzurum ve civarında araştırma yapmak üzere tam maaşla görevlendirilmiştir (BOA.A.MKT.NZD. 230/78) Meclisi Vâlâ'da kurulan komisyonda belirtilen maddelerde yolsuzluğun meydana geliş şekli ve ne surette kuralına uydurulduğu detayları ile zikredilmiştir. Bu halde devlet savaş halindeyken onu temsil eden görevlilerin başvurdıkları yollar, sadakat ve liyakat kavramlarının yeniden düşünülmesini gerekli kılacak minvaldedir.

Bahsi geçen memurlar şahsi menfaat elde etmek için bazı iş birliklerinde bulunmuşlardır. Ambarcılarla ve kontratocularla anlaşarak ordu için gönderilen erzakları anlaştıkları ambarlara naklettirip fazla fiyatla halka ve tüccarlara satmışlar, alınan miri zahire yerine de Erzurum ve civarlardan tedarik ettikleri bozuk ve hileli malları koymuşlardır. Ambarcılar ile beraber hareket edildiğinden hem ordunun hem de ahâlinin ihtiyacı karşılanamadığı gibi nakliye ücretini, zamlı fiyatı hem de ordu için aldıklarını beyan ederek aldıkları mahsullerden karları kendi aralarında bölüşmüşlerdir (BOA. MVL 303/24).

Bu davranışlarından dolayı zahiresizlik gibi büyük bir problemin ortaya çıkmasına da neden olmuşlardır. Yolsuzluk sadece nakliye ücreti, zamlı zahire gibi olaylarla sınırlı kalmamıştır. Ordu için gerekli olan hayvanlar arasından genç ve rabitalı hayvanları alarak onların yerine sakat hayvanları koymuşlardır. Onların arasından işe yararları seçerek ayırmışlar ve diğerlerini de Erzurum gibi bir bölgenin kötü hava koşullarında korunmasız bırakmışlardır. Ayrıca hayvanların başlarına bir torba takmışlar, bunun neticesinde fenalaşan hayvanlar birbirlerinin semeri içindeki sazları ve hatta kıvrık yeleleri yiyerek çoğu telef olmuştur, kalanlar da işe yaramadığı için mahallerine geri iade edilmiştir. Hayvanların öldüklerini ispat etmek için de kulakları kesilmiş ve damgalarının oldukları yerdeki deriler yüzülerek yolda öldükleri söylenmiştir.

Erzurum ve Kars'ta bulunan ambar memurları da alış-veriş halinde kabz ve masraf ölçeklerini birbirlerinden farklı kullanmışlar ve bazı defterlerde hazine-i celileye menfaat

sağladıklarını göstermek adına cüzi miktarlarda ambar fazlası göstermişlerdir. Aradaki kar yine bölünmüştür. Asker sayısının da yoklama yapılmadan bin neferden fazla çıkmayanları dahi iki bin beş yüz nefer olarak beyan edildiği ortaya çıkmıştır. Askerlerin maaş ve tayinatları hususunda yapılan yolsuzluklar kimi memurlara hediyeler verilerek ört bas edilmeye çalışıldığı ortaya çıkmıştır. (BOA. MVL 303/24).

Kırım savaşı esnâsında görev yapan Ahmet Paşa ile ilgili olarak yabancı yetkililerin tuttukları kayıtlar dönemin güç kazanma enstrümanı olarak paranın nasıl kullanıldığına, savaş ortamında kabiliyetli paşaların yerine bu ortamı servet kazanmak için fırsat bilen insanların varlığına dikkat çekmiştir. Bu kayıtlarda Ahmet Paşa Anadolu ordusunda görev yapan en kötü komutan olarak tarif edilmiş ve kendisi ile aynı konumda bulunan paşalarla karşılaştırıldığında onların en yozlaşmış olduğu ifade edilmiştir. Ahmet Paşa şahsi hırsı ve çekişmeleri uğruna İstanbul'a gönderdiği söylenen paralar da dikkate alınırsa bu özellikleri ile rüşvete en çok meyleden paşa olma hususunun belirtilmesi şaşırtıcı olmamıştır.

Aynı şekilde idaresi altında bulunan askerlerin savaşın en karanlık günlerine şahit oldukları ifade edilmiştir. Bu şartlar altında paşa, yeteneklerini para kazanma üzerine geliştirmiş Rus kaynakları tarafından da açgözlülüğü, orduyu sefalet ve açlığa iten davranışlarda bulunduğu belirtilmiştir. 1854 yılında Ahmed Paşa'nın yerine Zarif Mustafa Paşa geçmiştir. 1855'te sürgün cezasına çarptırılan Ahmed Paşa mahkûm edildikten sonra affedilerek 1859'da Adana mutasarrıfı olarak görevlendirilmiştir. (Badem, 2007, s.155-156).

Albay Williams'ın raporlarına ve Doktor Sandwith, Colonel Lake ve Morning Chronicle muhabiri Charles Duncan'ın anlatılarına göre, Kırım savaşı sırasında üst düzey görevliler valiler, paşalar ve albaylar, görevlerini suistimal ederek birçok kötülük yapmışlardır. Ordu için yapılan her türlü alımdan rüşvet aldıkları gibi hiçbir alım yapmadan parayı zimmetlerine geçirmişlerdir. Ziyâdesiyle asker aç kalmış ya da kalitesi düşük malzemedен yapılmış yiyecekleri yemek zorunda bırakılmıştır. Bu noktada Yunanlı fırıncı

Kozma'nın da paşalarla ortak iş tutma konusunda birtakım faaliyetleri vardır. Mesela unu saman arpa ve diğer malzemelerle karıştırıp en kaliteli buğday somunu fiyatına satmış lâkin ortaya yenilmeyecek derecede kaba bir ürün çıkmıştır. Askere haftada iki kez pirinç verilmesi gerektiği halde vermeyip büyük miktarlarda kar etmişlerdir Kâğıt para ticareti yapmaları, düşük fiyata aldıkları yiyecek ürünlerini ve hatta binek hayvanlarını yüksek kar marjlarıyla orduya satmaları dönem ve şartlar düşünüldüğünde izah edilmesi kolay olmayan meselelerdir. (Badem, 2007, s.203)

Yukarıda zikredilen Yunanlı fırıncı Kozma'nın Ahmet Paşa ile ortak olduğu da raporlarda geçmektedir. Bu ortaklık Bâb-ı Âlî'de de duyulmuş olmalı ki Anadolu Ordusunda memur olan Emin Efendi'nin ifadesi esnâsında bu zatın Ahmet Paşa ile ortak olup olmadığına dâir bir soru da yer almıştır.

Öte yandan Defterdar Abdülvehhab Efendi'nin Dersaadet'e esirlik meselesine dikkat çekmek için yazmış olduğu yazıda meseleyi zikretmesinin nedeni olarak “Vazife-i zimmeti musadakat ve memlukiyet “ifadesini kullanması görev ve sorumluluk bilincinin farklı bir yönünü göstermesi bakımından dikkate değerdir (Gurulkan, 2006, s.138.)

3.4.2. Merkez ve Yolsuzluk

Tanzimat döneminde merkezde yaşanan yolsuzluk davaları arasında ekonomik anlamda oldukça büyük rakamların zikredilmesiyle en çok dikkati çekenlerden biri şüphesiz Rumeli Demiryolunun yapımı esnâsında yaşanmıştır. Bilindiği üzere demiryolu meselesi Osmanlı Devleti'nin gündemine geldikten sonra bu konuda çeşitli adımlar atılmaya başlanmıştır. Ekonomik anlamda yeterli bütçe olmaması, teknik donanıma sahip personel ihtiyacı ile beraber düşünüldüğünde var olan kaynakların kâfi gelmeyeceğine karar verilmiştir. Ancak dünyadaki dönüşüme ayak uydurma ve balkanlarda üst üste çıkan isyanlara müdâhale etme

şansını yakalamamanın bir yolu olması sebebiyle yabancı şirketlere imtiyaz vererek sorunun haline çalışılmıştır. 1855 yılında devlet bu istediğini basın aracılığıyla duyurmuş ve İstanbul Belgrad arası ilk hedef olarak belirlenmiştir. İngiliz parlamenter Labro ile bir anlaşma yapıldı ancak Labro vadettiği sermayeyi bulamadığı için mukâvele iptal edilmiştir. 1860'ta Charles Liddel ve Lewis Dunbar Brodie Gordon, Thomas Page ve Belçikalı Van Der Elst kardeşlerle imzalanan anlaşmalar da çeşitli sebeplerle yürürlükten kalkınca devlet çeşitli temaslarda bulunması için Avrupa'ya Ermeni asıllı Nâfia Nazırı Garabet Artin Davut Paşa'yı göndermiştir (Engin, 2008, s.235)

Baron Maurice De Hirsch ile 17 Nisan 1869'da bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Hirsch sermayeyi kendisi tedarik edecek ve 2000 km demiryolunun yapımını üstelenecekti. Devlet 99 yıl devam edecek bir imtiyaz ve kilometre başına 14 bin frank verecek yani senede 2000 km için 28 milyon frank verilecekti. Anlaşmada inşaatı yapacak işletmenin başka şirketlere devredilebilmesi maddesi de vardı. Nitekim Hirsch bu hakkı kullanarak zengin ailelerle temasta bulunmuş ve nihayetinde Avusturya Güney Demiryolları şirketi demiryolu yapım işini üstlenmiştir. Elde edilen kardan kilometre başına 8 bin frank da bu şirket Hirsch'e ödeyecektir. Anlaşma Osmanlı yöneticileri tarafından incelenmiş ve bazı maddelerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğine kanaat getirilmişti. Hatta bazı söylentiler Davut Paşa'nın bu mukâveleyi kendisinin hazırlamadığı, yabancı bir avukat tarafından hazırlandığı yönündedir (Engin, 1997, s.47-49).

Paris'e giden Davut Paşa, beklenenin aksine farklı tâvizler de vererek geri dönmüştür. Avusturya şirketi Hirsch'e ödemekle mükellef oldukları 8 bin Frank'ı 20 yıl için geçici surette Osmanlı Devleti'nin ödemesi istediklerini bildirmiş, bu madde de Davut Paşa tarafından kabul edilmiştir. Maliye'nin oldukça kötü olduğu bir dönemde bu maddenin kabul edilmesi oldukça düşündürücüdür. Lâkin daha sonraki gelişmeler Avusturya Güney Demiryolları'nın işten çekilmesi ve Hirsch'in de yapım işini 20 yıl hiç risk almadan tamamen üstelenmesi,

hazırlanmış bir planın parçalarını gösteriyordu. Osmanlı yöneticileri sermayedar ve müteahhit bulmanın zor olduğunu bizzat deneyimlediği bu projede mevcut şartları kabul etmek durumunda kalmıştır. Başta Davut Paşa olmak üzere karar verici mercide bulunan bazı paşaların önemli miktarlarda rüşvet aldıkları düşünülmektedir. Sermaye temini için piyasaya çıkarılan tahvillerin Hirsh'e değerinin altında satılmış olması rüşvet iddialarını doğrular niteliktedir.⁴²

Hirsh iş yapım sürecinde de daha az masraf gerektiren ve kolay tamamlanabilen bölgeleri öncelikle tercih etmiş ve genel olarak taşeron firmaları ihale usulünü benimsemiştir. Ancak dağlık bölgelerde maliyetin artması ve zorlu şartların demiryolunun yapım sürecini uzatmasından dolayı kalan hatların yapılmasını devlete bırakmıştır. Onun yapmış olduğu bölümlerin devletin istediği şartları hâiz olmaması kesin kabulün yapılmamasına ve dolayısıyla tarafsız komisyonların kurulmasına neden olmuştur. Rumeli Demiryolu'nun yapım meselesinde Hirsh ile yaşananlar devleti ziyâdesiyle uğraştırmıştır. Nihayetinde Alman Hakem Gneist'i Hirsh'i haksız bulmuş ve Osmanlı'ya tazminat ödemesi gerekmiştir.

Bir diğer yolsuzluk olayı da Şirket-i Hayriye idaresinde görülmüştür. Bu noktada bazı uygunsuzluklar görüldüğü ifade edilerek idarenin değiştirilmesi hususunda hissedarlar karar almışlardır. (Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis, 25 Rebiülevvel 1283- 461. Nüsha) Öte yandan Bâb-ı Ali bürokratları ile ilgili çok sayıda rüşvet ve yolsuzluk olayı iddiası söz konusu olmuştur. Koca Hüsrev Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mahmud Nedim Paşa bu dönemde rüşvet konusunda öne çıkan siyasi figürlerden bazılarıdır. Damat Mehmed Ali Paşa'nın yargılandığı "tatbik-i mühür" meselesi de çokça zikredilmiştir. Bahsi geçen kişilerin öldükten sonra arkalarında bıraktıkları mirasın hayattayken aldıkları maaşların toplamından fazla olmalarından dolayı onların rüşvet aldıkları düşünülmüştür. Ama dönemin şahısları hedef alan

⁴² 400 Franklık 1.980. 000 tahvili devletten 128,5 franka alıp 150 Frank olarak satmış 42. 570.000 Frank kazanmıştır...<https://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/1366.pdf>

bir yapısının olduğu da gözden kaçmamalıdır. Nitekim 1860'lerden bugüne kadar basında yer alan tartışmaların kuramsal zeminde meydana gelmiş olmamalarının nedeni bireysel anlamda suçlama alışkanlığından kaynaklandığı ifade edilmektedir. (Koloğlu, t.y. s.74.)

Dönemin önde gelen bürokratlarından biri olan Ali Paşa'nın da adı rüşvet ve yolsuzluk suçlarına karışmıştır. Ali Paşa'nın maaş ve tayinatı dışında yüklü miktarda gelir elde ettiğı iddia edilmiş, kendisinin rüşvet almamakla şöhret edinmek istemesinin bu şartlar altında oldukça tuhaf olduğı belirtilmiştir. Gazetede yer alan yazıda, Maliye Nezâreti'nden bir şahsın hazırlayarak iletmiş olduğı pusulada Ali Paşa'nın nerelerden kazanç sağladığı madde madde yazılmıştır. Bahsi geçen meblağ ise neredeyse üç yüz bin kese olduğı ifade edilmiştir (Hürriyet, Numara 33, 26 Şevval 1285 / 8 Şubat 1869).

Mercan'da bulunan ve kendisi görevdeyken yanan konağını yeniden inşâ ettirirken Hazine'den yüksek miktarlarda ödeme yapılması, Çırağan sarayı için alınan lüks malzemelerin de konakta kullanılması dikkat çekmiştir. Küçük bir saray gibi inşâ edilen konak, paşanın vefatının ardından Sultan Abdülaziz tarafından ailesinin elinden alınmıştır. Tanzimat döneminde müsadere usulünün kaldırılmış olmasının ifade edilmesiyle vârisler haklarını aramış lâkin konağın yeniden inşâsında harcamaların hazine'den yapılmasından dolayı sadece arsa üzerinden değerlendirilmenin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu konağın yapımında tercih etmiş olduğı yoldan dolayı Ali Paşa'nın Tanzimat dönemindeki diğer bürokratlar gibi görevi sayesinde edinmiş olduğı nüfuzunu şahsi çıkarı için kullanmaktan geri kalmadığı ifade edilmiştir (Sunay, 2020, s.261-296).

Maliyenin ödeme yapamamasından dolayı maaşlarını alamayan insanların içinde bulundukları zarureti konu edinen yazılarda insanların dilenci gibi yaşadığı askerlerin açlıktan sefil oldukları yazılmış konağın yapım masraflarının maliyeden karşılanmış olmasını, irtikabsızlığı ile övünen Ali Paşa'nın aslında devlet hazinesini kullanan bürokratlardan biri olduğunu göstermek için kullanmışlardır. Bu iddialara göre Ali Paşa sadece kendisi için değil

aynı zamanda vükelâdan kendisine intisap edenler için de benzer davranışlarda bulunmuş, yalı bahaları ve çeşitli ihsanlar almalarını sağlamıştır (Hürriyet, nu: 69, 12 Receb 1286- 18 Ekim 1869).

Öte yandan Ali Paşa'nın borç içinde vefat ettiği de bilinen bir gerçektir. Sultan Abdülaziz'in sadrazam yapmak istediği ancak görevlendirme yazısının geri aldığı Nevres Paşa da Tanzimat döneminin önde gelen simalarındandır. Mutasarrıflık, Maliye ve Maârif Nazırlıkları gibi görevlerde bulunan Paşa ile ilgili de rüşvet soruşturması yapıldığı hatta suçlu bulunduğu arşiv belgelerine yansımıştır (Özcan, 2007, s. 59-60). Nevres Paşa hem rüşvet almış hem de Agop Kalfa ile ilgili yasa dışı fiiller işlediği bu sebeple sürgün edilmesi için irade çıkmıştır (BOA.MB. İ 26-102).

Ali Suavi tarafından üst kademe devlet memurlarının adını ihsan koydukları rüşvetleri almadıkça sorumlu oldukları görevleri dahi yerine getirmedikleri ifade edilmiştir. Ona göre Avrupalı bankerler İstanbul'a devletten bazı ekonomik imtiyazlar kapabilmek için hususi görevliler göndermiştir. Bu görevlilerin yirmi iki milyon dolar rüşvet dağıttıklarını, olayın Avrupa basınına da yansıdığı hatta kendi aralarındaki anlaşmazlıklar dolayısıyla rüşvet olayının Paris Ticaret mahkemesine sirâyet etmesiyle bütün detayları ile meydana çıktığını belirtmiştir (Çelik, 1993, s.82). 1866 yılında vukû bulan İstanbul yangınında zarara uğrayan halka ulaştırılması için toplanan paraların âkıbetinin ne olduğunu Suavi, Londra Muhbir'de gündeme taşımakta, bahsi geçen kişilere verilmediğini dile getirmektedir (Çelik, 1993, s.82).

Bâb-ı Ali Hükümetleri, rüşvet alınmaması için mücadele ederken kendilerinin rüşvet ve yolsuzluklarla gündeme gelmeleri önemli bir noktayı gözler önüne sermektedir. Bu nokta rüşvetin iktidardaki bürokratları suçlamak için muhâlif bir malzemeye mi yoksa taşra ve merkezdeki büyük- küçük bürokratlar arasında, raşinin kim olduğu ile şekillenen çifte standart düşündürecek bir suçla mı işaret ettiği.

Tanzimat'tan sonra rüşvet alan veren ve aracılık eden kişilerle ilgili ceza kanunları düzenlenmesine rağmen Bâb-ı Ali'de açıkça rüşvet alan kişilerden herhangi birinin dahi cezalandırılmadığı lâkin kaza müdürlerine aynı ayrıcalık tanınmadığı ifade edilmiştir (Hürriyet, numara 40, 15 Zilkade 1285 – 29 Mart 1869).

Meşrutiyet Döneminin bazı yazarları da Tanzimat'ı kıyasıya eleştirmiş, bu dönemde ahlakin tam anlamıyla bozulduğunu ifade etmişlerdir. Ardı arkası kesilmeyen borçlanmanın hep Tanizmatçı bey, paşa ve efendilerin maaşlarına, tahsisatlarına ve zevk u sefalarına kaynak olarak kullanıldığı öte yandan halkın da sefaletten sefalete sürüklendirildiğini belirtmişlerdir (Eşref Edip, 1921, s.194).

3.4.3. Taşra ve Yolsuzluk

Osmanlı Devleti idari yapılanması esas alındığında taşradaki durumun birçok açıdan merkezden farklı olduğu bilinmektedir. Nitekim merkezden uzak bölgelerin kendilerine has yapısı söz konusudur. Devlet bu bölgelerde gücünü, kendisini temsilen görevlendirdiği vali, mutasarrıf ve kaymakam aracılığı ile göstermektedir. Tanzimat döneminde devlet memurlarının maaş almaya başlaması alışlagelmiş bir düzeni sonlandırmakta olduğundan çabuk adapte olunan bir durum olmamıştır. Zîra bu yeni uygulama devlet görevlileri için birtakım zorlukları da beraberinde getirmiştir.

Bu görevlilerin kendi geçimlerini sağlayacak kadar dahi maaş almadıklarını bu nedenle geliri daha iyi olan başka bir görev isteklerini ifade ettikleri oldukça çok sayıda dilekçe merkeze gönderilmiştir. Ayrıca var olan maaşlarını da bütçe sıkıntılarından dolayı alamadıkları zamanlar da yok değildir. Hatta kimi zaman altı ay hiç maaş alınmamış olması da sadece devletten aldıkları maaşla geçinen kişileri ekonomik olarak zor durumda bırakmıştır (BOA. MKT. MHM 382 12).

Tanzimat'ın başlarında gelenekçi ve reform yanlıları arasında yaşanan hizipçilikten dolayı bazı kişilerin bilinçli olarak maaş almamalarının sağlandığı böylelikle rüşvet almaya yöneltip yargılanarak devre dışı bırakılmasının amaçlanması da yüksek ihtimal dahilinde görülmüştür. Zimmet, rüşvet, defter tahribatı ve yasak olmasına rağmen “hizmet-i mübâşiriye” adında para toplama gibi suçlardan yargılanan Akif Paşa, yaptığı savunmasında suça meyletme nedeni olarak “maaşsızlığını” ileri sürmüştür. Gerçekten de Akif Paşa'ya diğer valilerin maaşları gibi yüksek maaş verilmediği gibi maaşı da bekletilerek verilmemiştir. Bu noktada paşanın eski uygulamalara devam edeceği açıkça ortadadır. Kendisini cezalandırmak isteyenlerin işi garantilemek için başvurdukları bir yöntem olarak da düşünebilir (Kırlı, 2015, s.81-82) (TV. 1 Rebiülevvel 1256, 198. Nüsha).

Valilerin maaşları arasında da ziyâdesiyle fark olması merkeze duyulan güveni sarsmıştır. Sayda, Girit, Şam ve Tırhala Valiliklerinin maaşları eşit değildir. En yüksek maaşı Girit Valisi almıştır. Sayda, Şam ve Tırhala valiliklerinin hem mevki hem de iş bakımından Girit'ten daha az önemli olduğunun düşünölemeyeceği bu nedenle hepsinin maaşlarının eşit olması gerektiği ifade edilmişti⁴³.

Taşradaki üst düzey görevlilerin yerli halktan seçilmesi birçok yönden önemliydi. Hem bölgenin şartlarını bilmesi hem de yol masrafı dahi yapmayacak olmasından dolayı merkezden gönderilecek birine göre maaşı ile geçinebilme ihtimali daha yüksekti. Bu durum merkeze gönderilen dilekçelere de yansımaktaydı. Lâkin onun da farklı sakıncaları vardı. Yerli halktan olanlar akrabalarına menfaat sağlamaya çalışabilir, bulunduğu bölgede nüfuz elde ede işi birliği ile rüşvet almaya cesaret edebilirdi. Maaşlarla ilgili duruma dikkat çeken bir dilekçede Hums Eyâleti Kaymakamı Hacı Ahmet Bey yerine başkasının görevlendirilmesini isteyen vali aynı zamanda yeni görevlendirilecek kişinin bölgenin yerlisi

⁴³ Hepsinin maaşının 60 bin 812 kuruş olarak eşitlenmesi talebi. (BOA.A.AMD. 54-17).

olmamasından dolayı kaymakamlık maaşı ile geçinemeyeceğini ve bu yüzden maaşına zam yapılması gerektiğini bildirmiştir. Zam konusu nizama aykırı olduğu için yapılamayacağı belirtilmiştir (BOA. MVL. 169- 5035).

Taşradaki görevliler askerilerin maaşları ile ilgili zimmete para geçirmek, sahte senet ile masraf göstermek, zahirenin nakliye masraflarından gelir elde etmeye çalışmak, ticaretle uğraşıp halkı ve askeri zor duruma sokmak gibi bazı davranışlarda bulunabiliyorlardı. Memleketin idari memurlarının halkın ve askerilerin ihtiyacı olan erzakın ticaretine başlamış olmalarından dolayı bu erzaklar daha az bulunur hale gelmiş ve ayrıca pahalılaşmıştı. Bu nedenle bütün tebaanın ve askeriye'nin ihtiyacı olan malzemelerin teminini kolaylaştırma memurların öncelikli görevlerinden olduğu belirtilmiş bu yola müracaât edenlerin şiddetli bir şekilde cezalandırılacakları belirtilmiştir (BOA. A.MKT. MVL. 72-8).

Dönem belgeleri incelendiğinde yolsuzluklarla uğraşanların da adı da rüşvet olaylarına karışabildiği görülmektedir. Bu noktada Tanzimat döneminin önde gelen bürokratlarından biri olan Suphi Bey, Encümen-i Dâniş azalığı Meclis-i Vâlâ üyeliği ve Tahrir-i Emlak Komisyonu başkanlığı görevinde bulunmuş daha sonra Evkaf Nâzirliği görevine getirilerek muhasebeden kurumsal yapıya birçok alanda önemli çalışmalar yapmıştır. Ali Paşa'ya haber vermeden önce padişah iradesi alarak iki memuru görevden uzaklaştırması neticesinde azledilmiştir. Daha sonra da çeşitli memurluklara getirilen Subhi Bey Rumeli teftişi görevinde yolsuzluklarla mücadele etmiştir (Akyıldız, 2009, 450-452.) Subhi Paşa Suriye Valisi iken mal sandığından zimmetine para geçirmiş lâkin bu yargılanacak kadar büyük bir miktar olarak görülmediğinden yargılama yapılmamış yalnızca Şûrâ-yı Devlet azalığından alınmıştır. Ancak yine de kendisine 10 bin kuruş maaş bağlanmasına dâir irade yayınlanmıştır. (BOA.İ.DH 663 46208).

Tanzimat döneminde memuriyet hayatına başlayan hiciv ustası olarak bilinen şair Eşref rüşvetin başa çıkılamaz bir hale gelmesinden şikâyet etmektedir.

Mansıb erbâbı yemininde sebat eylemiyor

Ah şu hâinlere bilmem ki daha nettirelim?

Rüşvet îtâsını menetmeğe memûrine

Bari, efrâd-ı ahâliye yemin ettirelim (Yücebaş, 1984, s. 40).

Artık memurun yemin etmesinin dahi öneminin kalmadığını ifade eden şairin kendisini de yolsuzluklarla gündeme gelmiş ve bu gerekçe ile görevinden azledilmiştir. Ancak daha sonra suçsuz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum devlette görev yapan bürokratları eleştirmekten çekinmeyen Eşref'e iftira atıldığını düşündürmektedir⁴⁴.

Rüşvetle ilgili çok sayıda olaya karışan Hüsnü Paşa, Selanik valisiyken kazalarda görev yapmakta olan müdürlerin maaşlarının onların irtikâp yapmalarını engelleyecek şekilde arttırılması yönünde talepte bulunmuş ve kimin maaşın ne kadar olması gerektiğini de belirtmiştir. (BOA.A. MKT. MVL 129 16) Öte yandan kendisinin Arif Efendi ile beraber Asâkir-i Zabtiye tahsisatı ile ilgili yolsuzluk yapıp yapmadıklarına dâir soruşturma yapılmış ve bu soruşturma esnâsında maaş defterlerine gerçek dışı beyanlarda bulundukları ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yerlerine başkaları atanmıştır (BOA.ŞD. 1279-31). Zabtiye Esbak Müşiri Hüsnü Efendi Galata'da Kurşunlu Handaki Aleksiden borç para aldığı, yapılan soruşturma esnâsında Hüsnü Efendi'nin aldığı bu parayı "hafîye masrafı" adı altında Zabtiye muhasebesinden ödediği ve bunu da itiraf ettiği belirtilmiştir. Soruşturma sonucunda Bursa'ya sürgüne gönderilmesine ve borcu olan paranın da kendisinden kesilmesine karar verilmiştir

⁴⁴ Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü, "Eşref" madde yazarı: Şerife Çağın erişim tarihi 30.01.2021
tesi.yesevi.edu.tr

(BOA. ZB, 4-103) lâkin Zaptiye müşiri esbak Hüsnü Efendi'ye daha sonra rütbesinin iadesiyle maaş tahsisi yapılmıştır (BOA.A.MKT.MHM. 451 78).

Kırım Harbi sırasında Anadolu Ordusunda Abdülkerim Paşa harp ilmi konusunda maharetli olmasına rağmen eksik mühimmat dolayısıyla Rusya üzerine tecavüzde bulunmadığı için azlolunmuş ve yerine Ahmet Paşa geçmiştir. Ordu Rumeli Ordusu ile kıyaslandığında daha iyi bir şartlara sahip bulunmasına rağmen Gümrü Bozgunundan sonra yeniden organize olamamıştı. Orduda yapılan bu değişikliğin büyük zararlara neden olduğu hatta Kars'ın düşmesinin de nedeni olduğu zikredilmiştir. Ahmet Paşa'nın rüşvet alma konusundaki cesur tavrı ve iş bilir halinin altı çizilmiştir. Bâb-ı Ali bu durumun farkına varmış onu irtikâbı ispatlanmış ve devlet hizmetinden menedilmiştir. Lâkin bir süre sonra kendisine mirmiranlık rütbesi verilmiş ve daha sonra Adana ve Sivas mutasarrıflığı yapmıştır (Hürriyet, numara 40, 15 Zilkade 1285 – 29 Mart 1869).

Memurlar birbirini şikâyet ederek rüşvet suçunun ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Ancak bu arada arzu ettikleri mevkilerde bulunan şahısları gözden düşürmek istedikleri için de bu yola başvurdukları düşünülebilir. Rüşvet suçunun devlet memurlarının meclis azalarının çoğunun iştiraki ile ilgili olduğu durumlarda halkın şikayetleri söz konusu olmuştur (BOA.MVL 607-40) (BOA.A.MKT. UM. 114 75).

Ancak halkın yaptığı şikayetlerin de her zaman doğu olup olmadıkları konusu önemli bir mesele olmuştur. Maraş'da Tüfenkçibaşı olarak görev yapan Timur adında bir kişinin ahâlden hediye ve rüşvet olarak otuz sekiz bin kuruşluk akçe, eşya ve hayvan aldığına, kendisinin de bu bunu güvenilir şahitler huzurunda itiraf ettiğine dâir raporlar olmasına rağmen Meclis-i Vâlâ, durumu eski valiye sormak lüzumunu duymuştur. Bahsi geçen kişinin daha önce mugayir hareketlerinin olup olmadığı konusunda bilgi isteyen meclise eski valinin verdiği cevap ise aksi yönde olmuştur. Valinin merkeze gönderdiği dilekçede kişinin kendisine verilen her görevi layığı ile yaptığı, ahâlinin ileri gelenlerinin karışmış oldukları

yolsuzlukları bildiği ve hakkında yapılan şikayetlerin cebren yaptırıldığının başka kişilerce dile getirildiği ifadeleri yer almaktadır. Kendisinin Maraş'tan hareketinin ikinci gününde Tüfenkçibaşı hakkında hiçbir şikâyet olmamasına rağmen hemen hapsedilmesi de şüpheleri doğrular niteliktedir (BOA. A. MKT. 154-14).

Ayrıca başka bir örnek de meclis azası Bedros'un Beyoğlu zaptiye memurunun rüşvet aldığını zaptiye müdürü paşa hazretlerine söylemesiyle başlayan ve Meclis-i Vâlâ dâiresine sirâyet eden bir davadır. Yapılan inceleme sonucunda suçlamaların asılsız olduğu ortaya çıktığından oy birliği ile Bedros Efendi'nin müfteri olduğuna karar verilmiş ve azalıktan azli gerçekleşmiştir. Aynı zaman da olay da adı geçen diğer kişi Harrarus Efendi de müfteri olduğunu kendisi itiraf etmiştir. Her iki şahıs sürgüne gönderilmiştir (BOA.MB. İ. 21 170).

Rüşvet ile iş halletmeye çalışmak sadece erkeklere mahsus bir davranış değildir. Taraflardan birinin kadın diğerinin erkek olması durumlarında, eğer bir anlaşmazlık meydana geldiyse farklı durumlar da söz konusu olabilmektedir. Yozgatlı Fatma'nın kızı Hatice babasından kendisine intikal eden hisseli işlerle ilgili kendisine yardım edebileceğini söyleyen sâbık Yozgat müdürüne bu yardımının karşılığında iki yüz kuruş rüşvet vermiştir Bahsi geçen meseleyi halledememiş lâkin paranın tamamını geri vermeyi de reddetmiştir. Durum hakkında şikâyetle bulunan Fatma, ayrıca bazı sarık ve uygunsuz kişiler tarafından rahatsız edildikleri ve güvende olabilmeleri için gereğinin yapılmasını talep etmiştir (BOA. A. MKT., 170-94).

Taşrada görev yapan yetkililer arasında özellikle zimmet suçunun işlendiği göze çarpmaktadır. Menteşe Sancağı eski kaymakamı Tavaslı Osman Ağa ile Karahisar-ı Şarki eski kaymakamı ile mal kâtibi sürgün edilmişlerdir (BOA, C.ADL., 35-2077). (BOA, İ.MVL., 59-1129).

3.5.Askerlik

3.5.1. Askerlik Hizmeti: “izhar-ı sıdk-ı ubûdiyet”

Donanımlı bir ordu ve nizami bir askeri sistem güçlü bir devlet yapılanmasının temelini teşkil eden ve devamlılığını sağlayan öncelikli unsurlardır. Ayrıca ele alınan kavramlar açısından bakıldığında da devletin ordusunun gücünün onu oluşturan askerin sadakati ve liyakati kadar olduğu genel kabul görecektir. Bu noktada aslında kavramları birbirinden ayırmamak gerekir nitekim askerin sadakatinin ona göreve liyakatinin bir göstergesi olduğunun altı çizilmelidir. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat döneminde askeri alanda gereksinim duyulan reform hareketlerinin belirlenerek uygulamaya konulmaya başladığı liyakati tam yani cesur, sahada başarılı olabilecek yetenek ve bilgiye sahip kişilerin görevlendirilmeleri istenmiştir. Bu noktada idare-i umûmi-i askeriye ve talim ve taallüme muktedir olmak terfi ve atamalarda önemli bir kriter olmuştur (TV.11 Ramazan 1252, 140. Nüsha). Devletin askeri alanda ihtiyaç duyduğu insan kaynağı, din ü devlet-i aliyyeye hizmet etmek gayesinde olan kişilerle karşılanmış, askerlere ulu’l-emre padişahın emirlerine itâat ettikleri için mükafatlandırılacakları bildirilmiştir. Asker olarak görevlerini can-ı gönülden yapanların izhar-ı sıdk-ı ubûdiyyet ederek hem bu dünyada hem de ahirette aziz ve muhterem olacakları dile getirilmiştir (TV. 23 Rebiülahir 1253 151. Nüsha).

Toplumsal kodlara nüfuz eden ifadelerle Devlet-i Aliye askerleri İslam askerleri olarak isimlendirilip padişahın seferini duyduklarında işittik ve itâat ettik deyip mallarını, çocuk ve ailelerini bırakıp uzak mesafelere gazi olayım diye gidenler olarak tarif edilmişlerdir (BOA. TS. 1212-5).

Bu tanımlamalardan hareketle askerlik hizmetinin hamiyet ve sadakatle kutsal bir zeminde ilişkilendirildiği görülmektedir. Devlet askerlik hizmetini şan ve şeref olarak addediğini bu hizmetten kaçanları da bu konuda idrake sahip olamamış hamiyetsiz kişiler

olarak görüldüğü belgelerde zikredilmiştir. (BOA. A. DVN MHM .5-98) Askerliğin şeref ve şanını bir kez daha arttırması amacıyla Cerîde-i Askeriye'nin neşredilmeye başlandığı ifade edilmiştir (Kaplan- Engünün ve Emil, 1988, s.526).

3.5.2. Askere Alım ve Yeni Nizamnâmeler

Tanzimat döneminde askeri alanda birçok yeni düzenleme yapılmıştır. Öncelikle 8 Eylül 1843 tarihinde açıklanan ve askeri anlamda yeni bir düzene geçmenin amaçlandığı karara göre ordu yeniden yapılandırılmıştır. Osmanlı toprakları coğrafi şartları göz önünde bulundurularak stratejik bölgeler belirlenmiş ve merkezde “Hassa” ve “Dersaâdet” olmak üzere iki ordu; diğer bölgelerde “Arabistan”, “Rumeli” ve “Anadolu” olmak üzere toplamda beş ordu oluşturulmuştur. Her ordunun sorumluluk bölgesinin yer aldığı kararda Aydın, Balıkesir, Bursa, Biga, Teke, Menteşe, Karahisar-ı Sahip, Hamid ve Alanya Hassa Ordusu'na, Edirne, Ankara, Bolu, Kastamonu, İçel, Amasya, Kartal, Büyük Çekmece, Küçük Çekmece ve Gebze ise Dersaâdet Ordusu'na bağlanmıştır. Ordu bölgelerinde yaşanması muhtemel sorunların tartışılacağı meclisler oluşturulacak meclislerde alınan kararlar Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de yeniden ele alınarak uygulama safhasına geçileceği bildirilmiştir (Çadırcı, 2008, s.66-67).

Askere alımla ilgili düzenlemeler öncelikle askerliği belli bir süreye bağlamak üzerine temellenmiş ve bu yolla bilinmezliğin hükmettiği bir algının yerine sınırlı belli olacak minvalde düzenli bir yapıyı inşâ etmek amaçlanmıştır. Alınan kararlara göre askerlik süresi beş yıl olarak belirlenmiştir (TV. 24 Şaban 1259) Askerliğini bitirenler yedi yıl redif olarak yazılmalarına ve terhis olan askerilerin yerlerine ise kura ile yenileri alınmasına karar verilmiştir⁴⁵.

⁴⁵ Bu noktada kura sistemi daha önce de görevlendirilmeler, meclis azalarının tesbiti ve maaşı, eğitim alanında çocukların seçimi için kullanılan bir yöntem olmuştur (Ayaydın, 2011, s.48-49).

1846 yılında ise 1843 yılında alınan kararlardan sonra hemen uygulamaya konulamayan hususlar yeniden değerlendirilmiş ve kura sistemine geçilmeden önce gerekli alt yapı hazırlıklarının yapılması üzerinde durulmuştur. Öncelikle askere gidebilecek şartlara sahip erkek nüfusun belirlenmesi, daha sonra ise asker sayılarının bölge bazında ancak o bölgenin ticari ve zirâî faaliyetlerini engellemeyecek şekilde tespit edilmesine karar verilmiştir. Tüm bu işlemlerin usulünce gerçekleştirilebilmesi için bölgedeki ordu meclislerinden başlayıp kuranın yapılacağı kazalarda kâtip, tabip, muhtar gibi çok sayıda memurun dürüst bir şekilde çalışması ve prosedürün de işleyişi aksatmayacak şekilde planlanmış olması gerekmektedir. Genel hatlarıyla 1886 yılında çıkarılacak olan yasaya kadar yürürlükte kalan 1846 tarihli Askere Alma Kanunnâmesi'nde askerlik yaşı, süresi ve kura sisteminin nasıl uygulanacağına dâir maddeler yer almaktaydı.

Kanunnâmeye göre, terhis edilen askerlerin yerine 20 ve 25 yaş aralığında olan Müslüman gençler arasından kura yönetimi ile askere alım yapılacağı belirtilmiş adına kura isabet edenler askere gitmek zorunda olacağı vurgulanmış lâkin askerlik görevinin istenilerek yapılması gerekliliğinin altı çizilmiştir. Her kaza hissesine düşen ölçüde asker çıkarmakla yükümlü olduğundan farklı bir yerde olmalarından dolayı kazalarında bulunamayan / bulunmayan kişiler gıyaben kuraya katılacak, kura çekilen bölgede ikamet etmeyip ticaret ya da eğitim nedeniyle gelenler ise yine aynı şekilde kendi bölgelerinde kura sistemine dahil olacaklardı. Asker alım işinde kayırmalar ve haksızlıklar yapılmaması için yetkili kura meclislerinin oluşturulması gerektiği bu meclislerin de kimlerden oluşacağı belirtilmişti. Kazanın hakimi, müftüsü ve ulemasından oluşan meclis üyeleri olabileceği gibi ordu tarafından gönderilen kura subayı da mecliste yer alacak ve işlerin hukuka uygunluğuna kontrol edecekti. (Çadırcı, 2008, s.70-72).

14 Mayıs 1855 tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan kanunla artık gayri Müslimlerin de askerlik hizmeti yapacakları belirtilmiştir. 1870 Kura kanunundan evvel

yayınlanan Nizamnâme de nakdi bedeller düzenlenmiştir. Müslümanlar da nakdi bedel vererek askerlik hizmetinden muaf olma hakkına sahip olmuşlardır (Ayaydın, 2012, s.112).

3.5.3. Askerlik Hizmeti ve İhlaller

Tanzimat döneminde askerliğin vatan borcu haline getirilip kura usulüne geçilmiş olması geniş kitleler tarafından desteklenmiştir. Halkın desteğinin alınması hususunda titizlikle davranılmış “din”, “devlet” ve “vatan” kavramlarına vurgular yapılmıştır. Kura uygulamasında belirtilenin dışında herhangi bir istisnanın uygulanmayacağı üzerinde önemle durulmuş, uygulamada şeffaf bir tutum izleneceği her fırsatta dillendirilmiştir (Tunalı, 2004, s.239). Oluşturulan kura meclislerinde gönüllü olarak çok sayıda kişi askere yazılmıştır. Devlet de özendirici olması açısından gerek asker yazımında zorluk çıkarmayanları gerek askeriyenin ihtiyaçlarını karşılama hususunda istekli olanları taltif etme yoluna gitmiştir.

Ancak aşîret yaşamının hakim olduğu ve devlet otoritesinin tesisinde zorluklar görüldüğü Bağdat Hicaz ve Yemen gibi bölgelerde kura uygulaması hemen kabul görmemiş, bölge halkının asker vermeme konusundaki inatçı tavırları devleti ziyâdesiyle uğraştırmıştır (Tunalı, 2004, s.239). Bağdat’ta kura ile asker alımı için nüfus sayımı yapılamadığından bu eksikğin giderilmesi için çözüm yolları aranmış, hapisanelerde hafif suçlardan hüküm giyen kişiler asker olarak yazılmıştır (Ayaydın, 2011, s.71).

Ayrıca kura uygulamasından katılmak istemeyenler de kura dışı kalabilmek adına çeşitli yollara başvurmuşlardır. Taşrada mahallinde isimlerinin kurada çıktığını öğrenenler hemen İstanbul’a gelip evlenerek kuradan kurtulmaya çalışmışlardır. Devlet bu konuda önlemler almaya çalışmış önceden Dersaâdet’e gelerek evlenmiş olanlara herhangi bir yaptırımda bulunulamayacağını belirtmiştir. Ancak kanuna ilave edilen maddenin yürürlük tarihinden sonra yapılan İstanbul’da doğmamış taşralı gençlerin evliliklerinin geçerli

olmayacağı belirtilmiştir. İstanbul’da bulunan ailelerin taşradan gelen askerlik yaşına gelmiş gençlere kızlarını vermemeleri gerektiği belirtilmiştir. (BOA. A. MKT. 84-93)

Halk kuraya katılmamak için nüfus sayımında yaşlarını olduğundan küçük veya büyük gösterilmesini sağlamıştır. Gümüşhane ilinde yapılan nüfus sayımında 25 yaşında olanlar yaşlarını 30, 35 yaşında olanlar da 15-20 olarak kaydettirmişlerdir. Nüfus sayımının yeniden yapılmasına, yeniden yanlış bilgilerin yer alması halinde tahkikat yapıp tekrar yanlış beyanda bulunanların cezalandırılacakları belirtilmiştir (BOA.A. DVN. MHM. 6-100).

Askere gitmemek için başvuru yollarından biri de parmaklarını kesmektir. Bu yola başvurduğu tespit edilen kişilerin askeri kuraya katılmadan doğrudan askere alınmalarına dâir karar çıkarılmıştır (BOA.İ.DH. 541 37632).

Resmî belgelerde ailelerin çocuklarını askere göndermemek için çeşitli yollara başvurusu kesin bir dille kınanmış ve evlatlarını askere göndermemek hayalini kuran babaların hamiyetsiz kişiler olduklarını ifade etmiştir (BOA.A. DVN MHM. 5-98).

Ayrıca bu dönemde Müslüman halkın askere gitmemek için Hristiyan olduklarını ifade edebileceği ihtimali devleti tedirgin etmiştir. Yaşları olduğundan farklı göstermek, parmaklarını kesmek, İstanbul’da evlenmek gibi kuradan kaçabilmek için çareler arayanların dinleri değiştirmelerinin de ihtimal dahilinde görüldüğü bilinmektedir. Bu konuda bir eğilimin meydana gelmesinden endişe edilen yerlerden biri de İşkodra’dır. Müslüman ve Hristiyan halkın beraber yaşadığı dolayısıyla din değiştirme hâdiselerinin görüldüğü İşkodra üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Buradaki halkın kuraya katılmamak için eskiden Hristiyan milletinden olduklarını ve bazı sebeplerden dolayı Müslüman ismi aldıklarını ifade edebilecekleri düşünülmüştür. Belgelerde bu bölge insanının ümmi oldukları özellikle belirtilmiş ve her ne kadar kelime-i şahâdeti söyleseler bile Müslüman olduklarının sadece isimlerinden belli olduğunun altını çizmişlerdir (BOA.A. MKT. UM. 94-55).

Müderrisler, müftüler, camilerde görevli imamlar, kayyumlar ve benzeri şekilde görevlendirilenler ilk etapta askerlik hizmetinden muaf tutulanlar arasında yer almışlardır. Bu nedenle kuraya dahil olmak istemeyenler özellikle bu işlerde görevlendirilmek için çeşitli teşebbüslerde bulunmaya başlamışlardır. Bu durumun muâfiyet için bir yol olmasının merkezce dikkati çekmesi üzerine askerlik kurasına dahil olmamak için bu görevlere müracaât edenlere karşı dikkatli olunması gerektiği bildirilmiştir (BOA.A. DVN. MHM 5-a 98-2).

1870 Kura Kanunu'nda ise muâfiyet sadece imam ve hatiplere tahsis edilmiş, askerlik çağında olup bu görevi isteyenlerin babalarından kalan kadrolara atanabilecekleri belirtilmiştir. Sadece imam ve hatiplerin muaf tutulacağına bildirildiği kura kanunda Kudüs-i Şerif Cami müezzinleri kural dışı tutulmuş ve Şam Emeviye Câmii müezzinleri de “Kâbe kapısı” olarak adlandırıldığına dikkat çekerek kendilerinin de askere alınmaması için talepte bulunmuşlardır (Ayaydın, 2011, s 85).

Askerlik görevini yapmak istemeyen kişiler için bir diğer seçenek de isim benzerliklerinden yararlanmak olmuştur. Firari kişiler kendileri ile aynı isimde olup askerlik tezkirelerini almış kişilerin tezkirelerini bir şekilde ele geçirip kendilerinin olduğunu iddia etmişlerdir. Nitekim arşiv belgelerinde az sayıda da olsa böyle yönelimlerin yaşandığı görülmektedir. Örnek üzerinden devam edilirse Fatsa Kazası Meclis azası Mehmed Ağa'nın kayını Osman'ın asker firarisi olduğu ve Tersâne-i Âmire'de iken hasta olduğu için askerlikten ihraç edilen aynı isimde bir şahsın tezkiresini kullanmaya çalıştığı tahkik edilmesi gereken bir konu olarak merkezi meşgul etmiştir. Tahkikat neticesinde bu işin meclis azası Mehmed Ağa'nın hilesi ile gerçekleştiği düşünülmüş, kendisinin ne derece dahil olduğu anlaşıncaya kadar işinden uzaklaştırılarak başka bir yere sürgün edilmesine karar verilmiştir (BOA. A.MKT. MVL. 95-46).

Devletin askerlik konusunda özendirici olması için çeşitli taltiflerde bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda oğlunu kurasız bir şekilde askere yazdırdığı için Ali Bey'e mükâfat olarak Kapıcıbaşılık verilmiştir. Ali Bey ise Sivas Nüfus Nezâreti ile mukayyitliği birleştirilince ikisine de mahsus olan maaşın yani dört yüz elli kuruşun da kendisine verilmesini istemiştir (BOA. MKT. MHM. 28-39).

SONUÇ

Tanzimat dönemi sadakat ve liyakat kavramlarının çalışılması için doğru bir zaman dilimidir. Nitekim döneme bakıldığında çok sayıda unsurun bu perspektiften ele alınabilecek bir yapıda olduğu dikkat çekicidir. Padişah ve tebaa ilişkilerinin değişmeye başladığı, bürokratlar ve saray arasında yönetimde baskın güç olma mücadelesinin varlığını hissettirdiği ve hatta Bâb-ı Âlî’de ustaların çırakları ile rakip haline gelerek görev almada birbirlerine alternatif görüldüğü bu dönem çok yönlü değerlendirilmeye uygundur.

Ayrıca dönemin hukuksal bir ifadesi olan Tanzimat Fermanında da bir bozulmadan bahsedilmiş olması, ahlaki anlamda sorgulanmaları açısından toplumsal hayatı düzenleyen yönleri ile sadakat ve liyakat kavramlarının önem arz ettiği gözlemlenmiştir.

Merkez ve taşra teşkilatlanması olan yerlerde merkezden ziyade halkın onlara iş veren ağa ve paşalara yani efendilerine sadakat duymaları bireysel sadakatin ne derece önemli ve kolay değişmeyecek bir karakteri olduğunu göstermektedir. Ayrıca dönem itibarıyla bazı bölgelerdeki Müslüman halkın sadakat açısından bir kimlik sorunsalı yaşadıkları da ortadadır. Mısır’ı ele aldığımızda bölge halkından bazılarının Osmanlı padişahı ve Hıdiv’e duyulan sadakat arasında kaldıkları ifade edilebilir. Özellikle savaş zamanlarında askerlerin bu ikilem arasında kaldıkları dikkat çekmiştir. Bu örnekten hareketle sadece gayri Müslim unsurların değil Müslüman unsurların da sadakat algısında bir değişim olduğu, özellikle Islahat Fermanının ilanı ile gayrimüslimlerle eşitlenmenin bir hak kaybına neden olduğunu düşündükleri görülmüştür. Dönemin padişahlarına yönelik darbe girişimleri bu perspektiften açıklanabilir.

Merkezin otoritesinin vurgulanmasının amaçlandığı Tanzimat döneminde ağalar, âyanlar ve eşrafın devre dışı kalmaya direndikleri ve yeni düzen içinde kendilerine yer edinmeye çalıştıkları görülmektedir. Ayrıcalıklı durumlarının korumaya matuf çabaları

dönemin felsefesine aykırı olsa da zaman zaman merkezin de kendi görevlilerinin güçlerini azaltıp birebir ağa ve eşrafla daha sıkı ilişkiler kurmayı amaçladığı düşünülmektedir.

Geleneğin hâkim olduğu köklü yapılarda yeniliklerin birdenbire sindirilemeyeceği bilinmektedir. Bu nedenle memurların yeniliklere hemen uyum sağlayamadıkları gözlemlenmiştir. Devletin sûiistîmal olarak gördüğü yerlerin esasında geçmiş uygulamaların bir devamı niteliğinde varlığını sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Bu bağlamda devletin maaş sistemine geçmesi mali kontrol uygulanmaya çalışması ve standardizasyon ilkeleri oldukça mühim adımlardır. Ancak dönem değerlendirmeleri yaparken devletin kimi zaman maaşları ödememiş olması ve sonradan adı rüşvet olarak değiştirilen hediye ve yan gelirlerin devlet tarafından yasaklanmış olmasının kişileri ekonomik manada ağır yükler altına soktuğu da gözden kaçmamalıdır.

Kural koyucuların kurallara uymadığı, merkezde yaşanan rüşvet olayları bir tarafa bırakılırken özellikle taşrada daha küçük memuriyette olanlarınkinin gün yüzüne çıkarıldığı görülmektedir.

Geçim sıkıntısı ve maaşsızlık gibi nedenlerle devlete başvurarak durumlarını anlatan bir çözüm bulamadığı için rüşvete yönelen çok sayıda kişi mevcuttur. Öte yandan maaşını aldığı halde harp zamanı orduda askerin ihtiyacı olan yiyecekleri kalitesizleri ile değiştiren asker maaşlarını kendi çıkarına kullanarak hazineyi zora sokan ve ordu için gerekli hayvanları kötü hava koşullarında ölüme terk eden görevliler de vardır. Bu iki grubun aynı tanımlama altında birleşip birleşmeyeceği sorusu düşündürücüdür.

Sürgün deneyiminin devlet görevlilerin göreve, devlete ve padişaha dâir algılarında nasıl bir değişime neden olduğu araştırılması gereken konulardır. Nitekim Tanzimat gibi bir zamanda kişilerin sürgüne gönderilmelerinden kısa bir süre sonra önemli makamlara getirilmeleri şaşırtıcı olduğu kadar sadakat ve liyakat kavramlarını yeniden düşündürecek yapıdadır. Buradan hareketle devlet memurluğu görevinde her daim önemine dikkat çekilen

sadakat ve liyakat vasıflarının kısa süre içinde değişebilecek kaygan bir zeminde varlık gösterdiği çıkarımında bulunabiliriz. Sürgüne gönderilen bir kişinin yeniden göreve getirildiğinde her an yeniden sürgün edilebileceği kaygısı da makamdayken menfaat elde etmeye gibi davranışlara yönelebileceği de düşünülmelidir.

Dönem itibarıyla sadakat kelimesinin çok fazla zikredildiği görülmektedir. Dönemin aydınlarının da kelimenin çok fazla kullanılmasına ancak bir o kadar da aksi yönde eğilimlerin artmış olmasına dikkat çekmesi tespitimizi doğru olduğunu düşündürmektedir.

Hem liyakat hem de sadakat açısından taltiflerde kullanılan nişanların üzerinde yer alan ifadeler devletin ön plana çıkarmak istediği değerleri göstermektedir. Bu minvalde Mecîdî Nişanının üzerinde yazılan gayret ve hamiyet kelimelerinin yanında sadakat kelimesinin de yer alması dikkat çekicidir.

Dönemin başlarında Müslüman askerler oluşan bir ordu oluşturulması, devletin dayandığı askeri gücün yeni bir bakış açısı etrafında şekillenmeye başladığını göstermektedir. Sadakat kavramına verilen önemin en belirgin göstergelerinden biridir. Ayrıca Harp okulunda sultana bağlılığın ve itâatin gereklerine dâir derslerin verilmesi ve hatta sadakat bağının azalmasını engellemek için dini derslerin arttırılması şeklinde önlemlerin alınması bu önemi gözler önüne sermektedir. Ayrıca padişahların sadakati tesis etmek amacıyla saraya yakın olan kişileri özellikle seraskerlik gibi önemli görevlere getirmesi geleneğinin bu dönemde de değişmediği görülmektedir. Bu minvalde damatlık makamının önemini koruduğu zikredebiliriz.

Dönemin acaba bazı memurlara özellikle maaş verdirilmeyip rüşvet almaya mı yönlendirildikleri gibi sorular belirmiş, ancak böyle bir çıkarımda bulunabilmek için daha derin çalışmalar yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tanzimat döneminde sadakat ve liyakat kavramlarının nasıl algılandığı ile ilgili çalışma yaparken esasında işini iyi yapan kişilerin başkasının menfaatine zarar vermesinden

dolayı merkeze şikâyet edildiği, doğruyu ve yanlış birbirinden ayırma hususunda devletin zorlandığı bir zaman dilimi olduğu görülmektedir.

Liyakati olmayanların istihdam edilmesi aynı zamanda liyakatli olanların da sistem dışı tutulduğu anlamına gelmektedir. İşin ehline verilmemesi, devlet kaynaklarının israfına neden olduğu gibi liyakati hâiz olduğu halde işe yerleştirilmeyenlerin aidiyet duygusunu dolayısıyla sadakatini derinden etkilemektedir. Liyakati olmadığı halde makama getirilenlerin kendilerine o makama getirenlere yani hamilerine duydukları minnet onların istediği doğrultusunda iş yapmak gerekliliğini de beraberinde getirdiğinden başka haksızlıklara da bir kapı aralamaktadır. Bu noktada kişisel sadakatin temel niteliklerinden biri olan haminin taleplerini yerine getirme misyonunun dürüstlüğü devre dışı bırakma ihtimalini barındırıyor olması toplumu olumsuz etkileyebilecek olayların yaşanmasına da neden olmaktadır. Ayrıca liyakati olmadan işe gelen kişinin sistemin kuralların dışında da işlerliğinin olduğunu deneyimlemesi ve haminin de âkıbetin birdenbire değişebileceğini görmesi, kendi geleceği ile kaygılanmasını dolayısıyla daha fazla maddi imkân elde etmek için çeşitli yollara başvurmasına da olanak sağlayabilmektedir.

Sadakat kavramı taşra ve merkez ikilemi üzerinden kimi zaman reformist ve muhâlif kategorilerde padişah-ordu, padişah-halk, bürokrasi ve saray, azınlık ve devlet gibi birbirinden çok farklı ilişki biçimleri ile birlikte çağın etki mekanizmalarınca şekillenen dinamik yapısı tek bir tanım ve düzlemde müstesnâ tutulması gerektiğinin altını çizmektedir. Osmanlı Devleti örneğinde her daim dini referanslara vurgu yapılarak anlatıldığı dikkat çekmiştir.

Bu dönemde kısa aralıklarla ceza kanunlarının çıkması, dinen sünnet olarak görülen hediyenin dinen yasak olan rüşvete dönüşmemesi için nizamnâme ile bir ayrımın yapılmış olması da durumun geldiği noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca yine yemin

ederek rüşvet almayacağına dinen bir garanti verilmesinin genel manada çözümü kolaylaştırmadığının da tecrübe edildiği gözlenmiştir.

Öte yandan Tanzimat döneminde özellikle ilk yıllarında ferman ve kanunlarla oluşturulmak istenen eşitlik ilkesinin pratikte her zaman uygulanmadığını görmek mümkündür. Ceza Kanunlarında kişilerin yaşları, merkeze olan yakınlıkları ya da emekteranlığından dolayı haysiyetin zedelenmemesi yönünde alınan merhameti hâvi kararlar standardizasyon oluşumunun önüne geçmiştir. Görev dağılımında da merkeze yakın olan kişilerin önemli makamlara getirildiği, çıkar çatışması baş gösterdiğinde ise en uzak noktaya gönderilerek sistemin içinde lâkin aynı zamanda da tehlikesiz konumda tutulduğu gözlemlenmektedir.

Her ne kadar liyakate önem verilse de görevlendirilmelerle ilgili padişah iradelerinin istisna tutulması kuralların işlerliğini sekteye uğratacak minvalde açık bir kapı bırakılmasını sağlamıştır. Aynı okul ve sistemin içinde paşaların oğullarının kimlerle yemek yiyecekleri konusunda yazışmalar yapılmış olması eşit şartlar altında da ayrıcalıklı sınıfların oluşumunun engellenemediğini göstermektedir.

Devletten takdir aldığı vakitlerde memurların taşrada sanki bir devletmiş gibi davranmaya başladığı da gözlemlenmiştir. Bu yönüyle ele geçirilen gücün her daim sınırları çizilmiş bir alanda kalmadığı ve ayrıca devletin kontrol mekanizmasının yolsuzluk yapma ihtimali olan kişilerle beraber kendisinin onayladığı kişilerde de görülebile ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir.

Rüşvet alan kişilere yeniden görev verilmesi, tebaasına ikinci bir şans tanıyan devlet anlayışının yanı sıra yetişmiş insan yokluğunu da akla getirmektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Bâb-1 Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defteri

Bâb-1 Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Nâme-i Hümâyûn Defteri

Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Kalemi

Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir

Sadâret Mektûbî Umum Vilâyât

Sadâret Mektûbî Kalemi

Sadâret Âmedî Kalemi

Sadâret Dîvân Kalemi

Sadâret Mühimme Evrakı

Sadâret Mektûbî Kalemi Deâvî Evrakı

Cevdet Askeriye

Cevdet Dâhiliye

Cevdet Mâliye

Hatt-ı Hümâyûn

Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi

Hâriciye Nezâreti Siyasi Kalemi

Îrâde Eyâlet-i Mümtâze (Mısır)

Îrâde Dâhiliye

Îrâde Hâriciye

Îrâde Meclis-i Mahsus

Îrâde Meclis-i Vâlâ

Mâbeyn-i Hümâyûn Îrâdeleri

Maârif Nezâreti Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kalemi

Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi

Müzehheb Ferman ve Berat

Meclis-i Vâlâ Evrâkı

Şûrâ-yı Devlet

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrâkı

Yabancı Arşivler (Makedonya)

Zabtiye Nezâreti

*İsimleri zikredilen fonlara ait kullanılan arşiv vesikalarının kimlik bilgileri dipnotlarda verilmiştir.

SÜRELİ YAYINLAR

Cerîde-i Havâdis 13 Şubat 1841 21. Nüsha

Cerîde-i Havâdis, 13 Şaban 1276, 382. Nüsha

Cerîde-i Havâdis, 3 Safer 1263, 426. Nüsha

Cerîde-i Havâdis, 5 Şubat 1258, 103 Nüsha

Cerîde-i Havâdis, 9 Rebiülahir 1260 178 Nüsha

Hürriyet nu: 28, 21 Haziran 1285

Hürriyet, nu: 33, 26 Şevval 1285

Hürriyet, nu: 40, 15 Zilkade 1285

Hürriyet, nu: 53 , 18 Rebiülevvel 1286

Hürriyet, nu: 69, 12 Receb 1286

Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis, 15 Safer 1283, 434. Nüsha

Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis, 16 Şevval 1278 364. Nüsha

Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis, 19 Zilkade 1283, 620. Nüsha

Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis, 23 Rebiülevvel 1278, 228. Nüsha

Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis, 23 Şevval 1278, 367. Nüsha

Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis, 25 Rebiülevvel 1283, 461. Nüsha

TV 23 Rebiülahir, 1253-151. Nüsha

TV. 11 Safer 1254, 164. Nüsha

TV. 13 Cemaziyelevvel 1254, 170. Nüsha

TV. 13.Cemaziyelahir 1254, 170. Nüsha

TV. 19 Recep 1252, 138. Nüsha

TV. 22 Rebiülevvel 1254, 166. Nüsha

TV. 26 Şevval 1253, 159. Nüsha

TV. 28 Ramazan 1253, 158. Nüsha

TV. 28 Ramazan 1253, 158. Nüsha

TV. 28 Safer 1253, 148. Nüsha

TV. 28 Şaban 1254, 173. Nüsha

TV. 29 Ramazan 1252, 141. Nüsha

TV. 3 Receb 1252, 137. Nüsha

TV. 6 Rebiülahir 1255, 180. Nüsha

TV. 6 Rebiülevvel 1254 ,165. Nüsha

TV. 6 Rebiülevvel 1254, 165. Nüsha

TV. 9 Recep 1253, 155. Nüsha

TV. 9 Şaban 1252, 139. Nüsha

TV. Receb 1252, 137. Nüsha

TV.11 Ramazan 1252, 140. Nüsha

KİTAPLAR

Abdülaziz Bey. (1995). Osmanlı Adet Merâsim ve Tabirleri, Toplum Hayatı. Kazım Arısan & Duygu Arısan Günay (haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ahmet Mithat Efendi. (2018). Müşahedat. Gökhan Tunç & Emre Kolaç (eds.). 1. Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ahmet Mithat Efendi. (2017). Bahtiyarlık. Cankara, Küçük, Soylu Bozdağ, Kazan ve Alp (haz.). İstanbul: Homer Kitabevi.

Ahmet Vefik Paşa. (2008). Atalar Sözü, Müntehabat-ı Durub-u Emsal. Recep Duymaz (haz.). İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Akarlı, E. D. (1978). Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadırazamlarından Ali ve Fuad Paşa'ların Siyasi Vasiyetnâmeleri, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Akçura, Y. (2009). Üç Tarz-ı Siyaset. Tanıl Bora & Murat Gültekingil (eds.). Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, 8. Baskı. (ss. 484-487). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akgündüz, A. (1986). Mukâyeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Akkutay, Ü. (1984). Enderun Mektebi. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi.

Aksüt, A. K. (1944). Sultan Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati. İstanbul: Ahmet Satoğlu Kitabevi.

Somel, S. A. (2009). Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-9-1908). Yener, O. (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyıldız, A. (1993). Tanzimat dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform. İstanbul: Eren Yayınları.

Akyıldız, A. (2012). Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme. İstanbul: İletişim Yayınları.

Albayrak, M. ve Şeker, K. (2014). Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Anderson, T. C. (2006). A Commentary On Gabriel Marcel's The Mystery Of Being. Wisconsin : Marquette University Press.

Armaoğlu, F. (1987). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914. Ankara: TTK.

Ayas, N. (1948). TC. Milli Eğitim Kuruluş ve Tarihçeler, Ankara: MEB Yayınları.

Aybay, R. (1962). Yurttaşlık (Vatandaşlık Hukuku). Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.

Ayverdi, İ. (2006). Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C. 3 (Kubbealtı Lugatı). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Barkey, K. (1999). Eşkıyalar ve Devlet- Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi. Zeynep Altok (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Berkes, N. (2012). Türkiye'de Çağdaşlaşma. Kuyaş, A. (haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beyazıt, Y. (2020). Yeniçeri ve Ulema Hem Dest-i Vifak Oldukda Padişah Seferi Olur: Osmanlı Toplumu'nda Siyasi Muhâlefet ve Sefer İlişkisi. Yasemin Avcı, Umut Karabulut ve

Sezen Karabulut (eds.) Osmanlı Pâyitahtında Siyasi Muhâlefet ve Protesto Kùltürü. (ss.91-134). İstanbul: Libra Yayınları.

Bolat, K. (2020). Osmanlıda Paşalar ve Padişahlar 1421-1520. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Busbecq, O.O. (1939). Türk Mektupları. Yalçın, C. H. (çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cevdet Paşa. (1953). Tezakir 1-12. Baysun, C. (haz.). Ankara: TTK Basımevi.

Cevdet Paşa. (1960). Tezakir 13-20. Baysun, C. (haz.). Ankara: TTK Basımevi.

Cezar, M. (1972). Mufasssal Osmanlı Tarihi Cilt: VI, Metin Ve İlaveler: Midhat Sertoğlu. İstanbul: İskit Yayınları.

Cezar, M. (2011). Mufasssal Osmanlı Tarihi Cilt:3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Comte-Sponville, A. (2004). Büyük Erdemler Risâlesi. Işık Ergüden (çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Connor, J. (2007). The Sociology of Loyalty. Springer Science & Business Media.

Çadırcı, M. (2007). Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Çadırcı, M. (2008). Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik. İstanbul: İmge Kitabevi.

Çelik, H. (1993). Ali Suavi. Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayınları.

Çıtlak, M. F. (2010). Kırk Mektup: Sırlı Şeyhten Seyr-u Süluku Adım Adım Mektuplar. İstanbul: Sufi Kitap.

Danışman, Z. (1972). Koçi Bey Risâlesi. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Danişmend, İ. H. (1955). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. C:4. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Danişmend, İ. H. (1972). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. C: 4. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Davison, R. H. (2021). Osmanlı İmparatorluğunda Reform, 1856-1876. Akınbay, O. (çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.

Denisenko, A. (1999). Askeri Müze Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Madalya ve Nişan Kataloğu. İstanbul.

Doğan, İ. (2000). Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar. Aköz, A. ve Özcan, R. (haz.). Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (ss.485-508). Konya.

Durmuş, T.I. (2021). Şair ve Sultan- Osmanlı'da Edebi Himaye. İstanbul: Muhit Kitap Yay.

Ebu Manneh, B. (2006). Ali ve Fuad Paşaların Bâb-ı Âlîdeki Nüfuzlarının Kökleri. İnalcık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (haz.). Tanzimat - Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Ebuzziya Tevfik. (1973). Yeni Osmanlılar Tarihi. C:1. İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Efendi, M. A. A., & Ahmed, M. (2015). Âsım Efendi Tarihi. Cilt: II. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Enç, M. (2004). Enderun. Şirin, M.R., Kulaksızoğlu, A. ve Bilgili, A.E. (haz.) Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı (ss.37-84). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Ergenç, Ö. (2013). Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Ergin, M. (1969). Dede Korkut Kitabı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Eroğlu, H. (2006). Osmanlılar Yönetim ve Strateji. İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.
- Ertürk, A. A. (2007). Türk iş hukukunda işçinin sadakat borcu. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Farabi. (2001). El Medinetü'l Fazıla. Nafiz Danışman (çev.). Ankara: MEB Yayınları.
- Faruqhi, S. (1997). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Genç, M. (2014). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gurulkan, K. ve ark. (2006). Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Güneş, M. (2019). Adalet ve Devlete İtâat. Ankara: Astana Yayınları.
- Gürkan, E. S. (2018). Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat Sabotaj ve Rüşvet Ağları. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1991). XIV Ve XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı. Ankara: TTK Basımevi.
- Harker, A. (2008). Loyalty and Dissidence in Roman Egypt (The Case Of The Arta Alexandrinorum). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hayrullah Efendi. (1972). Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Mesude Hunsari (haz.). Cilt: 7. İstanbul: Son Havadis Yayınları.
- Heper, M. (2006). Türkiye'de Devlet Geleneği. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Hobsbawm, Eric J. (2014). İlkel Asiler: 19 ve 20 Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler, Kocabaşoğlu, U. (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Hourani, A. (2006). Modern Ortadoğunun Osmanlı Geçmişi. Karpat, K. (haz.). Osmanlı ve Dünya (ss.93-117). İstanbul: Ufuk Kitap.

İbn Haldun (2011). Mukaddime 1. Uludağ, S. (haz.). İstanbul: Dergah Yay.

İmam-ı Gazali. (1969). Devlet Başkanlarına, Nasihatül Müluk. Osman Şekerci (çev.). İstanbul: Sinan Yayınevi.

İnal, İ. M. K. (1982). Son Sadrazamlar. C: 1. İstanbul: Dergah Yayınları.

İnalcık, H. (1993). Adaletnameler- Belgeler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnalcık, H. (2003). Şair ve Patron, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

İnalcık, H. (2005). Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet. İstanbul: Eren Yayınları.

İnalcık, H. (2015). Devlet-i Aliyye – Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, Köprülüler Devri. C:III. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaplan, M., Engünün, İ. ve Emil, B. (1974). Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I-1839-1865. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Karakaş, Mahmut. (2012). Şanlıurfa Mezar Taşları. Konya: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür Turizm Yayınları.

Karal, E. Z. (TY). Osmanlı Tarihi- Islahat Devri. Cilt II. Ankara: TTK Yayınevi.

Karal, E. Z. (2003) Osmanlı Tarihi C: 3, Islahat Fermanı Devri 1861-1876. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karal, E. Z. (2007). Osmanlı Tarihi, C. VI. Ankara: TTK Yayınları.

Karal, E.Z. (1946). Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları Nizâm-ı Cedid 1789-1807. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kaya, U. (2013). Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi. İstanbul: Dem Yayınları.

Kaynar, R. (2010). Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat. Ankara: TTK Yayınları.

Kelekyan, D. (1329). On Dokuzuncu Asırda Tarih-i Siyasi-yi Umumi. İstanbul: Cihan Matbaası.

Kırlı, C. (2015). Yolsuzluğun İcadı- 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi. İstanbul: Verita Yayınları.

Kırmızı, A. (2015). Mülkiye Binasını Bütün Bütün Kurmak: Erken Tanzimat Devrinde Taşra Teşkilatı. Kahraman, K. & Baytar, İ. (eds.). Sultan Abdülmecid ve Dönemi 1823-1861. (ss. 285-305). İstanbul: TBMM Milli Saraylar.

Kitab-ı Mukaddes, K. I. (1997). Eski ve Yeni Ahit. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

Kömür, E. (2010). Osmanlı Devleti Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri. İstanbul: İstanbul Yayınları.

Kramer, S. N. (1999). Tarih Sümerde Başlar, Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk. Hamide Koyukan (çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Kuneralp, S. (1999). Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali. İstanbul: İsis Yayınları.

Kutay, C. (1968). Tarih Sohbetleri 7. İstanbul: Son Telgraf Matbaası.

Kütükoğlu, M. S. (1994). Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik). İstanbul: Kubbelatı.

Laertios, D. (2007). Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri. Candan Şentuna (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mahmud Cevad İbnü's Şeyh Nafi. (2001). Maârif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı - XIX. Asır Osmanlı Maârifî Tarihi. Ankara: Yeni TürkiyeYayınları.

Martal, Abdullah. (2008). XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Tekâüdlük. Emecen, F. (eds.). Eskiçağ'dan Modern Çağa Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev. (s. 424) İstanbul: Kitabevi.

Muço, E. (2010). Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ve Emlakı. İstanbul: Eser Kitap

Mumcu, A. (1963). Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Mutlu, Ş. (1994). Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati - MehmedDaniş Bey ve Eserleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Namık Kemal. (2018). İntibah. Refik Durbaş (haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nizamü'l Mülk. (1999). Siyasetname, MehmedAltay Köymen (haz.). Ankara: TTK Yayınları.

Onaran, B. (2018). Padişahı Devirmek, Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhâlefet, Kuleli 1859-Meslek 1867. Özen, S. (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (1987). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: Hil Yayınları.

- Ortaylı, İ. (2006). Osmanlı Kançılıryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri. İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu M. (haz.). Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu. (s.267). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2008). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. 3. Baskı. Ankara : Cedit Neşriyat.
- Orwell, G. (1945). Animal Farm: A Fairy Story.
- Özbek, N. (2015). Tarımsal Üreticiler, İmparatorluğun Bedeli Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet, 1839-1908. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.
- Özçoşar, İ. (2009). Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900). Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayını.
- Özön, M. N. (1938). Namık Kemal ve İbret Gazetesi. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Öztürk, N. (2013), 15. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerinde And- Yemin Kaynakları. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Quataert, D. (2004). Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922) Ayşe Berktaş (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rai, A. K. & Srivastava, M. (2014). Customer Loyalty Concept-Cotext and Character. New Delhi: Mc Graw Hill Education.
- Royce, J. (1995). The Philosophy Of Loyalty, Nashville and London: Vanderbilt University Press.
- Sakin, O. (2011). Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Sakin, O. (2014). Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Salahaddin, M. (2021). Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyâsiyyesi, Meliha Nur Çerçinli (haz.). İstanbul : Yeditepe Akademi.

Sandel, M. J. (2020). Tyranny Of Merit - What is Become at The Common Good?. Farrar-Straus and Groux.

Slade, A. (2012). Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları, Candan Badem (haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Smith, G. (1891). Loyalty. Toronto: Hunter-Rose Company.

Sohrabi, N. (2011). Revolution And Constitutionalism In The Ottoman Empire and Iran. New York: Cambridge University Press.

Soysal, İ. (1964). Fransız İhtilali ve Türk- Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802).Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Süleyman Nutki Bey. (2003). Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları. Nurcan Bal (haz.). İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları.

Tanör, B. (2014). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Taşağıl, A. (2015). Kök Tengri'nin Çocukları. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Terzi, A. (2011). Sarayda İktidar Mücadelesi. İstanbul: Timaş Yayınları.

Timur, T. (1994). Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Toynbee, A. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri. Osmanlı ve Dünya (ss.33-49). Karpat, K. (haz.). İstanbul: Ufuk Kitap.

Türkgeldi, A. F. (1928). Rical-i Mühimme-i Siyâsiyye. Hayrettin Pınar & Fatih Yeşil (haz.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Türkgeldi, A. F. (1928). Rical-i Mühimme-i Siyasiyye. Pınar, H. ve Yeşil, F. (haz.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Uyar, M. , Erickson, E. J. (2017). Osmanlı Askeri Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Tarihi. C:6. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ünal, U. (2013). Osmanlı Arşivi Galerisi, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Ünal, U. (2012). Osmanlı Belgelerinde Mısır, İstanbul: Seçil Ofset.

Vagel, U. (2003), Cosmopolitan Loyalties and Cosmopolitan Citizenship in the Enlightenment, Political Loyalty and The Nation State. M. Waller , A. Linklater (eds.). London ; New York : Routledge.

Yurdakul, İ. (2022). İktidarın Ruhu- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kişizade İmtiyazları- Beşik Uleması, Siyaseten Katl, Müsadere. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yücebaş, H. (1984). Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları. İstanbul: Dilek Yayınevi.

Zürcher, E. J. (2016). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

MAKALELER

Akgündüz, A. (1987). 1274/1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunnâmesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men-i İrtikâb Kanunnâmesi. Belleten, C.51, Sayı:199. 153-191.

Akkaya, M. ve Eroğlu, H. (2017). Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nüshatü's Selâtin Ve Adalet Kavramı. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.4, S.3. 103-104.

Akyıldız, A. (2009). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Abdülatif Subhi Paşa mad. C,47 ss.450-452). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Akyılmaz, S. G. (2008). Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:XII, Sayı: 1-2.389-420.

Alkan, M. Ö. (2008). Osmanlı İmparatorluğunda Modernleşme ve Eğitim. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 6(12). 9-84.

Alparslan, H. İ. (2020). Osmanlı Padişahların Gezileri için Gerekli Mekansal Özellikler: Sultan Abdülmecid'in Gerçekleşmeyen İzmit Seyahatinin Hazırlıkları. Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 1(1). 77-89.

Arık, F. Ş. (1999). Türkiye Selçuklu Devletinde Siyaseten Katl (1075-1243). Belleten, C. 63, Sayı:236. 43-94.

Artuk, İ. (2003). Madalya. TDV İslam Ansiklopedisi C.27, 301-302.

Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). Tanzimat döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C:2, Sayı: 1.

Aydın, M. B. ve Büyüközkara, E. (2020). MehmedSadık Rıfat Paşa ve Risâle-i Ahlak. Ahlak, Ahlak Çalışmaları ve Ahlak Felsefesi Dergisi, C.1 Sayı: 1 Ekim 2020. 89-101.

Bal, H. (2008). Machiavelli ve Koçi Bey'de Siyaset, Adalet ve Erdem. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD). 79-81.

Beydilli, K. (2003). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (MehmedEmin Rauf Paşa, 1780-1860 mad. C.28, ss. 465-467). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beydilli, K. (2008). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi , (Sadık MehmedPaşa mad. C.35, ss.396-397). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Cançelik, A. (2016). Dîvân Şiiri Işığında Osmanlı Yönetiminde Sadakat Liyakat İlişkisi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KOSBED), 32. 88-100.

Candan, R. B. (2015). 1840 Tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu İncelemesi. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, AndHD, C.1, S.1. 67.

Cemaloğlu, N. (2005). Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları Ve Sonuçları 1839-1876 . Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 7 (14). 153-165.

Çağrı, M. (2009). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Sıdk mad. C.37, ss.98-100). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çelik, A. (2019). Şeref Hanım Dîvânında Devrin Devlet Adamları. Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Der, (42). 219-233.

Davison, R. H. (1999). 19. Yüzyılda Hristiyan-Müslüman Eşitliğine Karşı Türklerin Tutumları. Burak, D. M. (çev.). Belleten, C.63, Sayı: 236. 229-252.

Durgun, S. ve Aydın, A. H. (2019) Yönetişim ve Yolsuzluk. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:7, Sayı: 95. 339-357.

Düzbakar, Ö. (2003). Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri. U. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:4, Sayı:5. 97-108.

Edip, E. (1921). Tanzimatçılık Bu Memleket İçin Mahz-ı Felaket Olmuştur. Sebilürreşâd, C. 19, Sayı: 486. 192-200.

Engin, V. (1997). Rumeli Demiryollarında İhale Yolsuzluğu. Türk Mühendislik Haberleri, Sayı 389. 47-49.

Engin, V. (2008). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Rumeli Demiryolu mad. C.35, ss.235-237). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ercan, A. N., Akpınar, Ş. (2014). Eski Harflerle Bir Çocuk Gazetesi: Sadakat / Etfal. TÛBAR. 109-130.

Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. Osmanlı Araştırmaları, 04. 69-78.

Ergül, E. (2017). Mevlana Perspektifinden Kamu Yönetiminde Liyakat ve Ehliyet İlkesi. Ombudsman Akademik, S.6. 82.

Findley, C. V. (1985). 19. yy’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Gelişme. Günlük, A. (çev.). Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.1. 259-263.

Gencer, A. İ. (1989). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ahmed Esat Paşa mad. C.2, s.64). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gencer, A. İ. (1998). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Hüseyin Avni Paşa, 1820-1876 mad. C.18, s.527). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnâmelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2(1). 29-50.

Göçgün, Ö. (1986). Tanzimat Devri’nin Bir Hiciv Abidesi : Ziya Paşa’nın Zafernâmesi. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 0 (3), 1-27.

Halıcı, Ş. (2015). Bir Rüşvet Davası: “Barut İrtişâsı Olayı”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 56. 33-60.

Harman, Ö. F. (1991). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Azîz-i Mısır mad. C.4, ss.343-344). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İnalcık, H. (1958). Osmanlı Padişahı. Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi, 13. 68-79.

İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu. Belleten, C.XXVIII, S. 112. 603-622.

İpşirli, M. (1981). Hasan Kâfi El Akhisari ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usulü'l Hiken Fi Nizami'l- Alem. Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10-11. 257.

İpşirli, M. (1995). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Enderun mad. C.11, ss.185-187). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İpşirli, M. (1998). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Hayrullah Efendi mad. C.XVII, ss.75-76). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karadeniz, S. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Merkezileşme Politikaları'nın Aşîret Sistemine Etkileri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. Mukaddime, 3, (3). 27-41.

Karal, E. Z. (1941). Tanzimat Devri Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler. Tarih Vesikaları Dergisi, Sayı: 1. 45-65.

Kasapoğlu, A. (2010). Bir Kişilik Özelliği Olarak Kuran'da Sadakat, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 1(1). 119-155.

Keklik, E. (2021). Akif Paşa'nın Yargılanması: Tanzimat'ın Uygulanması mı Siyasi Bir Hesaplaşma mı?. DTCF Dergisi, 61.2. 747-773.

Kenanoğlu, M. M. (2005). Osmanlı Kanunnâmeleri Neşriyatı Üzerine Bir Tahlil. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt. 3, 5. 141-186.

Keyman, E. F. (2000). Devlet Bekası, Hukukun Üstünlüğü Karşıtlığı: Türkiye'de Devlet Sorunu ve Demokratikleşme Olasılığı., Doğu Batı Düşünce Dergisi, 4, 13. 137-149.

Kılıç, O. (1999). Yurtluk- Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler, OTAM, 10. 119-137.

Koç, H. (2009). Örgütsel Bağlılık ve Sadakat İlişkisi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.8, Sayı: 28. 200-211.

Koloğlu, O. (1985). Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, (Basın: Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, C.1 ss.68-93). İstanbul: İletişim Yayınları.

Konan, B. (2009). Osmanlı Devleti'nde Protégé (Koruma) Sistemi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:58, Sayı: 1. 169-188.

Korkmaz, Ş. (2009). Sultan Abdülmecid'in İlk Memleket Gezisi 26 Mayıs- 12 Haziran 1844, OTAM, 25. 83-98.

Köse, S. (2008). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Rüşvet mad. C.35, ss.303-306). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Köse, M. Z. (2019). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Mekteb-i Osmânî mad. C. Ek 2, ss.241-242). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Köstüklü, N. (2020). 1821 Yunan İsyanı ve Sultan II. Mahmud'un Bilinmeyen Bir Fermanı. Belgi Dergisi, C.2. 2030-2036.

Livaneli, Y. Y. (2017). (Artvinli) Memurlar Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Tevcih ve Azil Sebepleri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 12/1. 103-128.

Manav, N. (2017). Mazuliyet Sandığının Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler. Türkiyat Mecmuası, c.27/1. 215-224.

Özcan, N. (2007). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Nevres Paşa 1826-1872 mad. C.33, ss.59-60). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özcan, T. (2001). Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi. Marife, 1,1. 129-151.

Özçelik, E. Ve Yılmaz, S. (2019). İstihdam Politikalarında Ehliyet ve Liyakat Unsurlarının Kapsam Derlemesi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, BANÜSAD, 2(1). 88-89.

Özdemir, A. (2013). Okul Yöneticilerindeki Adalet ve Liyakat ile Öğretmenlerdeki Sadakat ve Gayret Arasındaki İlişki. PEGEM, Educational Administration: Theory and Practice, Vol. 19, Issue 1. 99-117.

Özdemir, H. (2013). Osmanlı Devletinde Bürokrasi. ÖKM Yayınları. 223.

Özekmekçi, M. M. (2021). II. Mahmud Döneminde Kurumsal Standart Sağlama Çabalarına Bir Örnek: Orduya Dâir İki Vesikayı Anlamlandırmak. Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi (SAVSAD), S.31. 55-78.

Özkal Sayan, İ. (2017). Türkiye’de Liyakat, Performans Değerlendirme ve Sözleşmeli İstihdam Üzerine. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2017 C: 1 Sayı: 4. 1-7. <http://www.yyusbedergisi.com/dergi/turkiyede-liyakat-performans-degerlendirme-ve-sozlesmeli-istihdam-uzerine20180101041948.pdf> adresinden erişildi.

Özkanan, A. ve Erdem, R. (2014). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.20. 180-181.

Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.3, ss.76-77. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Samani, H. (2021). Tanzimat döneminde Askeri Islahatın Kıbrıs’ta Uygulanması. SEFEAD, 45. 419-440.

Sarıyıldız, G. (2002). Osmanlı Bürokrasisine Kâtip Yetiştirmek İçin Açılan Modern Bir Eğitim Kurumu, Mekteb-i Maârif-i Aklam (Mahrec-i Aklam). Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 6. 17-30.

Serbestoğlu, İbrahim. (2011). Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu. OTAM, C.29, Sayı:29. 193-214. doi:/10.1501/OTAM_00000000572.

Şafak, Y. (2000). Mecmûa-i Muallim’in Basılamayan Yazıları ve “İrşâdât-ı Gazâli”. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (8). 131-168.

Şahin, B. (2016). Kamu Personel Sisteminde İşe Girme ve Yükselmede Çağdaş Liyakat Kavramları. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.25, S.1. 233.

Şahin, M. ve Işık, E. (2011). Osmanlıdan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30. 221-229.

Tekin, K. H. (2014). Osmanlı Devletinde Gelenekten Yeniliğe Geçişin Anlamlı Bir Sembolü: Mecîdî Nişanları. The Journal of Academic Social Science, Studies Number: 28 Number: 28. 393-411. doi:10.9761/JASSS2420.

Türkmen, Z. (2002). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Kuleli Vakası mad. C.26, ss.356-357). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uçaryılmaz, T. Ş. (2018). Roma Hukukunda Sözleşmesel Bona Fides (Dürüstlük Kuralı). TBB Dergisi, (135). 338-339.

Usta, I. ve Küçükaltın, D. (2012). Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:2. 71-86.

Uysal, M. ve Uyar, A. Y. (2013). Tepedelenli Ali Paşa Biyografileri Üzerine. Tarih Okulu Dergisi, Yıl: 6 Sayı: 16. 371-396.

Uzunçarşılı, İ. H. (1945). Çerkes Hasan Vak'ası, Belleten, C. IX. 89-133.

Varlık, M. B. (1985). Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, (Tanzimattan Cumhuriyete Mizah, C.4, ss.1092-1100). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yediyıldız, B. (1982). Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmada Yeri 1700-1800. Osmanlı Araştırmaları III. 152.

Yenidünya, S. (2019). XIX. yy. Başlarında Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ta Kölemen Hakimiyetini Kaldırma Teşebbüsleri. Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:18. 1-46.

Yıldırım, M. (2013). Kamu Yönetiminin Kadim Paradoksu: Nepotizm ve Meritokrasi. CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C.11, S.2. 361.

Yıldız, G. (2016). Türk Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 146.

Yılmaz, A. (2018). Hz. Peygamber'in Ehliyet ve Liyakat Merkezli Görevlendirmeleri: Osman B. Talha Örneği. İSTEM, 2. 21.

Yılmaz, H. (2002). Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.I, 2. 231- 298.

Yücetürk, E. (2000). Türk Kamu Yönetiminde Azalan Meritokrasi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1). 138-139.

Zangaro, G. A. (2001). Organizational Commitment: A Concept Analıysis. Nursing Forum, Volume 36, No:2. 14-22.

YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ

Akyılmaz, S. G. (1990). Reîs-ül Küttab ve Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin Doğuşu. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi). Konya.

Atılğan Gümüşsoy, E. (2006). Keçecizade Mehmed Fuad Paşa (1815-1869). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Aydın, R. (2011). Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muâfiyetler (1826-1914). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

Canatak, A. (1995). Muhbir Gazetesi'nin Sistematiği Tahlili. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van.

Çayır, K. (2014). Karadağ Meselesi 1851-1863. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

Çelik, Y. (2005). Hüsrev Mehmet Paşa Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. (Doktora Tezi). İstanbul.

Doğan, M. (2019). MehmedEmin Rauf Paşa 1780-1860. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı .(Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

Elaltuntaş, Ö. F. (2018). Türk Halk Edebiyatında Siyaset. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Elazığ.

Erol, S. (2019). XIX. Yüzyıl Osmanlı Devlet Adamlarından İbrahim Edhem Paşa. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. (Doktora Tezi). Eskişehir.

Gebece, E. (2014). Tarih Araştırmalarına Bir Kaynak Olarak Takvim-i Vekâyi (1831-1840). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir.

Gök, Hayrullah. (2005). Arşiv Belgeleri Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı. (Doktora Tezi). Ankara.

Gökçen, A. (1987). Tanzimat dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

Gökmen, Ü. (2018). Tanzimat Devri Türk Şiirinde Bir Paradigma Olarak Batı Felsefesi (1839-1885). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı. (Doktora Tezi). İstanbul.

Güneş, M. (2013). Osmanlı Taşra İdaresinin Değişim Sürecinde Kaymakamlık Kurumu: 1842-1871. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. (Doktora Tezi). İstanbul.

Hastaoğlu Özbek, B. (2021). Romantizm ve Tanzimat Şiirinde Romantik Algı. Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. (Doktora Tezi). Ardahan.

Karasu, D. (2019). Mahmud Nedim Paşa (1818-1883). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. (Doktora Tezi). Erzurum.

Kırıcı, A. (2006). Nâil Abbas Paşa'nın Hayatı Sanatı ve Dîvânı'nın Transkripsiyonlu Metni. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum.

Kobas, T. (2019). Understanding Patrimonial Resilience Lessons From The Ottoman Empire. Columbia University. (Doktora Tezi). New York.

Kotan, S. (2020). Meşrutiyet Öncesi Gazetelere Uygulanan Yasaklar ve Cezalar. Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum .

Saldız Gök, E. (2019). Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Kavram Çalışması: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1860- 1923) Şiirde “Kahraman ve Kahramanlık” Kavramlarının İncelenmesi.

Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

Salim, F. (2020). Odyseia ve Beowulf Destanlarındaki Kahramanlık Kavramı Bağlamında Erkek Kadın Roller. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

Satılmış, Y. (2016). II. Abdülhamid Döneminde Mektepten Cepheye Osmanlı Piyade Zabiti 1876-1909. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

Sunay, S. (2015). Damat MehmedAli Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi 1813-1868. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. (Doktora Tezi). Afyon.

Taştan, Y. K. (2010). Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. (Doktora Tezi). Ankara.

Tımk, D. (2018). 1867- 1878 Tarihleri arasında Osmanlı Basınında Ali Suavi'nin Yeri ve Önemi. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu.

Yılmaz, F. (2020). Kamu Çalışanları Bakış Açısından Liyakat İhlali Algısı, Kaynakları ve Yansımaları. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mersin.

İNTERNET KAYNAKLARI

Bayram, O. (2020, Kasım 10). Yönetimde Liyakat Sadakat İlişkisi.
<https://giresungazete.net/yonetimde-liyakat-sadakat-iliskisi/> (Erişim Tarihi:10.11.2020).

Çağın, Şerife. (2021, 30 Ocak). Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü, “Eşref”.
<http://teis.yesevi.edu.tr> (Erişim Tarihi: 30.01.2021).

Çuluk, S. (2021, Kasım 30). Bursa'dan İstanbul'a Sandukadan Müzeye Osmanlı Nişanının İzinde. <https://tarihdergi.com/bursadan-istanbula-sandukadan-muzeye-Osmânî-nisaninin-izinde/> (Erişim Tarihi: 30.11.2021)

Demir, Ö. (2020, Aralık 12). Ehliyet ya da Liyakat varsa Sadakate gerek var mı? <http://omer-demir.net/ehliyet-ve-liyakat-varsa-sadakate-gerek-var-mi/> (Erişim Tarihi:03.03.2021).

<https://ahdictionary.com/word/search.html?q=loyalty&submit.x=53&submit.y=26> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).

<https://www.britannica.com/topic/loyalty> (Erişim tarihi: 20.08.2020).

<https://www.kuranvemeali.com/rusvet-ile-ilgili-ayetler> (Erişim tarihi: 20.07.2020).

Yıldırım, E. (2018, Nisan 27). Devlette Liyakatten Sadakate.

<https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2018/04/27/devlette-liyakatten-sadakate> (Erişim Tarihi: 03.01.2019).

EK

Ek 1 Mecîdî Nişanı